

РОДНА НЕРАВНОПРАВНОСТ У СРБИЈИ

ДЕМОГРАФСКО ГЛЕДИШТЕ

АНКИЦА ШОБОТ

חֵפְזוֹ

ИНСТИТУТ
ДРУШТВЕНИХ НАУКА
БЕОГРАД
INSTITUTE
OF SOCIAL SCIENCES
BELGRADE

АНКИЦА ШОБОТ
РОДНА НЕРАВНОПРАВНОСТ У СРБИЈИ – ДЕМОГРАФСКО ГЛЕДИШТЕ

Анкица Шобот

**РОДНА НЕРАВНОПРАВНОСТ
У СРБИЈИ**

ДЕМОГРАФСКО ГЛЕДИШТЕ

Институт друштвених наука

Београд
2014

ИЗДАВАЧ
ИНСТИТУТ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

ЗА ИЗДАВАЧА
ПРОФ. ДР МИРЈАНА РАШЕВИЋ

РЕЦЕНЗЕНТКИЊЕ
ПРОФ. ДР БИЉАНА РАДИВОЈЕВИЋ
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ
ПРОФ. ДР МИРЈАНА ДЕВЕЦИЋ
ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ
ПРОФ. ДР МИРЈАНА РАШЕВИЋ
ИНСТИТУТ ДРУШТВЕНИХ НАУКА У БЕОГРАДУ

КОРИЦЕ
МАРТА ТОДОРОВИЋ

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА
МАРИНА ЗЕЛИЋ

ПРЕВОД И ЛЕКТОР ЗА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК
НАДА МИЛОСАВЉЕВИЋ

ШТАМПА
NEWPRESS D.O.O. СМЕДЕРЕВО

ТИРАЖ
250

ISBN
978-86-7093-151-0

С А Д Р Ж А Ј

<i>Предговор</i>	7
1. УВОД	9
2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР	15
2.1. Родне улоге у научном фокусу	15
2.1.1. Социо-културни обрасци понашања жена и мушкараца	17
2.1.2. Репродуковање родне неравноправности	19
2.1.3. Родна неравноправност у савременом друштву	22
<i>Образовање и родна неједнакост</i>	24
<i>Економски аспект родне неравноправности</i>	29
2.1.4. Родна перспектива и развој	32
2.2. Родни аспект и разумевање демографске стварности	36
2.2.1. Епистемолошки концепт демографије	37
2.2.2. Родни аспект у демографским истраживањима	40
3. МЕТОДОЛОШКЕ НАПОМЕНЕ	45
3.1. Демографски приступ родној неравноправности	45
3.2. Предмет и циљ анализе	46
3.3. Хипотетички оквир	47
4. СОЦИО-ДЕМОГРАФСКИ ПОКАЗАТЕЉИ РОДНЕ НЕРАВНОПРАВНОСТИ У СРБИЈИ	51
4.1. Брачна структура женског и мушког становништва	51
4.1.1. Карактеристике и тенденције родних модела брачности	53
4.1.2. Брачност средовечних жена и мушкараца	55
4.1.3. Родне специфичности брачности старијих лица	67
4.1.4. Родни модели брачности према типу насеља	72

4.2. Родне специфичности у образовању	78
4.2.1. Ниво образовања женског и мушког становништва	79
<i>Нижи нивои образовања</i>	79
<i>Средњи ниво образовања</i>	83
<i>Терцијарни ниво образовања</i>	88
4.2.2. Професионална оријентација као аспект родне неравноправности	94
<i>Родне специфичности – средње стручне школе, 1981.</i>	96
<i>Родне специфичности – средње усмерено образовање, 1991.</i>	99
<i>Родне специфичности – терцијарни ниво образовања, 1991.</i>	102
4.2.3. Родни образовни модели према типу насеља	107
4.3. Родне разлике у погледу економске активности	111
4.3.1. Опште одлике и тенденције родних модела	113
4.3.2. Стопе економске активности средовечних жена и мушкараца	117
<i>Родне специфичности после 55 година</i>	121
4.3.3. Економска активност жена и мушкараца према нивоу образовања	125
4.3.4. Делатности и занимања запослених жена и мушкараца	132
<i>Запослени према секторима делатности</i>	133
<i>Родне разлике у занимањима и модалитетима запослености</i>	137
4.3.5. Економска зависност – чешћа одлика жена	148
<i>Незапосленост</i>	148
<i>Социо-демографске карактеристике лица која су тражила прво запослење</i>	150
<i>Феминизација издржаваних лица</i>	155
4.3.6. Родни модели економске активности према типу насеља	159
5. ОПШТЕ ОДЛИКЕ РОДНИХ СПЕЦИФИЧНОСТИ ПРЕМА ПОПИСУ СТАНОВНИШТВА 2011. ГОДИНЕ	163
5.1. Брачни статус	164
5.2. Образовна структура	171
5.3. Економска активност	175
6. ЗАКЉУЧНО РАЗМАТРАЊЕ	183
<i>Summary</i>	201
<i>Прилог</i>	209
<i>Литература</i>	231

Предговор

О родној неравноправности у српском друштву постоји богата научно-истраживачка грађа на којој је утемељен теоријски оквир демографског погледа на ово важно друштвено питање. Основу монографије пред нама чини докторска дисертација „Демографски и социјални аспекти родне неравноправности у Србији, од половине 20. века“, коју сам у новембру 2012. године одбранила на Економском факултету у Београду. Монографија је настала као резултат рада на пројекту „Истраживање демографских феномена у функцији јавних политика у Србији“ (47006) Министарства просвете, науке и технолошког развоја, које је помогло у њеној реализацији.

Књига представља синтезу сазнања о родним разликама у погледу социо-демографских карактеристика које су се формирале у различитим друштвеним контекстима српског друштва током друге половине 20. века. У њој су обрађена питања која се односе на специфичности положаја жена и мушкараца различитих генерација, релевантна за расветљавање родног односа. Поред тога, књига је допуњена садржајима о актуелним питањима родне неравноправности, са којима се током прве и на почетку друге деценије 21. века суочавају и државе које су достигле највише стандарде у погледу друштвене једнакости полова. Новину у односу на докторску дисертацију представља и укључивање података Пописа становништва и домаћинства Србије, спроведеног 2011. године. Рад на монографији започет је пре објављивања резултата најновијег пописа, па они нису могли да буду интегративни део разматрања. Представљајући их у засебном одељку, омогућена је провера стања и тенденција у погледу манифестације родних разлика. Мада постоје одређена методолошка и садржинска ограничења, њихово укључивање је учинило да демографски поглед на родну неравноправност у Србији буде комплетнији, пружајући садржајнију основу неким дубљим анализама и емпиријским истраживањима, у функцији испитивања везе између родног односа и демографског развоја.

У Београду, марта 2014.

Анкица Шобот,
научна сарадница
Института друштвених наука

1. УВОД

Родна неравноправност је феномен који одликује савремена друштва и представља актуелно друштвено питање у државама међусобно различитим у економском, политичком и културолошком погледу. Патријархални образац имплицира хијерархијски однос између полова, манифестован кроз неравноправан положај жена у односу на мушкараце. Механизми његовог репродуковања су дубоко уроњени у друштвену структуру, па упркос промена које су означиле унапређење друштвеног положаја жена и ублажавање родног јаза у појединим аспектима, није успостављен однос потпуне и суштинске равноправности женског и мушког становништва. Редуковање родног јаза и успостављање родне равноправности представљају императиве реализације принципа хуманости и праведности, као темељних вредности одрживог друштвеног развоја.

На почетку 21. века јасно је артикулисана политичка намера да се низом институционалних механизма делује у смеру ублажавања родних разлика и успостављања односа родне једнакости. Миленијумском декларацијом Уједињених нација, родна равноправност је дефинисана као политички задатак и проглашена је једним од осам развојних циљева, и на глобалном и на националном нивоу. Такође, у готово свим европским државама дефинисане су стратегије, акциони планови, донети закони и успостављени други институционални механизми на политичком нивоу, у циљу постизања родне једнакости. Тим путем кренуло се и у Србији па је, као резултат етаблирања политике родне једнакости, 2009. године донет и Закон о равноправности полова.

Неколико деценија раније у оквиру социолошке мисли успостављен је дискурс у којем су јасно артикулисане научно-истраживачка и политичка важност родног односа. Критички став према занемаривању „женске“ перспективе у тумачењу друштва и његовог развоја, означио је увођење неких нових истраживачких питања и успостављање квалитативно другачијег сазнајног концепта. Постављени су теоријски темељи интеграцији родног аспекта у епистемолошки оквир проучавања друштва и становништа, што је родне улоге поставило за једну од централних истраживачких тема. Отуда родна перспектива добија на важности као сазнајни приступ и хеуристичко средство, а родне улоге и природа родног односа као детерминанте појава и процеса који се одвијају унутар друштва и становништва.

У овим оквирима успостављено је демографско гледиште о родној неравноправности, које се не може свести на расветљавање родног односа коришћењем демографских извора података и метода. Мада највећи део садржаја ове монографије припада анализи која се тиче сагледавања социо-демографских разлика између жена и мушкараца, као показатеља родне неравноправности и специфичности родних улога, централну важност има интерактивна повезаност демографских феномена и родних модела понашања. Тиме се заправо природа родног односа поставља за релевантан оквир демографског развоја, а постизање родне равноправности за неопходан услов његове одрживости. Демографско гледиште подразумева интеграцију родног аспекта у епистемолошки оквир демографије. То значи сагледавање родне неравноправности путем показатеља који су доступни демографском сазнајном оквиру, применом одговарајућих методолошких поступака, али и разумевање популационих појава и процеса са становишта утицаја родних специфичности.

Теоријска и емпиријска сазнања којима су дефинисане родне улоге и одређена природа родног односа у савременом друштву, на једној страни, и сазнајно-методолошки концепт демографије у којем је снажно наглашен њен антрополошки карактер, на другој страни, представљају две темељне тачке демографског гледишта о родној неравноправности. Дакле, аргументи за интеграцију родног аспекта као сазнајног

концепта у проучавању становништва, као и за постављање родне неравноправности за предмет демографског истраживања, налазе се и на страни друштвене конструкције улога и модела понашања жена и мушкараца, као и на страни теоријско-методолошког одређења савремене демографије.

Осим ове аргументације која потиче из научно-истраживачког угла, избор теме која ће се обрадити у демографским сазнајним оквирима поспешили су и прагматични разлози. Успостављање институционалног оквира за политику родне једнакости свакако је важан политички корак, али остваривање коначног циља захтева што потпуније и дубље познавање родне неравноправности и његово разумевање, с обзиром на разноврсност и сложеност узрочно-последичне везе друштвеног и демографског оквира. Демографски приступ формира слику овог феномена на агрегатном нивоу изабране популацине целине, уочава тенденције промена у одређеним друштвено-историјским околностима и препознаје социо-културолошке специфичности. Могућност разматрања више аспеката иде у прилог сагледавања сложености и разноврсности родне неравноправности.

Централни предмет анализе јесу социо-демографске карактеристике женског и мушког становништва Србије, с посебним акцентом на њихову различитост. Попис становништва, као основни извор података, омогућио је анализу брачних, образовних и економских карактеристика, ограничавајући избор показатеља и дубину разматрања расположивим садржајем ове статистичке грађе. Тежиште на сагледавању родних разлика значи не само расветљавање специфичности женског становништва, већ и афирмацију „мушке“ перспективе, препознавањем питања релевантних за положај мушког становништва. Социо-демографске карактеристике посматрају се као одраз доминантног културног обрасца родних улога, што омогућава двострани приступ у тумачењу родних разлика. На једној страни оне се сагледавају као релевантан оквир позиција и друштвеног положаја становника оба пола, а на другој страни као одраз специфичности родних модела понашања. Оба ова аспекта расветљена су увидом у брачност, образовне карактеристике и

у одлике економске активности жена и мушкараца, одређеног животног доба и на одређеном подручју Србије.

Регионални аспект представља специфичност демографског приступа у монографији пред нама. Родне карактеристике и манифестација родних разлика посматрају се на три регионалне целине, међусобно различите у погледу социо-културолошких и демографских одлика. То су: подручје централне Србије без Београда, Војводина и град Београд. Сагледавање родних социо-демографских карактеристика и разлика у контексту економских и социо-културолошких околности сваког од ова три подручја значи препознавање специфичности облика и интензитета, као сегмента једне целовите слике о родној неравноправности у Србији.

Прва два дела монографије односе се на теоријско-методолошки оквир демографског истраживачког приступа. Теоријско утемељење пронађено је у научно-истраживачким сазнањима која се тичу родних улога и тумачења родног односа, али и у препознавању кључних одредница епистемолошке основе савремене демографије. Методолошки оквир чине указивање на могућности демографског приступа у расветљавању родне неравноправности, конкретизација предмета и циља истраживања и објашњење сложене хипотетичке основе која усмерава анализу расположивих података.

Највећи део монографије припада анализи социо-демографских карактеристика. Она се пре свега односи на коришћење података пописа становништва спроведених до 2002. године, док је анализа података Пописа из 2011. године, дата као засебна целина у краћој форми. Потребни резултати последњег пописа становништва објављени су после почетка рада на монографији, па њихова анализа пружа само опште контуре социо-демографских особености женског и мушког становништва на почетку друге деценије 21. века.

Коришћење података пописа становништва спроведених у периоду 1981-2002. година омогућило је детаљнију анализу брачних, образовних и економских карактеристика. Поред анализе према регионалним целинама и према типу насеља, сваки од ових аспеката сагледан је и кроз одређене

специфичности, на начин и у мери који су били могући с обзиром на садржај доступних података.

У анализи брачности посебна пажња је посвећена сагледавању родних модела средовечног становништва и удовиштву, као значајном обележју старије популације жена. Образовне карактеристике су, осим разлика у постигнутом нивоу образовања, размотрене и са становишта избора школа и факултета, а најдетаљније су проанализиране економске карактеристике. Поред основних показатеља, посебна пажња је посвећена особеностима економске активности према нивоу образовања, разликама у делатностима и занимањима запослених жена и мушкараца, али и разматрању економске зависности, као релевантном показатељу подређеног положаја жена.

Упркос садржинским и методолошким ограничењима, анализа пописних података успоставила је оквир за даља проучавања, којима би се ближе упознале специфичности положаја и понашања женског и мушког становништва. Сваки од аспеката могуће је још дубље проанализирати, а поједина питања би требало испитати емпиријским путем. Расветљавање родне неравноправности из демографског угла, проистекло из потребе систематизовања података о релевантним аспектима, резултирало је препознавањем специфичности родних модела, као и јасном артикулацијом везе између родног односа и демографског развоја. Родна неравноправност је феномен који се налази у основи појава и процеса који се одвијају унутар популације, што је потребно имати у виду, како са становишта истраживачких намера, тако и са становишта решавања конкретних популационих питања.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Први од два кључна аспекта теоријског оквира тиче се родне неравноправности као друштвеног феномена који заокупља истраживачку пажњу научника. Демографски истраживачки приступ базиран је на теоријским и емпиријским сазнањима која се односе на објашњења и тумачења родних модела понашања. Најважније тачке су дефиниција родних улога, спознаја природе родног односа, разоткривање савремених облика родне неравноправности и веза између родног односа и друштвеног развоја као истраживачка парадигма. Оне чине оквир демографског приступа у расветљавању родне неравноправности, друштвено детерминисаног феномена који се мења током времена, али не ишчезава.

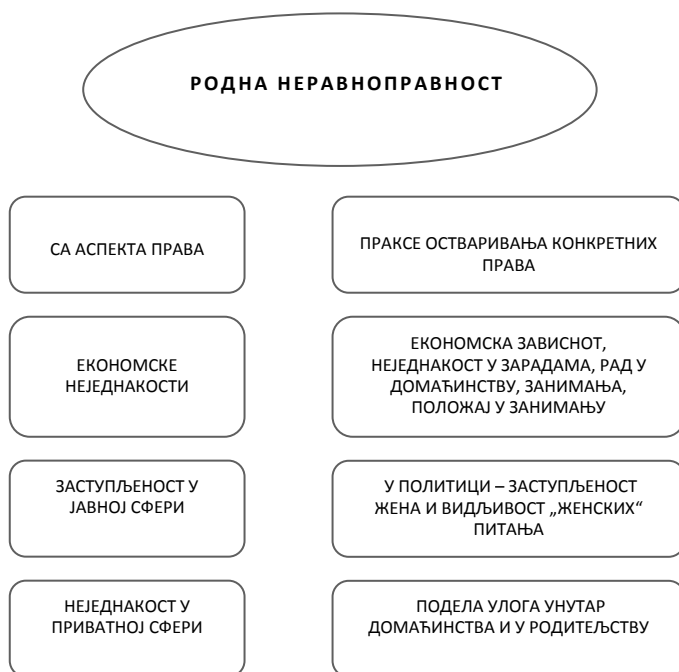
Други аспект се односи на епистемолошки концепт савремене демографије, у оквиру којег релевантно место припада родној перспективи. Она је више од сагледавања женских и мушких карактеристика и модела понашања. Родна перспектива као хеуристичко средство у разумевању демографских појава и процеса значи препознавање специфичности родних модела као релевантних детерминанти, у циљу потпунијег сазнавања и валиднијег тумачења демографске стварности.

2.1. Родне улоге у научном фокусу

Постојећа истраживачко-научна сазнања упућују на сложеност детерминистичке основе и на разноврсност облика родне неравноправности. О родној неравноправности може се

говорити из перспективе постојања и реализације права, могућности постизања економских једнакости, заступљености и начина функционисања у јавној сфери и из перспективе поделе улога и односа унутар породице и домаћинства (шематски приказ 2.1). Сваки од аспеката носи одређену тежину, у зависности од развијености друштва и постигнутог степена равноправности између полова.

Шематски приказ 2.1. Аспекти и показатељи родне неравноправности

Посматрано у историјском контексту, може се рећи да је највеће постигнуће остварено изједначавањем жена са мушкарцима у погледу освајања појединачних права (на образовање, на рад, на политичко изјашњавање и гласање). Међутим, савремени концепт друштвене једнакости полова имплицира равноправност у пракси приватног и у свим аспектима јавног живота, означавајући конкретизацију права

на родну равноправност које припада и женама и мушкарцима (Шобот, 2009). Сложена друштвена детерминисаност и дубока структурна усидреност продукују родну неравноправност као континуирани друштвени феномен.

2.1.1. Социо-културни обрасци понашања жена и мушкараца

Родне улоге се конкретизују кроз садржаје делања и начине понашања женског и мушког становништва, који су последица друштвених правила и културних норми. Употреба појма „род“ уместо појма „пол“ јесте у функцији наглашености друштвеног карактера улога и модела понашања особа које припадају женском или мушком полу. На темељу биолошких разлика између полова успостављају се друштвени обрасци женско-мушке диференцијације, садржани у различитим аспектима.

Улоге и положај жена и мушкараца у друштву су продукти друштвене структуре и доминантних културних норми (Папић, 1989). Унутар економских, политичких и културних услова одређеног социо-културолошког окружења, формирају се и репродукују друштвене разлике између полова. Независно од специфичности друштвеног развоја, успостављен је чврсто дефинисан однос између жена и мушкараца. Људска различитост биолошког порекла учвршћује успостављање „непроменљиве и непобитне основе друштвене неједнакости“, оправдавајући родну неравноправност као однос „међу неједнаким природама“ (Папић, 1989: 78). Друштвена неједнакост између полова успостављала се кроз опште прихваћене обрасце понашања жена и мушкараца.

У основи друштвено конструисаних родних неједнакости налази се полна подела рада (Бурдије, 2001). На темељима ове диференцираности продукују се различитости позиција и неједнакост друштвеног положаја полова, као основних одредница родног односа. Родна неравноправност се распростире и видљива је у различитим аспектима друштвеног, политичког, образовног и економског оквира.

Друштвена детерминисаност женских и мушких улога имплицира одређеност родног односа. Родне улоге подразумевају „друштвено конструисану дефиницију мушкарца и жене“, односно „друштвено обликовање биолошког пола, одређено схватањем задатака, деловања и улога приписаних мушкарцима и женама у друштву у јавном и у приватном животу“ (Петрушић, 2007: 16). Специфичности родних улога и модела понашања, дакле, јесу последица дефинисаних образаца који одређују женске и мушке сфере делања и садржаје активности. Мада оправдаван биолошким различитостима, неравноправан положај жена у односу на мушкарце сматра се врстом друштвене неправде која се испољава као родна дискриминација, проузрокована неадекватним политикама и праксама, чак и када не постоји директна намера за њеним продуковањем. Подређеност у односу на мушкарце чини жене „маргиналном друштвеном групом“, јер у погледу друштвене промоције оне немају једнаке шансе као и мушкарци, чак и кад имају исте квалификације (Благојевић, 1991а).

Савремени концепт родног односа уважава позиције и жена и мушкараца, не имплицирајући обавезу једнаких постигнућа, већ једнакост у погледу шанси, могућности избора, услова развоја индивидуалних способности, доступности ресурса, могућности запошљавања и једнаког вредновања рада (Раси, 2002). Одређен на овај начин, однос родне равноправности имплицира слободу избора улога и постигнућа у складу са индивидуалним склоностима, способностима и ставовима, а не подразумевајуће моделе понашања.

Традиционални патријархални културни образац имплицира да жена рађа, брине о деци и осталим члановима домаћинства, док се од мушкарца очекује да носи одговорност у погледу зарађивања и да породици обезбеђује материјалну сигурност. Родно асиметрична подела улога унутар породице јесте одлика свакодневног живота српских породица током друге половине 20. века и у првој деценији 21. века, мада се међу млађим генерацијама региструју промене не само на нивоу ставова, већ и у самој пракси поделе послова унутар домаћинства (Благојевић, 1991б; Петровић 1994; Благојевић, 1997; Кубуровић, 2006; Благојевић-Хјусон, 2013). Тако

устостављен однос продукује неравноправност у осталим областима, у зависности од социо-професионалних и економских карактеристика жена и мушкараца. Родна неравноправност означава подређен и дискриминисан положај жена, како у јавној сфери, тако и унутар породице. „Двострука експлоатисаност“ манифестује се кроз „обавезу радне активности и њено неједнако вредновање“ на једној страни, док на другој страни, због обавеза према породици, жене „жртвују своје индивидуалне тежње и жеље“ (Милић, 2008: 197).

2.1.2. Репродуковање родне неравноправности

Диференцијација између приватне и јавне сфере се сматра кључним принципом постојања и репродуковања односа родне неравноправности (Папић, 1989). Друштвена неједнакост полова је дубоко уроњена у структуру друштва, у оквиру које делују механизми који овај друштвени однос чине континуираним. Његова променљивост постоји само кроз различитост облика и неуједначеност интензитета испољавања, који зависе од конкретних друштвених околности и културних норми. Разноврсност манифестације и различитост интензитета не нарушавају родну неравноправност, већ сведоче о комплексности и чврстости овог односа.

Манифестација неравноправног положаја жена у односу на мушкарце условљена је достигнутим степеном еманципације и равноравности полова, као и утицајима културних норми које се тичу родних улога. Хијерархијски однос између полова је дубоко друштвено детерминисан и опстаје јер је продукт „системске инхибиције“, која је дефинисана као „скуп друштвених механизма који условљавају квантитативно смањивање и квалитативно деградрање активности жена и њиховог целокупног друштвеног положаја“, што се манифестује у области запослености и рада, у социјализацији, образовању, професији, стваралаштву и у породици (Благојевић, 1991б: 30).

Чврста усидреност у друштвеној структури и широка распрострањеност родне неравноправности чине један стабилан систем односа између полова. Он је означен појмом „родни режим“, који означава „релативно структуриран однос

између мушкараца и жена, мушкости и женскости, у институционалном и ванституционалном окружењу, на нивоу дискурса и на нивоу пракси“ (Благојевић, 2002: 311). Манифестује се кроз родне улоге, родне идентитете и родно представљање. С обзиром да је родни режим структурација друштвеног система и прилика у друштву, он може бити различитог карактера и имати различите облике. На његово уобличавање утичу „економске, друштвене, историјске, културне карактеристике једног друштва и он је дубоко функционалан за то друштво“ (Благојевић, 2006). Различитост улога, идентитета и понашања мушкараца и жена су производ друштвених прилика које продукују карактер родног односа и интензитет неусклађености „мушке“ и „женске“ праксе.

Полна хијерахија, изражена кроз подређен положај жена и надређеност мушкараца, као продукт структуре савременог друштва, јесте константа одређена као „владавина мушкараца“, која опстаје на „структури разлике“ (Бурдије, 2001). Формална једнакост полова у одређеној мери прикрива чињеницу да су жене у неповољнијем положају од мушкараца, а „покоравање“ жена и модификовање родне неравноправности последица су прихватања таквог родног поретка од стране жена. Девојке „усвајају, у облику схема перцепције и процењивања које су тешко свијесно разумљиве, принципе владајуће визије, које их наводе да сматрају нормалним, или чак природним, друштвени поредак такав какав јесте и да, у неку руку, претичу судбину одбијајући успон у каријери, или каријере из којих су оне, у сваком случају, искључене, журећи ка онима које су им, у сваком случају, досуђене“ (Бурдије, 2001: 129).

Мушкарци немају организовану стратегију отпора према друштвеној једнакости полова, али они прихватају родну хијерархију, јер је такав друштвени однос у функцији репродукције њиховог родног идентитета, посебно у појединим професијама. „Овековеченост“ родне хијерахије сматра се последицом суптилног механизма преношења моћи и власти на мушкарце, путем „економије симболичких добара“. Отуда се „владавина мушкараца“ репродукује и у промењеним условима економске производње, јер се овај вид размене одвија унутар породице, која је „главни чувар

симболичког капитала“, при чему „сталну и изричиту подршку добија од цркве и права“ (Бурдије, 2001: 132). Суптилност одржавања „владавине мушкараца“ препознаје се у самом наступу и у односу према женама које се налазе на позицијама које доносе могућност утицаја или неки степен моћи. Наглашавање „женских“ атрибута види се као „посебно суптилан начин да јој се одрекне право на тај само мушки атрибут какав је власт“ (Бурдије, 2001: 132). Формална једнакост полова није означила крај репродуковања родне неравноправности, већ је само прикрила чињенице које упућују на то да су жене у друштвено неповољнијем положају од мушкараца.

Родна неравноправност опстаје на принципима патријархалне уређености друштва и односа у свим сферама, који карактерише различите историјске периоде и различита друштвена уређења. Неравноправан и подређен положај жена у односу на мушкарце мењао је своје облике, распрострањеност и интензитет изражености. Показатељи родне неравноправности су другачији, али није промењена природа друштвено одређеног односа између жена и мушкараца.

Родна неравноправност је и феномен савременог друштва, присутан у државама различитог економског и политичког уређења, имплицирајући разноврсност питања родне равноправности. Експлицитна је тежња ка достизању стандарда којима се обезбеђује реализација родне равноправности у различитим областима и сферама друштвеног живота. Међутим, чак и у оним аспектима у којима је забележен одређени напредак, постоје питања која треба унапредити. У зависности од друштвеног контекста и остварености родне равноправности јављају се и нека специфична питања. Поред тога, поједина питања имају већу важност у одређеним околностима и особеностима друштвеног контекста.

2.1.3. Родна неравноправност у савременом друштву

Генерације жена рођених после Другог светског рата и у Европи и у САД учиниле су значајан продор у сфери образовања и тржишта рада. Међутим, њихов друштвени положај одређен је чињеницом да су породица и домаћинство остали пре свега њихов делокруг делања (Haintrais, 1990; Oppenheim Mason and Jansen, 1995). Друштвена неједнакост полова у другој половини двадесетог века одликује се конфликтном позицијом жене између приватног и јавног сегмента њеног живота. Може се рећи да је то заправо цена женске еманципације, изражена кроз нову форму неравноправности у односу на мушкарце. Услед тога што је приватна сфера пре свега подручје ангажованости жена, оне су у другачијој позицији од мушкараца, када је реч о ангажовању у професији или некој области јавног живота.

Крајем 1980-их жене у Француској су учиниле значајан помак у погледу заступљености у областима науке, технике и технологије, међу инжињерима различитих области, у прошлости „резервисаних“ за мушкарце (Haintrais, 1990). Овај искорак био је не само резултат стицања професионалног знања и стручности, већ и промена на нивоу свести и на нивоу пракси, у погледу унапређења друштвеног положаја жена и постизања родне равноправности. Паралелно са овим променама, током друге половине 20 века дешавале су се и значајне промене у сфери домаћинства и породице, уочљиве кроз демографске показатеље. Стопе склапања брака су имале тенденцију пада, а нестабилност брачних заједница је расла. Повећавала се просечна старост формирања првог брака и почетка рађања, све више се распростирао модел ниских репродуктивних норми, домаћинства су, у просеку, имала мањи број чланова.

У контексту промена образовних и економских карактеристика женског становништва, ови демографски процеси могу се сматрати последицама конфликтног положаја жена. Друштво и културне норме су били неприлагођени еманципацијским процесима који су се одвијали унутар популације жена. Њихове интенције за излазак из приватне сфере, за обављање плаћених послова, за напредовање у

професији и изградњу каријере нису наишле на подршку ни на макро ни на микро нивоу. Као последица те неусклађености, јачали су неповољни демографски трендови, а положај жене није суштински унапређен.

Све интензивније „освајање“ образовања и пораст економске активности жена отворили су нека нова питања, релевантна у погледу успостављања једнаких шанси за жене и за мушкарце. Из женске перспективе наметнуло се питање превазилажења конфликта улога и успостављања баланса између породице и рада (Oppenheim Mason and Jansen, 1995). Брачни статус, материнство и запосленост издвајају се као неизоставни елементи друштвеног положаја жена.

Осим релације приватно-јавно, положај жене одређен је њеним демографским и социо-економским карактеристикама. С обзиром на те особености, настају специфична питања везана за конкретне животне ситуације или за одређени аспект. Тако се у индустријализованом друштву развијених западних држава крајем 1980-их препознаје питање ризика од сиромаштва који се доводи у везу са брачним статусом жене и њеном запосленошћу (McLanahan, Casper and Sorensen, 1995). Родна сегрегација на тржишту рада погоршава економски положај жена, слабећи њихов друштвени положај у целини (Ноем, 1995).

Промене које су се одвијале у женској популацији подразумевају и промене пракси када је реч о подели родних улога. Наиме, јасни показатељи да су породица и домаћинство престали да буду претежно поље оријентације жена, присутни у читавом низу генерација које су одрастале током друге половине 20. века, требало је схватити као сигнале за неопходне промене у погледу прерасподеле активности и одговорности који се тичу приватне сфере. У условима промене улоге жене, која се више не може одредити само кроз присуство у породици, као једно од круцијалних питања јесте присутност мушкарца у родитељству и у домаћинству. Отуда се на крају 20. века изражава опрез према политикама усмереним ка породици које имплицирају преовлађујућу заступљеност материнства унутар породице, јер су оне немоћне у погледу разрешења конфликта улога жена и отклањања родне неравноправности (Presser, 1995).

Образовање и родна неједнакост

Доступност образовања женама и свесрдно прихватање могућности да постижу највише образовне карактеристике, поставили су нешто другачију ситуацију када је реч о овом аспекту родне неравноправности. Уместо раније неједнакости да се школују и да стичу факултетске дипломе, успостављала се другачија родна разлика, која је са аспекта стеченог образовног нивоа ишла у прилог женском становништву. Родне разлике у стеченом нивоу образовања више нису показатељи неравноправности жена да се школују и стичу највише квалификације. Међутим, родне специфичности у погледу образовања на један други начин делују као фактори неравноправности жена у односу на мушкарце.

Распрострањеност високог нивоа образовања у женској популацији постала је значајна тачка специфичности у односу на мушку популацију. Жене су у већем обиму окренуте стицању терцијарног нивоа него мушкарци, што би могло да буде последица различите перцепције образовања као фактора социјалне сигурности и квалитетнијих услова живота. Мада би и само искуство родне неравноправности могло да буде један од покретача жена ка стицању што вишег образовног нивоа, родне специфичности су последица различитих утицаја. Када је реч о терцијарном нивоу образовања, родне разлике у понашању доводе се у везу са специфичностима у погледу вредновања образовања као димензије друштвеног положаја, као и са деловањем низа фактора који потичу из социо-економског и социо-културног окружења појединца и породице (Diprete and Buchman, 2006).

У Србији је понашање генерација жена рођених после Другог светског рата у погледу стицања факултетских диплома, резултирало чињеницом да је на почетку 21. века овај образовни ниво постао чешћа карактеристика млађесредовечних жена него мушкараца (Шобот, 2010б). Међутим, истиче се да стицање високог образовања не треба сматрати показатељем одсуства родне дискриминације, услед опадања важности образовања за унапређење друштвеног положаја жена и рушење родних разлика (Благојевић, 2002). Ипак, уочена је веза између образовања, на једној страни, и

очекивања, оцена квалитета живота и животних стратегија, на другој страни. Отуда, стицање терцијраног нивоа обазовања, треба схватити као показатељ тежње ка квалитативно другачијем моделу живљења, у којем се јаче прожимају индивидуалне потребе са породичним одговорностима, као и стремљења ка достизању животног стандарда, којим би се обезбедило што складније функционисање у овим оквирима. Оно може да значи веће захтеве и очекивања, и у погледу индивидуалних постигнућа, и у погледу оствареног стандарда и начина живота.

Једна од фактора родне неравноправности у савременом друштву јесте родна разлика у избору занимања и могућностима напредовања на послу, односно специфичности професионалне оријентације жена, које их онемогућавају да буду на позицијама одлучивања и руковођења. Као продукт културних норми и ставова о више женским и више мушким занимањима, постоји континуитет успостављених модела понашања. Распрострањеност ставова о родно одређеним групама занимања преноси се путем социјализације, а као последицу има концентрацију жена у оквиру делатности и професија које носе мању друштвену моћ и утицај (Благојевић, 1991б).

Избор занимања је аспект важан за економску позицију жене, али и фактор њеног подређеног положаја у погледу могућности присутности и утицаја у јавној сфери. Феминизација занимања стечених средњим стручним образовањем сматра се полугом родне сегрегације и репродуковања друштвене неједнакости полова, и поред тога што су жене и мушкарци изједначени у погледу постојења права на образовање и рад (Милић, 1995). Осим што тзв. женска занимања имају мању могућност друштвеног утицаја и угледа, носећи малу или готово никакву друштвену моћ, према Бурдијеу (2001), поједина занимања која постају изразитије женска губе на важности као фактор напредовања у друштвеној стратификацији.

Као посебно се намеће питање позиција високо образованих жена и мушкараца када је реч о могућностима успостављања и изградње професионалне каријере. С обзиром на интензитет испреплетености са приватним животом, говори се о континуитету „мушке“ и дисконтинуитету

„женске“ професионалне каријере (Благојевић, 1991б: 124-129). Специфичност „женског“ пута одређена је препрекама и кочницима у погледу избора професије и јачања професионалних амбиција, као и тешкоћама у фази професионалне социјализације и постављања каријере, која је најчешће паралелна са крупним променама у приватној сфери. Успехе у професионалном животу жене постижу са много више напора, трошењем енергије на оба поља и њихов успех је резултат остварен у неједнаким условима и неравноправном положају у поређењу са мушкарцима и њиховом посвећеношћу каријери и професионалним изазовима.

Положај и могућности жена да се ангажују у научно-истраживачком раду, посебно у области развоја технологија и иновација, да развијају професионалне каријере и буду ангажоване на одговорним и руководећим позицијама чини једно од најважнијих питања родне равноправности на европском простору на почетку 21. века (European Commission, 2005). Крајем 1990-их више од половине факултетски образованих особа у Европи чиниле су жене, али њихово присуство на најважнијим позицијама у сфери науке и технолошког развоја било је веома ниско, чак и у оним областима ка којима су жене традиционално више окренуте. Разлозима таквог стања сматрају се проблем усклађености породичног и професионалног живота, али и евалуација научних резултата и постигнућа, која не би требало да буде родно неутрална. Подређен положај жена у области науке и истраживања посебно је видљив кроз њихову подзаступљеност на развојним пројектима различитих природних и техничких дисциплина. У оквиру Европске комисије посебна пажња поклоњена је овом питању,¹ са циљем да се удео жена у овим областима четири пута увећа 2010, у односу на 1999, када су жене чиниле свега 15% истраживача у областима индустријских иновација. Као препреке препознати су недостатак свести о родним различитостима у компанијама и неосетљивост за неопходне

¹ Крајем 2001. године оформљена је посебна експертска група са задацима да проанализира стање и дефинише препоруке у оквиру пројекта Women in Industrial Research (WIR).

промене у оквиру истраживачких пројеката, као и у погледу услова рада који би требало и женама и мушкарцима да допусте и истраживачку каријеру и породични живот.

Процес „освајања“ образовања од стране жена на почетку 21. века и у Србији је обележен порастом обухвата женске популације докторским студијама и порастом удела доктора наука. Међу становницима оба пола расте интересовање за други и трећи степен студија, а уочава се и пораст разлике изражене кроз већи број уписаних девојака него младића на докторске студије (Шобот, 2011б). Током периода 2003-2006. година забележен је већи број жена него мушкараца који су постали доктори наука, мада је 2007. и 2008. однос био другачији, док је 2009. готово уједначен број жена и мушкараца који су стекли овај степен (РЗСС, 2008; РЗСС, 2011). Међутим, више од половине наставника и сарадника на факултетима у школској 2009/2010. години чинили су припадници мушке популације (РЗСС, 2011). Ова разлика је била управо последица мање заступљености жена него мушкараца доктора наука. Жене су чиниле око 40% наставника и сарадника – доктора наука, док су чиниле више од половине запослених магистара и специјалиста, као и оних који нису имали научна звања.

Родна неравноправност, перципирана кроз положај жена које су постигле највише образовне квалификације, јесте одлика европског простора у целини. Неједнак положај жена доктора наука, у односу на њихове мушке колеге, изражен је кроз ређе обављање занимања која имају већи друштвени углед и која имплицирају и повољнију позицију са становишта висине зарада. Уочен је значајно нижи проценат жена доктора наука међу активним истраживачима, а још нижи међу професорима, него што је проценат жена које су стекле овај степен образовања (European Commission, 2012). Истакнуто је да су програми помоћи женама у погледу изграђивања научне каријере допринели порасту њиховог броја у науци, као и на неким одговорнијим позицијама, али да на овај начин нису отклоњене структурне препреке родној једнакости у поменутиим аспектима.

Дакле, услед специфичности њихове улоге, жене свих образовних карактеристика се суочавају са одређеним видо-

вима неравноправности, који их стављају у подређен положај, у односу на мушкарце, и који отежавају њихово напредовање, економско ојачавање и реализацију личних циљева. Ово искуство жене ставља пред изборе са којима се мушкарци не суочавају, а у новије време видљив је пораст броја високо образованих жена које су опредељене за каријеру, док породични живот стављају у други план, а неретко одричу се и родитељства (Галић, 2011).

Искуство конфликта улога на релацији породица – професија, као део свакодневице жена које се баве истраживачким и научним радом, кључни је фактор њиховог подређеног положаја, који за резултат има тежи и спорији пут у остваривању професионалног напредовања, означавајући једну од најчешћих карактеристика савременог облика родне неравноправности, манифестоване и у развијеним европским државама. Упркос постојања афирмативних политика, у прилог равномерне заступљености жена и мушкараца евидентна је „константна дискриминациона заступљеност жена у професорском, истраживачком и руководећем кадру“ (Томић, 2010: 24). Као једна од главних препрека на путу достизања и реализације професорске каријере жене препознају родитељство. Статистике су показале да је у Норвешкој значајно већа заступљеност жена које нису рађале међу онима које су професори на факултетима, у односу на присутност жена које су одустале од материнства на нивоу укупног становништва. Проуковање неједнаких могућности жена да напредују у наставној професији сматра се резултатом механизма који делују на друштвеној, организационој и индивидуалној равни. „Најтврдокорнији механизам који врши негативан утицај...“ потиче из самог друштва, односно тиче се директно утицаја норми „маскулинитетне културе у којој друштвени живот функционише“ (Томић, 2010: 31). У тим оквирима се заправо успоставља и организациони механизам који се тиче успостављених образаца напредовања у професорско звање који нису усклађени са моделом „двострукости каријера – пословне и породичне“, који је преовлађујуће женска специфичност.

Економски аспект родне неравноправности

Једно од кључних питања родне неравноправности јесу економске неједнакости жена и мушкараца, као последице доминантних образаца родних улога. Низ различитих показатеља указује на неповољан и подређен положај жена из перспективе реализације економске активности, могућности постизања економске самосталности и ојачавања у финансијском и материјалном погледу.

Економска неактивност, као изостанак са тржишта рада и одсуство активног тражења посла, јесте одлика и савременог модела родних неједнакости. У државама Европске уније 2006. године готово једна четвртина жена старих између 24 и 54 године није била економски активна, док је то био случај са нешто више од 8% мушкараца исте старости, при чему је између држава постојала велика разлика (Eurostat, 2007). Најнижи удели, између 13% и мање од 15% су били забележени у Словенији, Шведској, Естонији, Данској и Финској. Највећи проценти економски неактивних жена били су у Ирској, Грчкој, Италији и Малти, од близу 30% до чак готово 60% жена старих 24-54 године.

Најчешћи разлог одсуства жена са тржишта рада биле су тзв. породичне одговорности које укључују брак, трудноћу, подизање деце, бригу и негу осталих чланова домаћинства. И у том погледу је постојала разлика између држава. У Великој Британији, Шведској и Данској око 2% жена 24-54 године нису биле економски активне услед породичних обавеза, док је на Малти 46% жена било изван тржишта рада услед ових разлога.

Разлози економске неактивности жена 15-24 године углавном се доводе у везу са школовањем, док је у случају старијих жена пензионисање најчешћи разлог одсуства са тржишта рада. Ипак, и у овим случајевима државе ЕУ међусобно су се разликовале. Најниже стопе економске неактивности женског становништва 15-24 година биле су у Данској, Холандији и у Финској (између 30 и 40%), а највише у Луксембургу, Литванији и у Мађарској, где око три четвртине женског становништва 15-24 године није било економски активно.

У државама чланицама Европске уније (ЕУ-27) 2006. године близу две трећине жена 55-64 године није било економски активно, што је био случај са нешто више од 40% мушкараца ове старости. Шведска, Естонија и Финска имале су најниже стопе економске неактивности жена ове старости (између 30 и нешто више од 40%), док су највише стопе биле у Словачкој, Пољској и на Малти (између 80% и близу 90%).

Осим разлике испољене кроз већу економску неактивност женског становништва, економске разлике регистроване су и када је реч о економски активним и о запосленим женама и мушкарцима. Родне разлике у стопама и структури запослености, у моделима запошљавања и заузимања менаџерских и руководећих позиција су реалност која одликује женско и мушко средовечно становништво Европе у првим годинама 21. века (European Commission, 2008). Мања економска активност жена, ниже стопе запослености, појачана концентрација њихове запослености у здравству, социјалној заштити, образовању, трговинској делатности и пољопривреди, чешћа запосленост жена него мушкараца на одређено време, као и према моделу краћег радног времена, део су искустава држава Европске уније. Ова питања су, у одређеној мери, присутна и у оним европским државама које су више од других постигле на путу реализације родне равноправности. Ефекат тако успостављеног модела економске активности женског становништва јесте то да, у просеку, жене мање зарађују од мушкараца.

Разлика у занимањима и начину обављања занимања између запослених жена и мушкараца, одређена је двома кључним супротностима. Знатно више мушкараца него жена запослено је на менаџерским и руководећим пословима, као и пословима који захтевају високу стручност, док су жене знатно више од мушкараца запослене у службеничким занимањима, трговини и у услужном сектору (European Commission, 2008: 95). Родна разлика у висини зарада регистрована је у свим групама занимања, али је интензивнија када се ради о занимањима која захтевају виши образовни ниво, него у случају занимања за које су довољне ниже образовне квалификације.

Родне неједнакости испољене кроз неповољне позиције и угрожен положај женског становништва су одлика глобалног тржишта рада. Жене су изложене вишеструким неповољностима у погледу приступа на тржишту рада и чешће су суочене са ограничењима у погледу слободе избора послова које обављају (ILO, 2009). У развијеним државама и у државама ЕУ жене су пре свега запослене у услужном сектору, а мушкарци су знатно чешће од жена запослени у индустрији. У условима економске кризе крајем прве деценије 21. века, родни јаз у погледу незапослености је ублажен, али услед нешто већег пораста стопе у мушкој популацији, а не као последица позитивних промена у женској популацији.

Важност економског аспекта као оквира родне неправноности није само у идентификовању показатеља који се тичу стања на тржишту рада, професионалних каријера и зарада жена и мушкараца. Економске карактеристике су одраз преовлађујућих родних модела и културних норми које детерминишу родни однос у приватној и у јавној сфери, па их у том контексту треба и тумачити. Оне заправо потврђују да је подела родних улога унутар породице кључни механизам репродуковања родне неправноности. Разумевање економских неједнакости између жена и мушкараца није могуће без расветљавања њиховог рада и поделе моћи унутар ове сфере. Отуда неједнакости у погледу рада у оквиру домаћинства представљају важан сегмент истраживања родних економских неједнакости које одликују модел родне неправноности у савременим друштвима (Бабовић, 2010). Поред неједнакости на тржишту рада битне су родне разлике у погледу приступа и дистрибуције економских ресурса између жена и мушкараца, у чијој основи се налази модел неједнаке поделе моћи унутар домаћинства. Као важна питања родне равноправности кристалишу се могућности помирења породичног и професионалног живота и усклађивање рада са активностима које се тичу бриге о члановима породице.

2.1.4. Родна перспектива и развој

Специфичности родних улога и разлике између жена и мушкараца у погледу понашања, позиција и положаја у породици и у друштву, важне су из угла успостављања аналитичког оквира друштвених истраживања. Пионирске кораке у етаблирању једног новог хеуристичког средства и теоријске парадигме начинио је феминистички социолошки дискурс.

Инсистирање на „женској перспективи“, као сазнајном концепту, другачијем од тада доминантног, значило је залагање за целовитост социолошког сазнања (Папић, 1989). Такав приступ је померио границе објективности социологије. Означен је као „историјски нужно увођење једне наизглед парцијалне перспективе како би била могућа *једна нова општа перспектива* у друштвеним наукама – не она заснована на подразумевању доминације, већ на уважавању сложености друштвене стварности“ (Папић, 1989: 62). Женска перспектива у социологији значила је супростављање занемаривању специфичности женске популације и њених утицаја на друштвену стварност, омогућила је другачији концепт друштвене моћи и видљивост родног односа као важне друштвене противуречности.

Током времена, са развојем научно-истраживачке мисли, изграђује се једна нова парадигма која родну перспективу интегрише као релевантан оквир друштвеног развоја. Овај сазнајни приступ је оснажио критички поглед на процесе и појаве унутар друштва и дефинисао је родни однос као системску друштвену неједнакост, приступајући „редефинисању развојних циљева и укључивању родне једнакости међу кључне развојне циљеве“ (Ђурић-Кузмановић, 2002: 11-13). Истраживање у контексту развоја значи увид у родне специфичности кроз историјску перспективу, у контексту друштвених промена. Значи уочавање разноврсности облика и интензитета друштвене неједнакости између жена и мушкараца, насталих у конкретним друштвеним условима. Родни аспект означава присутност и „мушких“ и „женских“ питања и обостраност у анализама социо-демографских карактеристика, као показатеља друштвеног положаја у

одређеној фази друштвеног развоја, а родна неравноправност је одређена као однос могућности и друштвеног положаја оба пола (Paci, 2002).

Истраживачко-сазнајни приступ, којим се друштвени развој перципира из родне перспективе и који родни однос поставља за релевантан оквир развоја, мењао се током времена. У првој фази главни предмет испитивања био је друштвени положај жене и сва питања су била дефинисана из перспективе женског становништва. Током 1980-их уместо приступа „Жене у развоју“ (Women in Development – WID) почео је да се развија концепт „Род и развој“ (Gender and Development – GAD) са другачијим приступом и другачије проблематизованим предметом истраживања. Уместо женске перспективе и „женских“ питања у контексту друштвеног развоја, фокусну тачку интересовања представљао је родни однос, манифестован кроз неједнак однос моћи који је одређен са три базичне тачке (Петрушић, 2007: 26-29). Прва је полна подела рада, која имплицира различите бенефите и ограничења са којима се суочавају жене и мушкарци. Другу чине родне специфичности у социјализацији која доноси „различите приоритете, перспективе и улоге“, док се трећа тачка односи на крајњи ефекат различитих почетних позиција жена и мушкараца, а то су неједнака видљивост и неједнаки утицаји на развојна питања.

Истраживачки напори усмерени су ка сагледавању специфичности рада жена и рада мушкараца, с обзиром на то ко ради које послове и којим средствима, ко има приступ и ко контролише средства, добит и могућности (Петрушић, 2007: 31-33). Расветљавање ових питања омогућава разумевање модела родних улога у чијој основи се налази више релевантних питања. То су: подела одговорности, доступност ресурса, учешће у доношењу одлука и контроле њиховог спровођења, од микро, преко локалног, до државног нивоа. У центру ових питања налазе се потребе, приоритети и перспектива и женског и мушког становништва, а као резултат политика у прилог родне равноправности очекује се успостављање једнакости у погледу приступа свим ресурсима.

Једна од најважнијих претпоставки родне равноправности јесте уважавање свих облика рада, што подразумева да се послови унутар домаћинства прихвате као интегративни делови економског система (Ђурић-Кузмановић, 2005). Централном мером економског просперитета сматра се људско благостање, а економска анализа друштвеног развоја базирана је и на етичким кодексима који значе фокусирање на једнакост, отклањање свих облика родне дискриминације, остварицање људских права. Посебан акценат је стављен на неопходном разумевању женског рада, као специфичног облика делања који, као такав, даје значајан допринос развојним процесима. Концепт „Род и развој“ означио је превазилажење „економског редуccionизма“ и залагање за „анализу, како мушких, тако и женских свакодневица“, у оквиру одређеног социо-културног контекста (Пајванчић-Цизељ, 2011: 78).

На основама овог истраживачког приступа изграђен је став о континуитету родне неравноправности у српском друштву. Подређен положај жена репродукује се током друге половине 20. века, услед „диригованог неразвоја“ од стране водеће елите, и самообнављања патријархата као доминантног културног модела (Ђурић-Кузмановић, 2002). Истакнуто је да се социјализам задржао само на „женском питању“, што је био недовољно дубок искорак у женској еманципацији, чија суштина заправо није постигнута, јер да јесте, цео друштвени поредак би био доведен у питање.

Поред дисонантности између званичне социјалистичке идеологије једнакости полова и стварног положаја жена, постизање родне равноправности и унапређење њиховог друштвеног положаја додатно су отежани друштвеним приликама током 1990-их. У условима тектонских друштвених промена, стања опште друштвене несигурности и дубоке економске кризе, успоставља се образац „жртвеног матријархата“, као кључна стратегија преживљавања, а моћ мушкараца и патријархат у јавној сфери су остали недотакнути (Благојевић, 1995). Трансформација српског друштва не само да је кочила промене културног обрасца родних улога, већ је ојачавала вредности традиционалног патријархата, и на тај начин је продубила неповољности

друштвеног положаја жена. У другој половини 1990-их, поред евидентног трошења женских ресурса у сфери породице, дошло је до премештања родних разлика и преструктурирања родне неједнакости (Благојевић, 2002). Разлике између жена и мушкараца су присутне у „сфери репрезентације: политичке и културне“, а родна неправда је премештена у „ван-институционалне мреже“ и манифестује се кроз „суптилну дискриминацију“. Родни режим почива на разлици између женског и мушког поља деловања и на односу „мушке“ моћи и „женског“ саможртвовања, стрепње, несигурности и неизвесности, који у коначном исходу имају подређен, маргинализован и дискриминисан положај жена. Осим тога, нису се све жене на исти начин и у истој мери суочавале са родном неправдошћу, па се отуда, указује на постојање међугенерациских и међуслојних разлика у том погледу.

На глобалном нивоу, средином последње деценије 20. века родни апсект је интегрисан у јавну политику као главни ток („gender mainstreaming“) идеолошког концепта развоја, усмеравајући активности и праксе ка развојним процесима (Докмановић, 2002). Природа родног односа постала је легитимно друштвено питање, а родна равноправност је постављена за један од политичких задатака владајућим структурама. Отуда се о друштвеном развоју говори са становишта манифестације родног јаза, а његов коначни циљ јесте постизање родне равноправности у свим областима.

Познавање манифестације и интензитета родних разлика представљају неопходну основу у креирању мера у прилог унапређења друштвеног положаја жена и ублажавања родног јаза. Међусобна веза родног односа и друштвеног развоја произвела је родну једнакост у једну од вредности друштвеног развоја, а родну перспективу у неопходан приступ при сагледавању развојних питања (Шобот, 2013). У тим оквирима један део пажње привлаче социо-културолошке специфичности родне неправдоности, а други део је усмерен ка особеностима друштвеног положаја и модела понашања жена и мушкараца, као релевантним оквирима конкретних питања друштвеног и демографског развоја.

Савремени концепт развоја карактерише чврста повезаност друштвеног и хуманог аспекта, па се отуда он

мери низом показатеља „квалитета живота на микро нивоу, на нивоу индивидуа и породица“ (Благојевић-Хјусон, 2013: 29). „Деконструкција родности“ на микро нивоу омогућила је уочавање две кључне тачке родних режима држава „европске полупериферије“. Једна је „криза маскулинитета“, услед „парадоксалне ситуације“ која је последица немогућности да се мушкарци остваре унутар породице, јер се налазе под притисцима ојачавања патријархалног обрасца „храниоца“ породице (Благојевић-Хјусон, 2013: 134). Друга је „старање као женска перспектива“ на микро нивоу, која превазилази оквири материнства и усмерена је на бригу и негу старих, немоћних и болесних чланова породице (Благојевић-Хјусон, 2013: 195-215). Родни режим на почетку 21. века одликује се парадоксалном ситуацијом на коју указују искуства неповољног друштвеног положаја и жена и мушкараца, видљива на нивоу свакодневних пракси. На једној страни су реалне животне ситуације уоквирене моделом родних улога, а на другој, личне потребе, очекивања, планови и жеље, често супротстављени родним стереотипима и предрасудама.

2.2. Родни аспект и разумевање демографске стварности

Улоге, понашање, позиције и положај жена и мушкараца су битни елементи познавања и тумачења демографске стварности. Карактеристике родног односа чине део узрочно-последичног склопа демографских појава и процеса, па је за разумевање демографске стварности потребно расветљавање родних специфичности као релевантних фактора. Осим тога, демографске процесе и тенденције је потребно сагледавати и са становишта ефеката на социо-демографске карактеристике женског и мушког становништва и њиховог друштвеног положаја.

2.2.1. Епистемолошки концепт демографије

Теоријско-епистемолошки концепт савремене демографије пружа широки простор за интеграцију родног аспекта. Осим тога, одређеност науке о становништву као ангажоване научне дисциплине, у оквиру које се истражују питања везана за стање и процесе унутар конкретног друштвеног окружења (Tabutin, 2007), намеће потребу да се демографске појаве и процеси сагледавају у контексту актуелних развојних питања, а једно од њих јесте и родна неравноправност.

Антрополошки карактер и холистички приступ су две кључне одреднице демографског сазнајног оквира на којем се темељи родни аспект као хеуристички инструмент тумачења и разумевања стања, процеса и појава у оквиру одређене популационе целине. Становништво је централни предмет демографије, а његова структура, динамка и развој су последица кумулације низа понашања појединаца који се одликују различитим социо-демографским карактеристикама, у одређеним друштвеним, економским, политичким и културолошким оквирима. Као агрегирана целина, на њено уобличавање у квантитативном и у квалитативном погледу утичу појединци као њени делови, са свим својим специфичностима. С обзиром да је „људска јединка незаменљиви активни елемент популације“, развитак становништа, његова структура, као и демографске појаве и процеси зависе од „тога какав је човек и какво је његово демографски релевантно понашање“ (Мацура, 1997а: 54-57). Облици понашања одређени су индивидуалним одликама, потребама, циљевима, мотивационим факторима, који су под друштвеним утицајима, путем успостављених норми и система вредности, као и путем институција и закона.

Предмет проучавања демографије јесте људска популација у свој њеној сложености и вишедимензионалности, као продукт појединачних демографских понашања и интеракције низа биолошких, демографских, психолошких, социјалних и културних фактора (Мацура, 1997б). Задатак демографије јесте формирање знања о развоју становништва у структурном и динамичком погледу, уважавајући сложеност детерминистичке основе и социо-културолошке специфич-

ности. Демографија се бави структурама становништва, сагледавајући конкретна стања, као и њихово кретање и промене. Проучава наталитет, морталитет и миграције као компоненте формирања одређене популационе целине, али и асоцијације становништва, као што су брак, породица, насеља. Сваки од проучаваних демографских феномена формира се кроз интеракцијску повезаност демографског и друштвеног оквира, која продукује одређене специфичности у погледу структурних карактеристика, њихових тенденција и промена, у погледу процеса који се одвијају унутар популационе целине, као и у погледу одређених појава које одликују конкретну популацију.

Антрополошки карактер савремене демографије у центар истраживања поставља понашање као основни елемент формирања и преобликовања било ког аспекта демографске реалности у дефинисаном друштвеном и временском оквиру. Као наука о становништву она се бави истраживањем и расветљавањем низа појединачних понашања која доносе одређени ефекат на агрегатном нивоу, а њен главни задатак јесте разумевање конкретних облика понашања у њиховој сложеној детерминистичкој условљености, што имплицира холистички приступ (Hobcraft, 2007). Тако дефинисан епистемолошки оквир значи померање истраживачке пажње са самог испитиваног феномена на динамику његовог настајања, имајући у виду чврсту међузависност појединца и окружења.

Дакле, становништво јесте централни појам демографије, али је појединац основна јединица ове макро целине. На микро нивоу се одвијају различити догађаји, стања, промене, релевантни за уобличавање феномена који се манифестује на нивоу популације или неког њеног дела. Отуда се демографија сматра науком о човеку у свој његовој биолошкој и друштвеној сложености, што захтева мултидисциплинарни приступ, како би се макро ниво разумео из перспективе конкретних специфичности демографских догађаја на микро нивоу, у чијој основи се налазе индивидуални избори (Caselli and Egidi, 2007).

Из тог разлога је истакнуто да квантитативно и квалитативно унапређење демографских сазнања имплицира сарадњу са различитим друштвеним и биолошким научним

дисциплинама. Теоријске оквире демографских истраживања треба изграђивати на постојећим сазнањима која се тичу важних пратећих појава, чиме се избегавају замка парцијалног приступа и неадекватно поједностављивање. Предуслови успешности демографских истраживања јесу јасно препознавање и дефинисање проблема, формулација хипотеза унутар јасног и прецизног теоријског оквира, као и употреба адекватне методологије и валидиних података у њиховом испитивању (Caselli and Egidi, 2007: 36). Ослањање на релевантна сазнања других научних дисциплина омогућава интегративни приступ у проучавању демографских појава и процеса. Од демографије се очекује не само да објасни, већ и да расветли узрочне процесе, повезаност између варијабли и да у тумачењу резултата размотри микро и макро димензије унутар кохерентног оквира, што значи конкретније и продубљеније познавање демографске стварности и релевантног понашања.

Статистичке правилности које се односе на испитиване појаве, у концепту антрополошке демографије сматрају се резултантом понашања која имају одређено културно значење, па је податке на агрегатном нивоу потребно тумачити у тим оквирима (Johnson-Hanks, 2007). Културолошка одређеност и особеност прожимају се кроз структуралну и динамичку димензију „контекста“ који осим друштвеног и културног носи и индивидуална обележја актера понашања и релевантних активности. Разумевање разлога понашања у одређеном друштвеном контексту подразумева укључивање две или више парадигми, насталих у интердисциплинарној повезаности, при чему компаративни приступ има важну функцију (Coast, Hampshire and Randall, 2007).

Антрополошко одређење савремене демографије, њен главни циљ помера са интерпретације агрегатног стања на разумевање узрока, уважавајући социо-културолошке специфичности и на микро и на макро нивоу. Стандардне дефиниције демографских варијабли и разноврсност мотивационе основе треба тумачити у духу модела понашања својствених конкретној средини (Bernardi and Hutter, 2007). Међу примерима примене оваквог сазнајног приступа наводе се истраживања условљености репродуктивног понашања и

одлучивања о рађању, из перспективе родних улога и специфичности родних модела понашања.

2.2.2. Родни аспект у демографским истраживањима

Интеграција родног аспекта у сазнајно-методолошки оквир значи важност родних улога и родног односа, како са становишта узрочности, тако и са становишта ефеката демографских феномена. Родна перспектива представља неопходно хеуристичко средство у разумевању демографске реалности, што подразумева иновације у погледу садржаја статистичке грађе која би требало да буде у функцији препознавања различитости између жена и мушкараца, као и специфичности питања која се односе на становнике и једног и другог пола (Шобот, 2009б). Родне разлике у демографским облицима понашања, као и особености друштвеног положаја жена и мушкараца, чине релевантан оквир потпунијем сагледавању и дубљем разумевању неке демографске појаве или процеса. Специфичности жена и мушкараца у погледу понашања, позиција у приватној и у јавној сфери, као и у погледу различитих аспеката друштвеног положаја, утичу на обликовање популационих структура, појава и процеса, представљајући значајан вид друштвене детерминисаности демографских феномена.

Сваки од демографских феномена има одређене родне импликације које могу бити релевантне за његову условљеност, манифестацију, као и за коначни ефекат у погледу демографског развоја. Родна перспектива може бити присутна на различите начине. Могуће је фокусирати се на родне разлике, дати већу пажњу специфичностима једног или другог пола, као и више или мање нагласити родни однос као централну тачку посматрања. Без обзира на који начин је примењен, овај сазнајни приступ значи потпуније расветљавање демографских појава и процеса, постављајући друштвену димензију полности за један од кључних оквира. И не само то. Родне улоге, специфичности и родни однос постављају се у центар детерминистичке основе конкретног феномена. Сваком појединачном демографском питању може

се приступити сазнајним концептом у чијем фокусу су родне специфичности.

Условљеност родних разлика у морталитету испитује се са становишта утицаја социо-економских и породичних услова који су одликовали период одрастања жена и мушкараца, као фактори формирања односа према себи и бриге о сопственом здрављу (Hayward and Gorman, 2004). Затим, оне су предмет истраживања и са становишта разлика у погледу распрострањености употребе цигарета, као једног од облика ризичног понашања (Preston and Wang, 2006). У једном другом истраживању акценат је на сложености која произилази на различитости родно специфичних утицаја појединих социјалних фактора (Hamil-Luker and O'rand 2007).

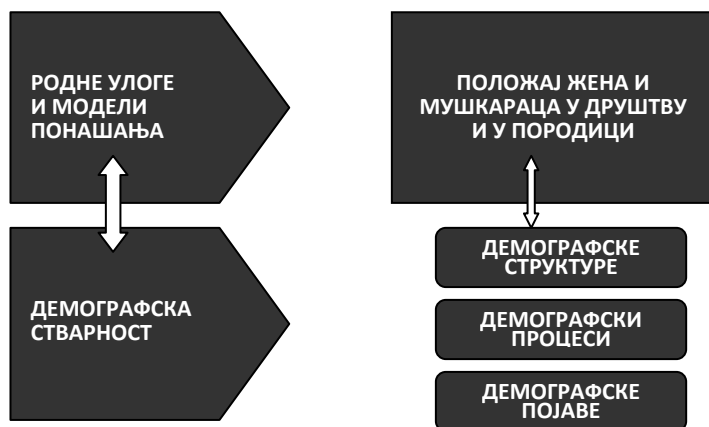
Предмет истраживања су и родне разлике у погледу образовања. Оне се испитују из перспективе специфичног односа према терцијарном образовном нивоу (Diprete and Buchman, 2006), али и из перспективе неповољнијих образовних карактеристика жена као фактора високих репродуктивних норми, својствених државама у развоју (Eloundou-Enyegue, 2004).

У истраживањима са демографским импликацијама посебна пажња је посвећена расветљавању везе између економских карактеристика и појединих популационих феномена. Истражује се утицај економских специфичности жена и мушкараца на брачно понашање и различите форме партнерских заједница. У тим оквирима испитивана је веза између брачног статуса и економске сигурности жена и мушкараца (Light, 2004), али и како разлике у зарадама између партнера утичу на стабилност брачних и кохабитационих заједница (Kalmijn, Loeve and Manting, 2007). Једну од важнијих демографских тема чини испитивање утицаја економских карактеристика жена на репродуктивно понашање које за резултат има ниске стопе фертилитета, при чему у први план избија важност запослености жене (Del Boca, Pasqua, Pronzato, 2005; Engelhardt i Prskawetz, 2004).

У српској социологији и демографији постоји низ емпиријских истраживања која се баве расветљавањем детерминистичке основе ниског нивоа рађања из перспективе специфичности родних улога (Благојевић, 1991б; Рашевић,

1993; Петровић, 1994; Благојевић, 1997). Њихов заједнички именитељ јесте веза између родитељства и положаја жене на микро нивоу, као сегмент детерминистичког склопа репродуктивног понашања. Родно асиметрична подела у свакодневним активностима подизања и васпитавања деце представља једну од важних особености родитељства, не само у пракси, већ и у перцепцији младих који тек улазе у период одлучивања о родитељству и рађању (Шобот, 2006), што потврђује важност родног аспекта у сфери репродукције становништва. Истраживања која се баве везом између родних улога и репродуктивног понашања указују на родно различите приступе у погледу процене „цене“ и „добити“ уласка у родитељство (Liefbroer, 2005), али се указује и на неједнаку поделу рада унутар домаћинства, као на важан оквир фертилитетних намера и одлучивања о рађању (Mills, Mencarini, Tantturi and Begall, 2008).

Шематски приказ 2.2. Интерактивна веза између демографске реалности и родних улога

Између демографске реалности и преовлађујућег модела родног односа постоји међусобна повезаност (Шематски приказ 2.2). Демографске структуре, појаве и процеси формирају се, између осталог, и под утицајима специфичности родних улога и модела понашања. Осим тога,

демографски феномени могу имати родно специфичне ефекте, са становништа положаја и позиција женске и мушке популације.

Као фактори истраживаних појава и процеса, родне улоге и родни однос представљају релевантан садржај демографских анализа које се односе на испитивања свих аспеката демографског развоја. Особености друштвеног положаја и модела понашања женског и мушког становништва резултирају родним разликама у погледу брачних, образовних и економских карактеристика (Кубуровић, 2007; Шобот, 2010б), а родна перспектива је један од кључних оквира у сагледавању изазова демографског развоја (Шобот, 2010в). Осим тога, важност специфичности родних модела за демографски развој очита је кроз питање феминизације средовечног и старијег становништва, питање морталитета и краћег очекиваног трајања живота мушкараца, као и кроз питање условљености врло ниских репродуктивних норми (Шобот, 2012).

Родни аспект у демографији доноси сазнања која структуру и динамику популационог развоја тумаче са становишта специфичности и различитости мушког и женског становништва. Темељи овом истраживачком приступу постављени су у феминистичком социолошком дискурсу, а његова примена је широко прихваћена у разматрањима конкретних демографских питања (Шобот, 2012). Међутим, сложеност везе између родних улога и демографског развоја захтева низ конкретних емпиријских истраживања како би се појединачне демографске појаве потпуније расветлиле из перспективе родних специфичности, као релевантног сегмента детерминистичке основе. Поред тога, родни аспект у демографским истраживањима имплицира и анализу социо-демографских разлика између жена и мушкараца, у функцији расветљавања родног односа као фактора демографског развоја. И поред одређених сазнајно-методолошких ограничења, таква анализа пружа одређени допринос конкретнијем познавању облика и интензитета родне неравноправности.

3. МЕТОДОЛОШКЕ НАПОМЕНЕ

3.1. Демографски приступ родној неравноправности

Употребом демографских извора података и метода анализе у сагледавању социо-демографских специфичности женског и мушког становништва успоставља се релевантан оквир проучавања родних неједнакости и неравноправности. Демографски поглед значи систематичан увид у структурне карактеристике становништва и тенденције њихових промена. Као такав, омогућава формирање слике на агрегатном нивоу, уочавањем главних аспеката у различитим друштвеним и демографским оквирима (Шобот, 2010а). О родној неравноправности се говори са становишта разлика посматраних карактеристика женског и мушког становништва, а међусобна упоредивост значи објективност у закључивању. Поред тога, демографски приступ значи и афирмацију мушке перспективе, разоткривањем показатеља друштвеног положаја мушког становништва.

Друштвена детерминисаност родних улога, репродуковање родне неравноправности и социо-културолошке специфичности родног односа су три главне тачке изградње демографског приступа у проучавању овог феномена. Његов допринос је у разоткривању социо-демографских аспеката, анализирајући их у конкретним условима друштвеног и демографског развоја. Демографским приступом разоткрива се манифестација родне неравноправности у дефинисаном временском, просторном и друштвеном оквиру. Овај приступ омогућава сагледавање остварености економских, социјалних и културних права, као и оствареност социо-економске

сигурности и независности, уважавањем позиција и положаја становника оба пола, интегришући и приватну и јавну сферу.

3.2. Предмет и циљ анализе

Фокусну тачку демографског приступа чине социо-демографске разлике између мушког и женског становништва. Конкретан предмет анализе јесу брачне, образовне и економске карактеристике становника оба пола, разматране као показатељи њиховог друштвеног положаја, али и специфичности родних улога и модела понашања. Њихово разматрање има за циљ препознавање облика и уочавање интензитета родних разлика, као основних показатеља различитости позиција и неједнаког друштвеног положаја женског и мушког становништва. Основни извор података чине пописи становништва Србије, спроведени 1981-2011, па су разноврсност и дубина разматрања структурних карактеристика одређени расположивом пописном грађом и методолошким могућностима у коришћењу овог статистичког материјала.

Родне специфичности социо-демографских карактеристика и међусобне разлике анализирају се кроз временску, старосну и просторну димензију. Демографске структуре сагледавају се у одређеним друштвеним оквирима, с посебним нагласком на специфичности појединих старосних кохорти. Компаративни приступ на нивоу друштвеног, генерацијског и просторног оквира, означава целовито сагледавање особености и динамике структурних карактеристика мушког и женског становништва. Омогућава увид у специфичности родних модела формираних у предсоцијалистичком, социјалистичком и у постсоцијалистичком периоду, међу припадницима различитих генерација, и у одређеним регионалним целинама на простору Србије.

Просторна димензија демографског приступа значи расветљавање родних модела кроз социо-културолошке особености изабраних подручја. У том смислу компаративна анализа се спроводи поређењем података који се односе на

подручје централне Србије без Београда, Војводину и град Београд, као три велике регионалне целине. Тиме је учињен покушај да се уоче културолошке специфичности родних модела и родних разлика, што значи потпуније, конкретније и дубље познавање манифестације родне неравноправности. Допринос у том погледу чини и анализа родних специфичности према типу насеља. Она се спроводи са циљем поређења брачних, образовних и економских карактеристика мушког и женског становништва између градских и осталих насеља. У том погледу добија се увид у специфичности мушког и женског становништва, као и увид у облике и интензитет родне неравноправности према типу насеља.

Демографски приступ у расветљавању родних специфичности и међусобних разлика омогућава разматрање родне неравноправности са три становишта. Он имплицира познавање структурних карактеристика на нивоу одређене популационе целине, увид у тенденције и промене, као и препознавање њихове социо-културолошке диверзификације. Овакав приступ пружа увид у манифестацију родне неравноправности на агрегатном нивоу изабране популационе групе, омогућава уочавање тенденција у погледу изражености родног јаза и преобликовања родне неједнакости у одређеном друштвеном контексту, као и препознавање социо-културолошких специфичности.

3.3. Хипотетички оквир

Постављени хипотетички оквир усмерава расветљавање родне неравноправности на оне показатеље које је могуће сагледати демографским сазнајним приступом. Односи се на анализу структурних карактеристика мушког и женског становништва, на њихову динамику и социо-културолошку условљеност. Базични став о постојању родне неравноправности, испољене кроз неповољније позиције женског становништва и подређен друштвени положај жена, проверава се низом претпоставки које су у функцији разоткривања манифестације, разноврсности и репродуковања доминантног модела родног односа у Србији.

Богат и сложен хипотетички оквир одредио је три главна смера анализе. Први се односи на уочавање родних специфичности, други узима у обзир просторну димензију, док трећи имплицира друштвени контекст као релевантан оквир родних модела и родних разлика у погледу социо-демографских карактеристика.

Родне разлике се разматрају као показатељи неравноправности жена у односу на мушкарце, али и као показатељи специфичности родних модела демографског понашања. Анализа у тим оквирима усмерена је следећим претпоставкама:

- начин и интензитет испољавања родних разлика имају одређене специфичности, с обзиром на генерацијску припадност;
- специфичности родних модела понашања резултирале су разликама у брачној и образовној структури, а оне указују на неједнаке позиције жена у односу на мушкарце;
- разлике у економској активности указују на неповољан положај женског становништва, и то не само када је реч о старијим генерацијама.

Анализа социо-културолошких специфичности родних модела и родних разлика, усмерена је следећим специфичним претпоставкама:

- женско становништво на подручју централне Србије без Београда одликује се неповољнијим социо-демографским карактеристикама, посебно у односу на жене града Београда;
- постоје особености социо-демографских карактеристика женског становништва града Београда, у односу на друга два подручја, важне као оквир њиховог друштвеног положаја;
- посматрано према типу насеља, женско становништво неградских насеља има традиционалнију брачну структуру и неповољније образовне и економске карактеристике;
- различитост родног модела према типу насеља, уочљивија је у случају женског становништва.

Друштвени контекст као оквир расветљавања социо-демографских карактеристика женског и мушког становништва значи могућност да се родни модели и међусобне разлике сагледају с обзиром на друштвене и економске услове, који су одликовали српско друштво током друге половине 20. века. Поред сагледавања промена у положају женског становништва у оквиру социјалистичког поретка, пажња је посвећена и сагледавању родних модела након трансформације српског друштва која се дешавала током 1990-их. Последице друштвених промена и економске кризе дотакле су становнике оба пола, при чему постоје родне специфичности у погледу њиховог утицаја и коначних ефеката на брачне, образовне и економске карактеристике.

4. СОЦИО-ДЕМОГРАФСКИ ПОКАЗАТЕЉИ РОДНЕ НЕРАВНОПРАВНОСТИ У СРБИЈИ

Попис становништва као основни извор података одредио је избор показатеља и методолошки приступ демографском истраживању родне неравноправности. Брачне, образовне и економске карактеристике мушког и женског становништва, као и међусобне разлике представљају централни предмет анализе у функцији разоткривања природе родног односа у Србији током друге половине 20. века. Специфичности структурних карактеристика доприносе расветљавању родне неравноправности са два становишта. Родне разлике у брачној, образовној и економској структури представљају последицу доминантних модела родних улога. Поред тога, оне говоре о три битна аспекта друштвеног положаја жена и мушкараца.

4.1. Брачна структура женског и мушког становништва

Разлике у брачној структури жена и мушкараца имају специфичну важност при расветљавању демографских и социјалних аспеката родне неравноправности. На једној страни се о карактеристикама брачног статуса може говорити као о последицама родних модела понашања и релевантних демографских разлика, а на другој као о важном оквиру њихових позиција и положаја у приватној и у јавној сфери.

У култури где је родни однос уређен на принципима патријархалних вредности и норми, брак може имати негативне импликације на професионалну каријеру жене, на

њено напредовање у послу, на могућности достизања лидерских позиција и обављање руководећих и менаџерских послова. С друге стране, у таквом социо-културном оквиру, брачна заједница може деловати подстицајно на професионални живот мушкараца, а њен престанак може условити низ негативних аспеката на квалитет живота мушке популације. Међутим, не може се занемарити ни заштитничка функција брака у погледу женске популације, чија пристуност и интензитет би се могли довести у везу са образовним и социо-професионалним карактеристикама, са социјалним околностима и условима живота који су претходили склапању брака.

Живот у браку и живот ван брака не мора носити исте ефекте за мушкарце и за жене. Утицај брачног статуса на њихов положај може зависити од животног доба у којем се налазе, социо-економског положаја, начина живота, квалитета брачне заједнице, уређености односа између супружника, и од низа других социјалних и психолошких фактора. Из угла постизања родне равноправности брак може бити ограничавајући фактор, али његово деловање је потребно испитати у конкретним околностима, дубљим емпиријским истраживањима.

У пописима становништва Србије до 2002. године брачни статус је одређиван према концепту *de jure*. Подаци су се односили на формално-правно стање брачности, регистровано у моменту пописивања. Овакав приступ је искључио препознавање тзв. *de facto* брачног статуса што би омогућило веродостојнију слику родних специфичности у погледу брачног статуса. На тај начин би се могле регистровати разлике између жена и мушкараца када је реч о распрострањености ванбрачних заједница. Осим тога, препознавање чињеничног стања у погледу брачног статуса могло би да буде усмерено и на издвајање неких других специфичних случајева који се тичу било брачних заједница, било неких алтернативних партнерских заједница. Међутим, питање брачности и партнерског односа представља део приватности сваког појединца и прикупљање ове врсте података путем Пописа становништва сувише је деликатно.

4.1.1. Карактеристике и тенденције родних модела брачности

Брачна структура становништва Србије, посматрана у периоду 1981-2002. година, одликује се одређеним правилностима, које су регистроване на сва три посматрана подручја.

Живот у брачној заједници је најфреквентније обележје међу становницима оба пола, независно од регионалног и временског момента посматрања (табела 4.1.1). Не постоји суштинска разлика између модела брачности жена и мушкараца у Србији, већ се родна разлика испољава пре свега кроз различиту учесталост одређених модалитета. У мушкој популацији је већа заступљеност лица у браку и оних који нису склапали брак, док је у женској популацији већи удео разведених и удовица. Родна разлика је најинтензивнија у погледу неуједначеног удела удовица и удоваца, док је најмањег интензитета у случају заступљености ожењених и удатих.

Табела 4.1.1. Брачна структура мушког и женског становништва Србије (15 и више), по подручјима, 1981. и 1991 (у земљи), 2002.

	Мушко				Женско			
	неожењени	ожењени	удовци	разведени	неудате	удате	удовице	разведене
1981								
Ц.Србија без Београда	22,9	70,8	4,6	1,4	14,4	69,1	13,1	3,0
Војводина	25,1	69,2	3,4	2,3	16,1	64,8	15,0	4,1
Град Београд	24,7	69,0	2,6	2,9	18,6	62,9	11,3	6,4
1991								
Ц.Србија без Београда	22,9	70,2	4,3	1,8	14,1	68,1	13,4	3,3
Војводина	24,5	68,3	3,6	2,9	15,2	63,4	15,8	4,6
Град Београд	26,5	66,2	3,0	3,4	20,3	60,3	11,8	6,6
2002								
Ц.Србија без Београда	27,4	64,3	5,3	2,5	17,8	61,8	16,2	3,8
Војводина	30,8	60,8	4,4	3,7	20,3	56,5	17,9	5,1
Град Београд	31,4	60,1	4,0	4,0	24,4	53,4	15,0	6,9

Извор: израчунато на основу података Пописа становништва Србије, 1981, 1991. и 2002, РЗСС, Београд

Између три посматрана подручја Србије постоје нека одступања у погледу учесталости модалитета брачности. Женско и мушко становништво централне Србије без града Београда нешто чешће је у брачној заједници него што је становништво друга два подручја, док су удели лица која нису склапала брак и разведених већи у женској и мушкој популацији Београда (табела 4.1.1).

Између подручја постоји различитост и у погледу интензитета родних разлика. Родно неуједначена заступљеност лица која нису склапала брак најизраженија је у Војводини, док је неуједначена заступљеност разведених особа најинтензивнија у граду Београду. Према пописним подацима 2002. године, у Војводини нешто више од 30% мушког становништва старости 15 и више година није склапало брак, док је удео неодатих у женској популацији био за десет процентних поена мањи. У случају разведених, испољен је готово два пута већи удео ових лица у женској него у мушкој популацији подручја града Београда (табела 4.1.1).

Родне специфичности брачне структуре присутне су на сва три подручја Србије, али анализа брачности по подручјима разоткрила је и одређене просторне специфичности женског и мушког становништва. У случају женског становништва, издваја се популација града Београда због највећег удела разведених и неодатих. Према пописним подацима 2002. године, једна четвртина женског становништва 15 и више година у граду Београду није склапала брак, док је мање од једне петине женског становништва преосталог подручја централне Србије припадало овом модалитету брачности. Удели разведених лица су знанто нижи, али је разлика по подручјима израженија. Око 7% разведених у женској популацији града Београда 2002. готово је два пута већи удео у поређењу са женама преосталог подручја централне Србије. Међутим, гледајући претходне пописне године, уочава се ублажавање разлике између ова два подручја када је реч о заступљености разведених у женској популацији. Ово приближавање је последица нешто израженијег пораста удела разведених лица на подручју централне Србије без Београда.

Просторне специфичности мушког становништва изражене су нешто слабијим интензитетом, а издваја се популација преосталог подручја централне Србије због најнижих удела неожењених и разведених. Удео целибатера је за око три до четири процентна поена мањи него на друга два подручја (табела 4.1.1). Заступљеност разведених од 2,5% је за нешто више од једног и по пута нижа него у мушкој популацији града Београда, која се одликује највишим уделима лица са овим брачним статусом.

Родни модели брачности су последица тенденција које су одређене демографским оквиром и променама брачног понашања становника оба пола. Процес демографског старења на једној страни, и интензивирање одлагања склапања првог брака на другој страни, сматрају се кључним факторима промена брачне структуре становништва Србије на крају 21. века (Петровић, 2006). Пад удела лица у браку и пораст удела разведених не схватају се као ефекти јачања процеса индивидуализације система вредности и трансформације животних стилова, што је случај у државама економског просперитета. Промене у сфери брачног понашања пре свега су видљиве кроз интензивирање одлагања склапања брака. Да нису постојале промене у старосној структури становништва Србије, пораст удела целибатера 2002. био би још израженији. На другој страни, пораст удела разведених био би слабијег интензитета, док би се бележио пад удела обудовелих, као и интензивније смањење удела лица у браку.

Фокусирањем на карактеристике и промене у брачној структури средовечних жена и мушкараца уочавају се релевантне родне специфичности које се могу довести у везу са родним моделима брачног понашања.

4.1.2. Брачност средовечних жена и мушкараца

Родна разлика на агрегатном нивоу испољена кроз чешћу заступљеност ожењених у мушкој него удатих у женској популацији није одлика брачног стања средовечног становништва. До 40 година удео лица у браку већи је у женској него у мушкој популацији, док је у популацији 40-59 година брак нешто чешће обележје мушког становништва, али

је родна разлика значајно блаже изражена (табела 4.1. и 4.2. у Прилогу).

Са становишта родне равноправности пажњу привлачи интензитет већег удела удатих у женској популацији 20-39 година, у односу на удео ожењених у мушкој популацији исте старости (табела 4.1.2.). Ова појава је пристуна на сва три подручја, мада постоји просторна разлика у уделима удатих и ожењених. Родна разлика најизраженија је у централној Србији без Београда, подручју на којем је, према пописним подацима 2002, две трећине млађе средовечних жена било у браку, у односу на мање од половине мушке популације овог животног доба. Интензитет ове родне неуједначености је пре свега последица заступљености удатих у женској популацији, која је, у поређењу са осталим, најнаглашенија на овом подручју.

Табела 4.1.2. Брачност женског и мушког становништва 20-39, по подручјима, 1981, 1991 и 2002.

	Ц. Србија без Београда				Војводина				Град Београд			
	женско становништво 20-39 година											
	неудате	удате	удовице	разведене	неудате	удате	удовице	разведене	неудате	удате	удовице	разведене
1981	16,6	78,9	1,1	3,1	17,9	77,4	1,1	3,7	23,0	71,3	0,9	4,3
1991	17,1	78,2	1,1	3,1	18,5	75,8	1,1	4,3	28,0	66,1	0,9	4,5
2002	29,5	65,8	1,0	3,4	33,7	61,0	1,0	4,2	44,7	50,4	0,8	3,9
	мушко становништво 20-39 година											
	неожењени	ожењени	удовци	разведени	неожењени	ожењени	удовци	разведени	неожењени	ожењени	удовци	разведени
1981	33,1	65,0	0,2	1,4	35,2	62,6	0,2	2,0	35,9	61,3	0,2	2,0
1991	35,3	62,2	0,3	1,8	36,1	60,7	0,2	2,6	41,1	55,7	0,2	2,3
2002	49,6	48,1	0,1	1,9	52,1	45,2	0,1	2,4	57,8	39,9	0,1	2,0

Извор: исто као табела 4.1.1.

Млађе средовечне жене и мушкарци сусрећу се са низом животних догађаја који могу бити важни не само из угла тренутних позиција, већ и за квалитет живота и за друштвени положај у ближој или даљој будућности. То је животно доба када се завршава школовање, тражи посао, почиње се са изградњом професионалне каријере, али и када се формира сопствена породица и започиње један нови начин живота. У том смислу је потребно и посматрати родну

разлику у заступљености лица у браку. Да ли је живот у брачној заједници у овом животном добу препрека или није, да ли је фактор који унапређује живот жене или мушкарца, не може се тврдити без испитивања конкретних животних ситуација.

Везу између брачног статуса и положаја жене или мушкарца могуће је сагледати из два различита угла. Један се односи на позитиван утицај брачне заједнице у погледу економског ојачавања, социјалне сигурности, као и психолошке стабилности појединца. Карактеристике родних улога и карактер родног односа имају важан утицај на начин испољавања ове везе. Модел по којем мушкарац има главну улогу у обезбеђивању материјалне сигурности породици, брак може подстаћи на остваривање веће зараде, омогућавајући на тај начин и жени већу финансијску сигурност (Light, 2004). Поред тога, традиционална подела улога унутар брачне заједнице може условити да се родне разлике у зарадама на различите начине рефлектују с обзиром на то ко од партнера има веће приходе. Једно истраживање је показало да брачна заједница није угрожена када мушкарац зарађује више од супруге, али да јесте кад жена зарађује више од супруга (Kalmijin, Loeve and Manting, 2007).

У условима традиционалне поделе улога, брак може бити један од генератора неравноправности жене и мушкарца, не само унутар заједнице, већ и у ширим друштвеним оквирима. Склапање брачне заједнице доноси нове обавезе и промене у дотадашњем начину живота, па се родна разлика у заступљености лица у браку може посматрати као оквир неједнаког суочавања са проблемима усклађивања породичних и професионалних обавеза, као и са ограничењима у погледу реализације личних афинитета и потреба. Имајући у виду специфичност брачности млађе средовечне популације, може се рећи да се са овим питањем у већој мери суочавају жене, него мушкарци.

Брачна заједница у којој су улоге и односи између супружника формирани на принципима чврстог патријархалног модела може да буде препрека женама да се ангажују ван породице и да буду активне у различитим областима јавног живота. Овај вид унапређења друштвеног положаја жена

представља важан сегмент европске политике родне равноправности, експлицитно оријентисане ка примени конкретних мера којима би се у пракси остварио пораст учешћа жена на различитим нивоима одлучивања и учешћа у власти (Мршевић, 2007). Удео жена у Парламенту Србије 2011. године износио је више од 20% (РЗСС, 2011), што је више него у многим европским државама, али готово два пута мање у односу на учешће жена у Данској, Финској, Холандији, Шпанији, а у односу на Шведску разлика је још интензивнија (Мршевић, 2007: 74). Истраживање жена народних посланица у српском парламенту формираном 2007. године показује да је најизраженија разлика у заступљености млађе средовечних жена и мушкараца, као и то да су народне посланице чешће од својих мушких колега биле неудате, разведене, удовице или су живеле у ванбрачној заједници (Вуковић, 2009).

С обзиром да пописни подаци указују да је у Србији већина средовечног женског становништва у браку, начин уређености односа унутар брачне заједнице и позиција жене представљају релевантан оквир њеног ангажовања, како у сфери политике, тако и у другим областима ван породичног живота. У Србији не постоји битнија разлика између жена и мушкараца у погледу прихватања става да је окренутост породици уобичајена појава за жену, али постоји у изражености неслагања са ставовима којима се инсистира на кључној повезаности жене са породичним животом и са ставом који искључује могућност једнаког ангажовања жене унутар породице и у професионалној каријери (Игњатовић, 2010). Неприхватање ових ставова од стране жена, на једној страни, и њихова окренутост брачној заједници, на другој страни, требало би да буду две подједнако важне линије у погледу стварања услова за потпуну родну равноправност.

Код млађе средовечних особа (20-39 година) регистрован је пад удела лица у браку, значајно интензивније у међупописном периоду 1991-2002, него 1981-1991. године (табела 4.1.2). Релативно је уједначен пад заступљености удатих и ожењених међу женама и мушкарцима овог животног доба. Разлика између полова је испољена кроз концентracију пада удела лица у браку у одређеним старосним

групама. У случају женског становништва, пад је пре свега последица смањеног удела удатих међу женама 20 до 29 година, а у мушкој популацији смањеног удела ожењених међу лицима 25 до 34 године. Удео ожењених међу мушкарцима 30-34 године у граду Београду 2002. године је за готово једну четвртину мањи него 1981, највећим делом услед пада у међупописном периоду 1991-2002 (табела 4.1.у Прилогу). И када је реч о паду удела удатих издваја се женско становништво града Београда због израженијег смањења жена у браку у старосним групама 24-29 и 30-34 године, у поређењу са друга два подручја (табела 4.2. у Прилогу). У истраживачком смислу потребно је испитати да ли се, између осталог, може говорити о особеностима родног односа као фактору који је утицао на интензивирање пада удела лица у браку у популацији млађе средовечних. Такође, било би занимљиво испитати да ли у том погледу постоји разлика између жена и мушкараца.

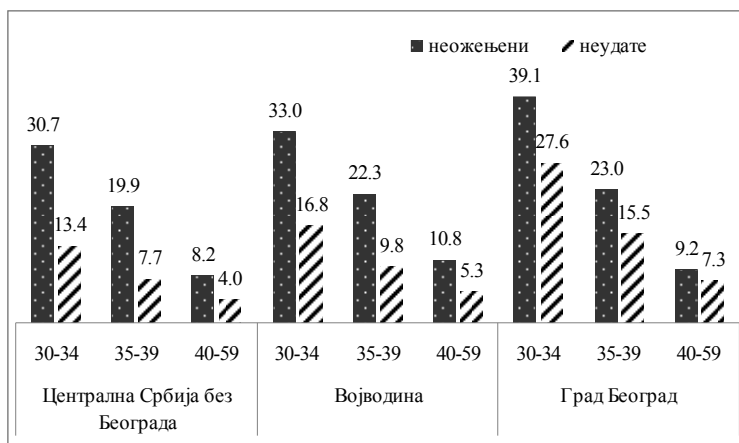
Из перспективе родне неравноправности релевантан оквир представља и заступљеност лица која нису у брачној заједници, као и опције њиховог брачног статуса. Родне специфичности у овом погледу такође су индикатори различитог положаја средовечних жена и мушкараца када је реч о могућностима изградње професионалне каријере и напредовања на послу, активног учешћа у политици или у некој другој области јавног живота. О различитости позиција може се говорити за сваки од модалитета посебно, имајући у виду особености сваког од њих. Важну улогу у том смислу имају конкретне животне околности и социо-економски услови живота, што је потребно сагледати путем емпиријског истраживања.

Међу средовечним женама и мушкарцима знатно чешћа опција је да још увек нису склапали брак, у односу на развод као модалитет брачног статуса. Родне специфичности постоје и у погледу заступљености лица која се нису удавала и женила, као и у погледу разведених лица. Међутим, док је целибат чешће обележје брачног статуса млађе средовечних жена и мушкараца (табела 4.1.2), код старије средовечних постоји родна специфичност. За разлику од мушкараца, међу старије средовечним женама (40-59 година) већа је

заступљеност разведених особа него оних које нису склапале брак (табеле 4.1. и 4.2 у Прилогу). У мушкој популацији 40-59 година, на сва три подручја већи је удео неожењених него разведених, а разлика је најизраженија у централној Србији без Београда. Према пописним подацима 2002, око 8% неожењених мушкараца био је duplo већи проценат у поређењу са уделом разведених.

У погледу распрострањености лица која нису склапала брак евидентна је родна разлика. Овај модалитет брачности чешћа је карактеристика средовечних мушкараца него жена, а родна разлика је израженија у централној Србији без Београда него у граду Београду (графикон 4.1.1). Удео лица која нису склапала брак међу мушкарцима 35-39 година у централној Србији без Београда 2002. године био је више од два и по пута већи у односу на удео у женској популацији ове старости.

Графикон 4.1.1. Средовечне жене и мушкарци који нису склапали брак, по подручјима, Србија 2002. године (у %)

Извор: израчунато на основу података Пописа становништва Србије, 2002, РЗСС, Београд.

Родна разлика у заступљености лица која нису склапала брак у граду Београду, блажа је него на друга два подручја услед израженије распрострањености целибатерства жена овог подручја. Према пописним подацима 2002, близу 30% жена 30-34 године и око 15% жена 35-39 година на овом

подручју није склапало брак, што је било два пута више у поређењу са женама исте старости на преосталом подручју централне Србије.

Осим разлике у распрострањености, намеће се и питање разлика у погледу узрока целибата средовечних жена ова два подручја. Да ли је већа распрострањеност жена које до своје 40-те године нису склопиле брак у Београду последица интензивније еманципације и како се то испољава? Да ли су жене на преосталом подручју Србије у већој мери изложене притисцима средине када се ради о браку и рађању као животним опцијама чија се реализација очекује до 30-те године живота?

Током посматраног периода порастао је удео целибатера, као последица интензивније тенденције у периоду 1991-2002. година. Између млађе средовечних жена и мушкараца (20-39 година) не постоји значајнија разлика у изражености ове тенденције, али постоји разлика у интензитету пораста заступљености лица која нису склапала брак када је реч о особама 40-59 година старости. Удео особа које нису склапале брак међу мушкарцима 40-59 године 2002. је око два пута већи у поређењу са 1991. годином (табела 4.1 у Прилогу). На подручју централне Србије без Београда пораст је израженији него на друга два, па је регистровани удео 2002. од 8,2% више него двоструко већи у односу на претходни попис.

Родна разлика у заступљености неожењених и неудатих међу лицима 40-59 година слабије је изражена у граду Београду него на друга два подручја (графикон 4.1.1). У централној Србији без Београда и у Војводини готово два пута је већи удео лица која нису склапала брак међу мушкарцима него међу женама 40-59 година. Највећи удео неожењених забележен је у Војводини, где је сваки десети старије средовечни мушкарац био неожењен. Највећи удели неудатих су међу женама града Београда, код којих нешто више од 7 није склапало брак. Управо је тај удео разлог слабије изражене родне разлике него на друга два подручја, на којима је она одређена већом распрострањеношћу целибата међу мушкарцима 40-59 година. Заступљености лица која нису склапала брак, међу женама и мушкарцима 40-59 година,

једним делом би се могла тумачити као показатељ трајног целибата. У том смислу требало би проверити да ли постоји разлика између жена и мушкараца у условљености те појаве.

Један од могућих узрока целибата старије средовечних мушкараца, могао би да се налази у особености полног састава средовечне популације, испољеној кроз „мањак“ женског становништва. Према пописним подацима 2002. године, у централној Србији без Београда и у Војводини за нешто више од 2% био је већи број млађе средовечних мушкараца него жена (табела 4.1.3). Ипак, маскулинизација овог модалитета брачности је значајно интензивнија. Поред тога, већи број неожењених него неударених постоји и у граду Београду, подручју чији се полни састав средовечног становништва одликује већим бројем жена него мушкараца

Табела 4.1.3. Стопе маскулинитета средовечног становништва које није склапало брак, по подручјима, Србија 2002.

	Ц.Србија без Београда		Војводина		Град Београд	
	свега	целибатери	свега	целибатери	свега	целибатери
20-39	1023,3	1717,7	1024,3	1584,5	947,8	1224,3
40-59	1009,8	2086,9	978,9	1980,0	872,6	1099,4

Извор: израчунато на основу података Пописа становништва Србије, 2002, РЗСС, Београд

Дакле, целибатерство мушког становништва не може се свести на неусклађеност полног састава становништва, мада то може бити део објашњења.¹ Потребно је конкретније истражити узроке и мушког и женског модела одлагања или несклапања брака. Једна од чињеница коју треба имати у виду јесте и то да у случају мушког становништва постоји мања просторна различитост у уделу лица која нису склапала брак, него што је то у случају женског становништва (графикон

¹ Ово објашњење се чини најприхватљивијим када је реч о полним дисбалансима регистрованим у неградским насељима централне Србије без Београда, у којима је према Попису 2002. године, у старосним групама средовечног становништва, регистрован мањи број жена него мушкараца, за око 8 до нешто више од 12%. Слична ситуација је била и у овим насељима на подручју Војводине.

4.1.1). Ипак, и поред просторно уједначене распрострањености целибатера међу мушкарцима на три подручја Србије, намеће се и питање узрока највећег удела неожењених међу старије средовечним мушкарцима (40-59 година) у Војводини. До 40 година старости удели неожењених већи су у мушкој популацији Београда.

У оквиру испитивања друштвене условљености ове појаве једно од релевантних места припада родним улогама, питању које би требало расветлити са становишта и мушких и женских специфичности. Да ли се целибат може сматрати последицом одређеног вида родног конфликта и неспремности на прихватање права на равноправност или недостатка толеранције у погледу специфичности родних потреба и питања са којима се суочавају и жене и мушкарци? Да ли се ова појава може сматрати производом међусобног родног нераумевања или је она производ личне одлуке и изабраног начина живота који није условљен ни специфичностима родних улога, нити препознавањем родне неравноправности као фактора који утиче на одлагање, па можда чак и на несклапање брака? Да ли у том смислу постоји разлика између жена и мушкараца?

Супротно од одлагања или несклапања брака, као више мушке опције брачног понашања, затупљеност разведених особа је више обележје брачног статуса женског становништва, као правилност у свим пописним годинама и на сва три подручја (табела 4.1.2. и табеле 4.1. и 4.2 у Прилогу).

Заступљеност разведених средовечних лица, између осталог, јесте и последица тенденција процеса развода бракова² и понашања након развода у погледу склапања новог

² Промене удела разведених особа неопходно је посматрати у оквиру кретања броја разведених бракова у одређеном временском периоду. Број разведених бракова и у централној Србији и у Војводини мањи је у 1990-им, него деценију раније. У последњој деценији двадесетог века број разведених бракова осцилирао је између 4400 и нешто више од 5500 у централној Србији, односно између 1700 и око 2560 у Војводини, али, и онда када је забележен највећи број (5459 и то у 1991, односно 2559 у Војводини), то је било мање од најмањег броја разведених бракова током 1980-их (1983. год 5731, односно 1985. у Војводини – 3970). Најмањи број забележен је 1999. године (4531 у централној Србији и 1822 у Војводини). Од 2000. бележи се пораст броја

брака. Разлике у уделу разведених међу средовечним женама и мушкарцима једним делом се могу схватити као последице разлика у распрострањености брачне заједнице, али и разлика у погледу склапања следећег брака после развода. На једној страни, већи удели удатих у женској популацији представљају демографски оквир који указује и на веће могућности да се средовечне жене нађу у статусу разведених особа. На другој страни, током 1980-их уочена је већа склоност мушкараца него жена, ка склапању новог брака после развода (Петровић, 1988). Ова специфичност се може сматрати још једним разлогом мање заступљености разведених средовечних мушкараца него жена, уколико није дошло до промене у њиховом понашању, што би требало проверити конкретнијим испитивањима.

Током 1990-их регистрован је мањи број разведених мушкараца који су склапали нови брак, него што је то било деценију раније, али то може да буде резултат и мањег броја развода који су се десили током последње деценије 20. века, него што је то био случај током 1980-их. Ипак, у циљу расветљавања понашања након развода треба имати у виду и чињеницу да се од 1998. године региструје већи број жена него мушкараца које су након развода склопиле нови брак, али се ова правилност не одржава и у наредном периоду.³

Промене удела разведених међу млађе средовечним женама и мушкарцима повезане су са тенденцијама у одлагању склапања брака. Пад удела ожењених и удатих међу млађе средовечним становништвом представља демографски оквир који је сужава могућност појаве развода бракова у овој популацији. Нешто израженије промене забележене су међу старије средовечним лицима (40-59 година), и то кроз нешто већи пораст удела разведених међу мушкарцима него женама

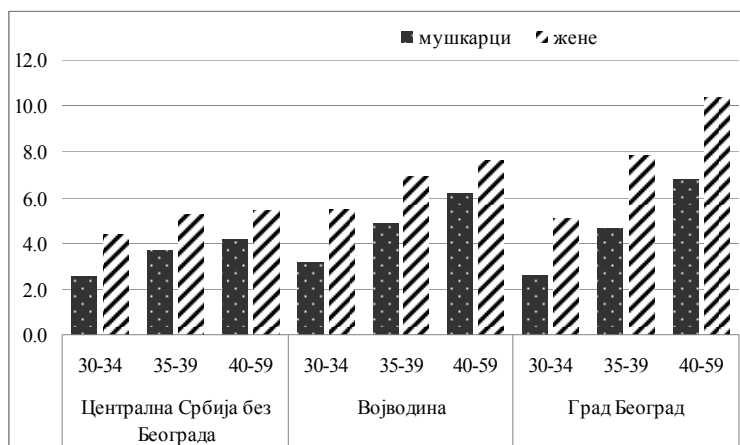
разведених бракова, па се 2002. у централној Србији бележи 7449, а у Војводини 2533. У централној Србији постоји значајније приближавање броју развода забележеним у деценији 1980-1990, док у Војводини то није случај.

³ У другој половини 1990-их готово је уједначен број разведених жена и мушкараца који су склапали брак после развода, а 2000. и 2001. незнатно је већи број мушкараца, док је 2002. нешто већи број разведених жена које су склопиле нови брак (РЗСС, 1996; РЗСС 2008).

(табеле 4.1 и 4.2 у Прилогу). Управо ова тенденција указује на могућност промене понашања разведених мушкараца када је реч о склапању брака. Пажњу у том смислу привлачи близу два пута већи удео разведених међу мушкарцима 40-59 година у централној Србији без Београда, 2002, у поређењу са 1991. годином (са 2,4% на 4,2%), што је израженије него на друга два подручја.

Родна разлика у заступљености разведених је ублажена, али је овај модалитет брачности остао чешће карактеристика средовечних жена него мушкараца, при чему је родна разлика израженија у Београду него на друга два подручја (графикон 4.1.2). Према Попису становништва 2002. године забележен је два пута већи удео разведених међу

Графикон 4.1.2. Удео разведених лица међу средовечним женама и мушкарцима, по подручјима, Србија 2002, (у %)

Извор: исто као графикон 4.1.1.

женама 30-34 године (5,1%), него међу мушкарцима (2,6%), што је израженија родна неуједначеност него у случају старих 35-39 година. Свака десета жена старости између 40 и 59 година у Београду била је разведена, док је то био случај са близу 7% старије средовечних мушкараца.

Када је реч о просторним специфичностима заступљености разведених лица, различитост је видљивија у случају старије средовечне популације, и то више међу женама него

међу мушкарцима (графикон 4.1.2). У централној Србији без Београда удео разведених међу женама 40-59 година 2002. од 5,3%, је готово два пута мањи у поређењу са женама на подручју града Београда.

Да је разведеност у већој мери обележје брачности женског него мушког становништва потврђује и коефицијент разведености (табела 4.1.4). Ипак, овај показатељ који говори о односу броја разведених на 1000 лица у браку, доноси нешто другачију слику родних разлика. Уочава се блажа родна разлика у популацији млађе средовечних, јер овај структурни показатељ неутралише разлику у распрострањености удатих и ожењених међу млађе средовечним женама и мушкарцима, као релевантан демографски оквир. На другој страни, родна разлика у нивоу разведености старије средовечних појачава тврдњу да је овај модалитет у већој мери обележје брачног стања женског становништва.

Табела 4.1.4. Коефицијент разведености средовечних мушкараца и жена, по подручјима, Србија 2002.

	Централна Србија без Београда		Војводина		Град Београд	
	мушкарци	жене	мушкарци	жене	мушкарци	жене
20-39	38,9	51,3	52,5	68,5	49,6	77,4
40-59	48,9	66,6	76,7	98,7	82,4	140,6
60≥	23,7	63,6	39,8	105,8	54,6	175,1

Извор: исто као табела 4.1.3.

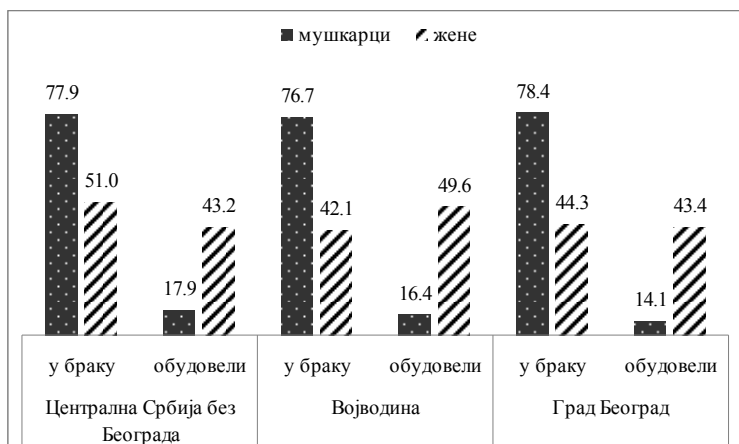
Дакле, с обзиром на родну разлику у заступљености разведених особа и у погледу изражености нивоа разведености, може се говорити о неједнаком положају средовечних жена и мушкараца. Већ сама разлика у распрострањености оправдава претпоставку о неповољнијем и угроженијем положају женског становништва, али потребно је емпијско расветљавање конкретних препрека и ограничења са којима се суочавају разведене жене и мушкарци. У том контексту потребно је укључити социо-културолошке специфичности подручја које могу продуковати разлике у положају разведених особа на сваком од њих. Конкретније испитивање омогућило би одговоре на питања о томе да ли су разведене жене ван подручја града Београда у неповољнијој позицији од

жена са овим брачним статусом које живе у Београду. Да ли постоје разлике у положају разведених мушкараца по подручјима? Да ли по подручјима постоје разлике у понашању после развода и у погледу склапања новог брака?

4.1.3. Родне специфичности брачности старијих лица

Када се брачна структура становништва посматра као оквир положаја жена и мушкараца и родног односа, специфична је важност брачног стања становништва 60 и више година. У овом животном добу брачни статус представља значајан оквир квалитета живота становника оба пола, а међусобне разлике у том погледу су оквир родне неједнакости за сигуран и квалитетан живот у старости (Шобот, 2011б). Родне особености брачног статуса старијих лица су значајно израженије него што је то случај између средовечних жена и мушкараца (табеле у 4.1 и 4.2. у Прилогу).

Графикон 4.1.3. Родни модели брачног стања старих 60 и више година, по подручјима, Србија 2002, (у %)

Извор: исто као графикон 4.1.1.

Становништво 60 и више година јесте популациона група у којој се наглашена родна разлика у брачној структури манифестује кроз чињеницу да је живот у брачној заједници доминантно обележје мушке популације, док то није случај и

са женским становништвом ове старости (графикон 4.1.3). Посматрано по подручјима, удео ожењених међу мушкарцима 60 и више година је од један и по до готово два пута већи од удела удатих међу женама ове старости.

Међутим, родна разлика у брачности лица старих 60 и више година још је изразитија у погледу удела удовица и удоваца. Заступљеност удовица међу старијим женама је два и по, до три пута већа у односу на заступљеност удоваца међу старијим мушкарцима, на посматраним подручјима (графикон 4.1.3). У Војводини је готово свака друга жена старости 60 и више година 2002. године била удовица, а у Београду, као и на преосталом подручју централне Србије оне су чиниле више од 40% женског становништва овог животног доба.

Удовиштво јесте пре свега одлика брачности женског становништва и феминизација овог модалитета брачности је интензивнија него када је реч о опцији разведена/разведен (табела 4.1.5). С обзиром на утицај морталитета као на један

Табела 4.1.5. Стопе феминитета према брачном стању, по подручјима, Србија 2002.

	Нису склапали брак	У браку	Обудовели	Разведени
Ц.Србија без Београда	682,5	1009,4	3205,0	1575,0
Војводина	717,4	1008,7	4382,6	1498,5
Град Београд	881,2	1010,8	4256,2	1961,6

Извор: исто као табела 4.1.3.

од кључних фактора, распрострањеност удовица је најнаглашенија у популацији 60 и више година. Феминизација овог брачног статуса манифестује се кроз око три до четири пута већи број удовица него удоваца, разлике забележене према пописним подацима 2002. године, на три посматрана подручја.

Удовиштво јесте карактеристика која у значајној мери може утицати на начин и квалитет живота, не нужно са негативним импликацијама, али су и оне често могуће. То је један од догађаја у личном животу који носи корените животне промене, које се поред емотивног рефлектују и на социјални аспект, при чему важну улогу могу имати остали

чланови породице, пре свега деца и унуци (Џицак, 2010). Ипак, анализа квалитета живота старијих особа, као и родне разлике у том погледу, поред брачног стања, захтева увођење показатеља који се тичу социо-економског положаја, затим разматрање различитих облика партнерства, постојање социјалних мрежа, облике и учесталост помоћи, друштвени живот и слично.

Примаран извор подршке у старости представља партнерство (Dykstra, 2006), па се из тог разлога брачни статус с правом може сматрати релевантним фактором сигурности и квалитета живота у старости. Истраживања упућују на родно специфичне облике подршке и на разлике у очекивањима у том погледу. Мушкарци воде рачуна о текућим пословима као што су плаћање рачуна и вођење финансија, док су жене окренуте пословима унутар домаћинства и пружања личне бриге. Стања усамљености и потребе за подршком од стране других особа посебно су важни за живот најстаријих старих особа. Са старењем се појачава и пад животног оптимизма, што је израженије код жена, а разлоге таквог стања ствари потребно је додатно испитати (Schafer and Shippee, 2010).

Табела 4.1.6. Однос броја разведених жена и разведених мушкараца 60 и више година, по подручјима, Србија 2002.

	Ц.Србија без Београда	Војводина	Град Београд
20-39	1,8	1,7	2,1
40-59	1,3	1,3	1,8
60 ≥	2,2	2,1	2,4

Извор: исто као табела 4.1.3.

Мада је удео разведених особа међу старима 60 и више година значајно нижи од заступљености лица у браку, као и обудовелих (табеле 4.1. и 4.2 у Прилогу), потребно је осврнути се на родне разлике и у том погледу. Разлика у уделу разведених особа међу старијим женама и мушкарцима је слабијег интензитета него у случају удовица и удоваца. Ипак, са становишта разматрања родних позиција не може се занемарити више од два пута већи број разведених жена него мушкараца 60 и више година (табела 4.1.6). Осим тога, родна разлика у погледу заступљености разведених у популацији

средовечних, без обзира на могуће промене брачног статуса, представља релевантан оквир распрострањености ових лица међу старијим женама и мушкарцима.

Родна разлика у заступљености разведених средовечних особа се може рефлектовати и на квалитет живота жена и мушкараца у старости и на родне специфичности у том погледу. Одређени утицај на то може имати низ фактора релевантних за живот након развода. У једном од истраживања указано је да подршка супружника или партнера има већу важност за ментално здравље у старости од подршке деце, па се у том смислу истиче неповољност положаја разведених који се углавном раније сусрећу са овим проблемом, него удовци/удовице (Buber i Engelhardt, 2006). Такође, уочено је да су особе које не живе са партнером склоније депресији у старости, исто као и особе које немају децу или они који немају честе контакте са децом.

У погледу заступљености разведених особа међу старијим женама и мушкарцима израженија је просторна неуједначеност него у случају два најчешћа модалитета брачног стања. Брачна структура женског становништва 60 и више година у граду Београду више него на друга два подручја се одликује уделом разведених жена, готово три пута већим него у централној Србији без Београда (7,8% у односу на, 3,2%). У поређењу са женском популацијом, удео разведених у мушкој популацији 60 и више година на подручју града Београда је готово два пута мањи (4,3%). Међутим, то је више него двоструко већи удео у односу на мушко становништво преосталог подручја централне Србије (1,8%). Ипак, та просторна неуједначеност је мањег интензитета него у женској популацији.

Да се овај модалитет брачности не може занемарити при разматрању положаја жена и мушкараца 60 и више година, као и родних разлика у том погледу, потврђује и вредност коефицијента разведености. У Војводини и у граду Београду, ниво разведености жена 60 и више година је интензивнији него у популацији средовечних жена (табела 4.1.4). Међутим, то није случај и у мушкој популацији.

Питање брачне структуре мушког становништва 60 и више година, као и веза између брачног стања и квалитета

живота мушкараца представљају посебне теме које је потребно додатно испитати. У том смислу намеће се потреба истраживања понашања мушкараца у погледу склапања новог брака у случају развода или смрти супруге, као и конкретнија провера важности брачне заједнице за квалитет и дужину живота мушког становништва. Осим понашања у погледу склапања новог брака, као фактор родних модела брачности, потребно је истражити морталитет према брачном стању и специфичности мушкараца у том погледу. Демографи су указивали на ниже стопе смртности лица у браку у односу на лица која су ван брака, а истакнута је већа заштитничка функција брака за мушкарце него за жене (Петровић, 1981). Да ли услед модернизацијских токова који су захватили брак и партнерство (Бобић, 2003а; Бобић, 2003б), брак и даље има већу важност за виталност мушког становништва, односно за квалитет живота и шансу да ожењени мушкарци имају дужи живот од оних који нису у браку? Да ли у том погледу постоји разлика између мушкараца који се нису женили, разведених и удоваца? Да ли постоје и како се испољавају просторне специфичности?

Када се брачни статус разматра као једна од димензија квалитета живота старијих особа, потребно је узети у обзир карактеристике родног односа и поделе родних улога унутар брачне заједнице. То је посебно важно у условима када је позиција жена у заједници одређена традиционалним патријархалним моделом. Такође, потребно је водити рачуна и о социо-културолошким специфичностима подручја, релевантним за квалитет живота жена истог брачног статуса. У том смислу не значи да су жене одређеног брачног статуса у Београду у истом положају као жене на преосталом подручју централне Србије или у Војводини. Затим, за друштвени положај старијих жена које нису у брачној заједници значајан оквир представљају њихове образовне, економске и социо-професионалне карактеристике.

4.1.4. Родни модели брачности према типу насеља

Брачно стање може имати различит утицај на позиције и друштвени положај жена и мушкарца с обзиром на тип насеља у којем живе. Из тог разлога овде се анализирају родни модели брачности према типу насеља, као и манифестација родних разлика у брачном стању. Анализа означава сагледавање разлика између градских и осталих насеља у погледу модела брачности жена и мушкараца, као и у погледу облика и интензитета родних разлика у заступљености модалитета брачног стања. Друштвене, економске и културолошке разлике између градских и осталих насеља утичу на формирање родних модела, али и на ставове о женским и мушким улогама.

На на нивоу система вредности и ставова десила су се одређена зближавања између градских и сеоских насеља, услед ублажавања конзервативности руралног подручја, али су поједине специфичности опстале, посебно када је реч о пољопривредном становништву (Ћернић-Isentič, 2007). Најтрадиционалнији став према родним улогама и брачној заједници имају мушкарци пољопривредници, а најмодернији жене градских насеља. Разлика између жена и мушкараца у погледу ставова је израженија у градским насељима, кроз суштински модерније ставове жена него мушкараца, док жене и мушкарци руралних насеља имају сличне традиционалне ставове према родним улогама. Истраживање је показало да су разлике између жена градских и сеоских подручја пре свега резултат варијација њихових ставова према браку као и разлика у образовању. На нивоу понашања традиционална подела кућних послова и бриге о подизању деце јесте најприступнија у пољопривредним домаћинствима, и поред уочене редукције родне неједнакости. Међутим, ове жене су чешће исказивале задовољство поделом улога у породици, што се објашњава њиховим прихватањем сопствене позиције унутар домаћинства.

У Србији је током периода социјализма побољшан друштвени положај жена на селу, значајним делом захваљујући образовању, али неравномеран друштвени развој села и града утицали су на остајање широке распростра-

њености традиционалних и патријархалних елемената и у ставовима и у начину живота (Кораћ, 1991). Изразито неповољне друштвене околности на крају двадесетог века, свакако да су имале утицаја и на живот у сеоским подручјима и друштвени положај становништва. На основу истраживања ставова сеоских жена неколико округа централне Србије говори се о својеврсној друштвеној изолацији сеоске породице и неповољним социо-економским приликама, као непогодним околностима за социјалну климу у погледу живота на селу, као и у погледу друштвеног положаја жена и успостављање односа родне равноправности, почетком двадесет првог века (Рајковић, 2009).

Међутим, дубока економска криза и неповољне друштвене прилике током 1990-их, као и традиционални патријархални систем вредности су присутни и у градским срединама. На Западном Балкану, породица и домаћинство су и на почетку 21. века простори у којима је „конзервиран патријархат у приватној сфери домаћинства“, и у којима „доминантно опстају родне неправедности“ (Пешић, 2009: 184). Облике патријархалности градских и сеоских породица у Србији требало би детаљније истражити, како би се могло конкретније одговорити на питања о положају жена и мушкараца с обзиром на њихов брачни статус и тип породице у којој живе. У градовима постоје тзв. вертикално проширене породице различитог састава (Милетић-Степановић, 2009), које у значајној мери могу да отежају положај женских чланова у породици, као и њихово професионално ангажовање и активности у јавној сфери.

Према подацима Пописа становништва 2002. у оба типа насеља брак је био најчешћа опција, али постоје разлике у учесталости појединих модалитета брачног стања, као и у погледу интензитета родних разлика (табела 4.1.7). Два типа насеља одликују се другачијим родним специфичностима брачности. Мада је целибат чешће заступљен у градским насељима, израженост родне разлике наглашенија је у осталим насељима. За разлику од тога, родна разлика у уделу разведених је пре свега одлика градских насеља.

Родно неуједначена распрострањеност целибата најизраженија је у осталим насељима на подручју централне

Србије без Београда. Нешто више од 30% мушкараца 30-34 године у Попису 2002. је регистровано као лице које није склапало брак, што је три пута више од удела неудатих међу женама ове старосне групе (10,4%). Удели целибатера међу особама 35-39 година су били нижи, али је неуједначеност између мушкараца и жена још израженија. Више од 20% мушкараца ове старости било је неожењено, у односу на три и по пута мањи удео неудатих међу женама (6,4%).

Табела 4.1.7. Брачна структура мушког и женског становништва према типу насеља, по подручјима, Србија 2002.

	Ц.Србија без Београда		Војводина		Град Београд	
	градска	остала	градска	остала	градска	остала
	мушко					
Неожењени	29,4	25,8	31,0	30,5	32,0	29,3
Ожењени	63,6	64,9	60,6	61,1	59,4	62,9
Удовци	3,7	6,7	4,0	4,9	3,9	4,5
Разведени	2,8	2,3	4,1	3,1	4,3	3,0
	женско					
Неудате	21,8	14,4	22,0	18,1	25,4	19,3
Удате	59,2	64,0	54,7	58,9	51,7	61,6
Удовице	13,2	18,9	16,7	19,5	14,8	15,5
Разведене	5,4	2,3	6,4	3,3	7,7	3,3

Извор: исто као табела 4.1.3.

Израженост родне разлике у заступљености разведених особа у градским насељима Војводине нешто је блажа него на друга два посматрана подручја. Удео разведених мушкараца у градским насељима Војводине је на истом нивоу као и у граду Београду, док је заступљеност разведених међу женама нешто нижа (табела 4.1.7).

Пописни подаци из 2002. говоре да је у градским насељима Војводине међу мушкарцима 35-39 година удео разведених био нешто већи него у Београду (5,5% у односу на 4,8%), док је у популацији 40-59 година на сваком од ова два подручја око 7% мушкараца било разведено. Супротно од тога, у градским насељима ова два подручја међу женама 35-39 година нешто више од 8% је било разведено, док је у популацији старије средовечних жена (40-59 година) удео

разведених био нешто већи на подручју града Београда него у Војводини (11,5% у односу 9,6%).

Између градских и осталих насеља постоји разлика у учесталости модалитета брачног стања, код становника оба пола. Ипак, различитост брачне структуре према типу насеља израженија је у женској него у мушкој популацији (табела 4.1.7). У случају мушкараца највидљивија разлика између градских и осталих насеља је у граду Београду, пре свега кроз неуједначену заступљеност неожењених.

У женској популацији неуједначеност између два типа насеља, када је реч о уделу оних које нису склапале брак, нешто је израженија у централној Србији без Београда. У неградским насељима овог подручја 2002. забележено је 14,4% жена које се нису удавале, што је нижи проценат него у овим насељима на друга два подручја. Када је реч о распрострањености целибата међу женама градских насеља, уочена је нешто блажа неуједначеност према подручјима (табела 4.1.7).

Неуједначеност удела жена које нису склапале брак између градских и осталих насеља није истог интензитета према старосним групама (табела 4.1.8). У централној Србији без Београда ова неуједначеност је најинтензивнија у старосној групи 20-24 године, а у граду Београду у старосној групи 25-29 година. У београдским градским насељима жене се ређе удају до двадесет пете године него у овим насељима на преосталом подручју централне Србије. Такође, и после 30 година удео неодатих у градским насељима града Београда је око два пута већи од удела неодатих у градским насељима преосталог подручја централне Србије. Поред тога, у Београду је интензивнија разлика између градских и осталих насеља у погледу одлагања склапања брака и у погледу удела неодатих међу женама после 30 година старости.

Анализом удела неожењених међу мушкарцима одређених старосних група увиђа се специфичност мушке популације неградских насеља Војводине и централне Србије без Београда (табела 4.1.8). После 30 година старости удео неожењених је већи међу средовечним мушкарцима осталих насеља него међу средовечним мушкарцима градских насеља. Једна четвртина мушкараца 35-39 година у неградским

насељима Војводине није склапала брак и готово 13% мушкараца 45-59 година, што су највећи удели целибатера међу мушкарцима ових старосних група на посматраним подручјима.

Различитост брачне структуре женског становништва између два типа насеља у погледу удела разведених лица, такође има одређене специфичности с обзиром на године

Табела 4.1.8. Удео неожењених и неудатих у градским и осталим насељима, према старости, по подручјима, Србија 2002.

		15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-59	60≥
		Централна Србија без Београда						
Градска	неожењени	97,0	90,2	59,3	29,5	16,4	6,3	2,1
	неудате	94,4	72,7	38,9	16,3	8,9	4,6	2,7
Остала	неожењен	97,1	86,4	52,8	31,7	23,0	10,0	2,1
	неудата	89,3	54,6	23,8	10,4	6,4	3,3	2,0
		Војводина						
Градска	неожењени	98,4	91,6	61,3	32,8	20,9	9,3	3,6
	неудате	96,2	75,5	40,7	19,3	11,1	5,7	4,2
Остала	неожењен	97,8	88,3	56,8	33,3	24,0	12,8	4,0
	неудата	93,0	63,3	29,2	13,2	8,2	4,8	3,2
		Град Београд						
Градска	неожењени	98,1	94,4	72,0	40,9	23,5	9,3	3,2
	неудате	97,2	84,5	55,9	30,1	17,2	8,1	4,7
Остала	неожењен	98,3	89,7	58,5	31,2	20,8	8,9	2,7
	неудата	94,6	68,0	34,2	15,6	7,3	3,5	2,1

Извор: исто као табела 4.1.3.

старости (табела 4.1.9). У градским насељима Војводине и централне Србије без Београда међу женама 25-29 и 30-34 године већи су удели разведених него у овим насељима на подручју града Београда. Ово би се могло објаснити пре свега разликама у погледу склапања брака и у уделу удатих жена, као демографском оквиру већег удела разведених на преосталом подручју централне Србије и у Војводини. Посматрајући ове старосне групе, разлика између жена градских и осталих насеља у уделу разведених најизраженија је у централној Србији без Београда. То је пре свега последица ниског удела разведених међу женама неградских насеља, нижег него на друга два подручја.

Супротно од тога, два и по пута је већи удео разведених међу женама 40-59 година у градским насељима на подручју града Београда, него међу женама осталих насеља овог подручја. Разлика између ова два типа насеља на друга два подручја је нешто блажа, углавном услед нижих удела разведених међу старије средовечним женама градских насеља.

Табела 4.1.9. Удео разведених мушкарца и жена у градским и у осталим насељима, према старости, по подручјима, 2002.

		15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-59	60 ≥
		Централна Србија без Београда						
Градска	мушкарци	0,0	0,2	1,2	2,8	4,2	4,5	2,5
	жене	0,1	1,1	3,3	5,7	7,0	7,5	5,9
Остала	мушкарци	0,1	0,3	1,2	2,3	3,3	3,9	1,5
	жене	0,2	1,0	2,2	3,1	3,4	3,3	1,9
		Војводина						
Градска	мушкарци	0,0	0,2	1,4	3,4	5,5	6,9	3,7
	жене	0,1	1,0	3,5	6,5	8,6	9,6	6,0
Остала	мушкарци	0,1	0,3	1,4	2,9	4,1	5,3	2,3
	жене	0,2	1,1	3,0	4,0	4,7	4,6	2,7
		Град Београд						
Градска	мушкарци	0,0	0,1	0,8	2,6	4,8	7,3	4,7
	жене	0,1	0,5	2,3	5,3	8,5	11,5	8,7
Остала	мушкарци	0,0	0,2	1,2	2,7	4,2	4,8	2,7
	жене	0,1	1,0	2,7	3,9	4,4	4,6	3,1

Извор: исто као табела 4.1.3.

Анализа родних модела брачности и родних разлика према типу насеља указује на специфичности које је потребно конкретније испитати и из перспективе условљености и из перспективе оцене положаја жена и мушкараца. Она упућује на то да се родне разлике у брачности испољавају различитим интензитетом у градским и у осталим насељима, као и на специфичности брачног статуса жена и мушкараца према типу насеља. Један од разлога свакако јесу и демографске специфичности градских и осталих насеља. Емпиријским истраживањем требало би проверити утицај друштвених

фактора на уочене разлике и ближе објаснити условљеност родних модела брачности према типу насеља.

4.2. Родне специфичности у образовању

Образовне карактеристике жена и мушкараца имају вишестрану важност у расветљавању родне неравноправности. Посматрано у историјском контексту, пораст образовног нивоа женског становништва представља важну окосницу унапређења њиховог друштвеног положаја током друге половине 20. века. Из тог разлога, уместо питања неједнаких могућности да се школују и да стекну више образовне нивое, на важности добијају родне специфичности које се тичу понашања у погледу средњег и високог образовања, с посебним освртима на избор школа и факултета. Посматране у тим оквирима, специфичности образовних карактеристика представљају релевантан оквир расветљавања родне неравноправности. У том смислу, битно је испитати условљеност понашања жена и мушкарца у погледу оријентације ка наставку школовања након стицања средњег нивоа образовања, али и у погледу оријентације ка одређеним занимањима и пољима у којима ће изграђивати своје професионалне каријере.

Разлике у образовању женског и мушког становништва могу се посматрати као сегмент детерминистичког оквира њихових позиција и положаја у приватној и у јавној сфери. У том смислу посебно је важно уочавање односа и везе образовних карактеристика са друштвеним положајем и на микро и на макро нивоу. Познавање образовних карактеристика женског и мушког становништва пружа оквир сагледавања оправданости неједнаке заступљености у јавној сфери, као и за манифестацију економских родних неједнакости.

Поред тога, образовне карактеристике жена и мушкараца, као и међусобне разлике у том погледу важне су и са становишта расветљавања утицаја родних специфичности на поједине демографске појаве и процесе. У том смислу, образовање жена представља један од фактора репродуктивног понашања. Такође, образовне карактеристике могу

бити релевантне и са становишта расветљавања брачног понашања и родних разлика у том погледу, као и са становишта испитивања изложености одређеним ризицима и облицима понашања, релевантним за дужину очекиваног трајња живота.

4.2.1. Ниво образовања женског и мушког становништва

Подређен положај женског становништва у погледу права да се школују и да стичу жељени ниво образовања, између осталог, био је омеђен предрасудама о интелектуалним способностима жена и стереотипима о њеном месту унутар домаћинства и породице у доминантно патријархалној култури. У Србији се под утицајем просветитељских идеја уз подршку интелектуалних кругова, либералних и социјал-демократских захтева током деветнаестог века изграђивао систем школства који је укључивао и женску децу (Божиновић, 1996). Изједначавање жена и мушкараца у погледу права на образовање и прихватање модела једнаких шанси у погледу школовања и стицања одређеног нивоа образовања резултирали су квалитативним променама образовних карактеристика женског становништва. Оне су оснажиле жене и унапредиле њихов друштвени положај, али представљају само један, мада важан искорак ка успостављању равноправнијег односа са мушкарцима. Слабљење важности образовања за друштвени положај појединца и за достизање позиција друштвене моћи, налазе се међу узроцима још увек постојеће подређености жена и друштвене неједнакости са мушкарцима (Благојевић, 1995; Благојевић, 2002).

Нижи нивои образовања

Анализом података добијених путем пописа становништва могуће је сагледати дубину и распрострањеност неравноправног положаја жена у погледу образовања. На нивоу укупног становништва Србије, и поред очигледних позитивних промена, и 2002. године јасна је већа распро-

страњеност лица без школе и са нижим образовним нивоима у женској популацији.

Табела 4.2.1. Образовна структура мушког и женског становништва, по подручјима, Србија, 1991. и 2002.

		Без школске спреме и 1-3 раз.о.ш.	4-7 раз. о.ш.	Основно образовање	Средње образовање	Више и високо
		1991				
Ц.Србија без Београда	мушко	7,9	25,2	25,1	33,2	8,0
	женско	24,3	24,3	23,5	22,3	5,0
Војводина	мушко	6,6	19,4	24,6	40,1	8,7
	женско	14,4	26,6	25,4	26,8	6,3
Град Београд	мушко	3,2	7,4	19,4	48,0	21,1
	женско	8,1	11,8	24,8	39,8	14,8
		2002				
Ц.Србија без Београда	мушко	4,6	16,2	25,4	40,5	8,9
	женско	15,2	18,9	25,6	30,8	6,6
Војводина	мушко	3,7	11,2	23,5	50,3	10,2
	женско	9,0	17,3	26,1	38,0	8,8
Град Београд	мушко	1,9	3,9	16,0	54,6	23,5
	женско	5,0	7,4	21,0	47,5	18,9

Извор: израчунато на основу података Пописа становништва Србије 1991. и 2002, РЗСС, Београд.

Најчешћа опција нижих образовних нивоа јесте завршено основно образовање, али постоје и лица која се нису школовала или лица која имају мање од осам разреда основне школе (табела 4.2.1). Промене образовне структуре становништва Србије током друге половине 20. века између осталог се одликују смањивањем удела лица која су имала неповољне образовне карактеристике.

Пописни подаци указују да су нижи образовни нивои присутнији међу женама него мушкарцима, на сваком од посматраних подручја. Заступљеност лица без школе или са 1-3 разреда основне школе, према попису 2002, у централној Србији без Београда је више од три пута била већа у женској него у мушкој популацији. Иако је пад удела лица ових образовних карактеристика био интензивнији у женској популацији, родна разлика у овом погледу није ублажена, што, поред осталог, говори о распрострањености најнеповољнијих обра-

зовних карактеристика у женској популацији. Осим тога, израженост родне разлике је условљена већим уделом старијих лица (65 и више), код којих је и највећа концентрација оних који се нису школовали или су стекли непотпуно основно образовање.⁴

Заступљеност лица без школе и са 1-3 разреда основне школе пре свега карактерише жене рођене у првој половини двадесетог века, са снажно наглашеном родном разликом (табеле од 4.3 до 4.6 у Прилогу). Према попису становништва 2002. године, на подручју централне Србије без Београда, више од половине жена 65 и више година било је без школе или је имало свега 1-3 разреда основне школе, што је био готово четири пута већи удео него у мушкој популацији. На подручју града Београда забележени су нижи удели лица са овим образовним карактеристикама, међу становницима оба пола, али је родна разлика била нешто интензивнија.

Већ међу женама и мушкарцима рођеним између 1948. и 1952. забележени су значајно нижи удели лица са овим образовним карактеристикама. У централној Србији без Београда и у Војводини било је око 3% оних које се нису школовале или су имале свега 1-3 разреда основне школе, што је био готово два пута већи удео него у мушкој популацији. У Београду су ова лица чинила мање од једног процента.

Посебну пажњу привлаче удели лица без школе и са 1-3 разреда основне школе у популацији 15-19 година. Према пописним подацима 2002, на сваком од посматраних подручја, они су чинили између 5 и 7%. Родна разлика у броју лица са овим образовним карактеристикама једино се у старосној групи 15-19 година манифестовала кроз већи број младића него девојака (табела 4.2.2). У млађе средовечној популацији већи је број жена него мушкараца, али се блажи интензитет феминизације него у старијим генерацијама може сматрати позитивним показатељем.

⁴ Према пописним подацима, 2002. године готово једну петину женског становништва чиниле су особе старе 65 и више (у централној Србији без Београда 19,4%, у Војводини 18,1%, а у Београду 17,2%), док су удели особа овог животног доба били нижи у мушкој популацији (15,4%; 12,8% и 14,0%).

Разлози нешколовања и незавршавања обавезног основног образовања младих генерација захтевају посебну пажњу као важно друштвено питање, независно од тога да ли је реч о припадницима женског или мушког пола. Статистички подаци упозоравају да и током прве деценије 21. века у Србији постоји непотпуни обухват деце основно-школског узраста основним образовањем, а да основну школу завршава између 95 и 98% уписаних.⁵ Међутим, чак ни основно образовање, као највиши постигнути образовни ниво, у случају млађих генерација се не може прихватити као повољна образовна карактеристика. Међу рођенима почетком 1960-их до почетка 1980-их (у попису 2002. то је млађе средовечно становништво), у Војводини и у централној Србији без Београда између једне четвртине и једне петине лица, и у женској и у мушкој популацији, као највиши постигнути ниво образовања имало је основну школу. У Београду је ситуација била нешто повољнија, јер су удели лица са основним образовањем као највишим постигнутим нивоом у појединим старосним групама били до три пута мањи (табела 4.5 и 4.6 у Прилогу).

У популацији 15-29 година стопе феминитета показују мањи број припадница женског пола од броја припадника мушког пола који имају основно образовање као највиши постигнути образовни ниво (табела 4.2.2). Уколико је ова разлика последица израженије окренутости жена средњем и терцијарном нивоу образовања, може се прихватити као позитиван показатељ из женске перспективе.

Вредности стопа феминитета старијих генерација потврђују њихов дискриминисан положај у погледу могућности да се школују. На то указује изразитија феминизација популације која се није школовала или је имала 1-3 разреда основне школе, него у случају лица која су имала основно образовање. Посебно неповољан положај старијег женског становништва, на подручју централне Србије без

⁵ Статистика образовања, Републички завод за статистику Србије, *Жене и мушкарци у Републици Србији*, РЗСС, 2011.

Табела 4.2.2. Стопе феминитета становништва нижих образовних нивоа, према старости, по подручјима, Србија, 2002.

	Централна Србија без Београда			Војводина			Град Београд		
	Без школске спреме и 1-3 раз.о.ш.	4-7 раз.о.ш.	Основно образовање	Без школске спреме и 1-3 раз.о.ш.	4-7 раз.о.ш.	Основно образовање	Без школске спреме и 1-3 раз.о.ш.	4-7 раз.о.ш.	Основно образовање
15-19	876,0	1051,2	986,6	814,9	708,1	997,4	832,7	1136,1	985,5
20-24	1036,8	980,2	916,4	906,7	632,2	850,2	1177,2	1210,7	786,2
25-29	1142,7	1032,0	949,2	1048,7	751,3	861,4	1298,2	1369,0	834,4
30-34	1201,9	1325,6	1036,9	1003,8	919,4	957,4	1179,2	1688,9	1091,5
35-39	1340,5	1678,7	1067,0	1186,6	1014,7	1026,1	1533,1	1916,2	1259,6
40-44	1424,9	1950,3	1208,9	1271,5	1208,0	1257,7	1628,0	2712,1	1726,7
45-49	1509,8	1782,1	1181,9	1250,9	1438,9	1434,9	1562,8	2473,7	1766,8
50-54	1823,9	1828,1	1214,9	1800,9	1624,1	1661,1	1637,5	2738,5	2102,0
55-59	2705,0	1903,1	1126,5	2590,0	1977,6	1657,7	2908,2	3369,8	2164,4
60-64	4271,5	1516,4	973,6	3618,9	1949,6	1400,7	4111,8	2963,9	2114,1
65 ≥	4961,0	885,7	932,4	4307,6	1809,6	1507,0	6992,1	1966,0	2633,6

Извор: израчунато на основу података Пописа становништва Србије 2002, РЗСС, Београд.

Београда, видљив је кроз чињеницу да је у генерацијама које су рођене до пред почетак Другог светског рата већи број мушкараца него жена које су имале основно образовање.

Средњи ниво образовања

Средње образовање је најчешћи образовни ниво међу становницима оба пола, мада је то чешћа одлика мушког него женског становништва (табела 4.2.1). Удели лица са средњим нивоом образовања највећи су граду Београду. Више од половине мушког становништва и близу половине женског становништва 2002. године имало је средњу школску спрему као највиши постигнути ниво образовања.

При анализи средњег нивоа образовања уочавају се одређене родне специфичности у погледу структуре средње школске спреме. Мада је у прошлости овај ниво образовања био доступнији мушкарцима него женама, уочава се неповољнија структура у случају мушког становништва.

Табела 4.2.3. Стопе феминитета средње образоване популације, према типу завршене школе, централна Србија и Војводина, 2002.

		Централна Србија			
	Укупно	15-19	20-24	25-29	30-34
Средње	865,6	883,0	970,1	925,9	914,2
Стручно 2-3 год.	432,0	486,4	482,2	484,9	542,1
Гимназија	1645,1	1506,9	1600,7	1654,4	1488,9
Средња стручна	1065,5	995,6	1021,9	1030,3	1079,8
		Војводина			
	Укупно	15-19	20-24	25-29	30-34
Средње	820,5	908,5	962,7	913,6	905,5
Стручно 2-3 год.	410,8	502,3	474,4	500,8	513,3
Гимназија	1990,4	1893,5	1934,4	2127,6	2133,0
Средња стручна	1128,9	1152,1	1129,2	1101,2	1186,9

Извор: исто као табела 4.2.2

Родна разлика је посебно видљива према пописним подацима из 1981. и 1991. године. Стицање КВ и ВКВ стручне спреме било је најчешћи избор мушкараца који су до тог периода стекли средњу школску спрему. У централној Србији је 1981. године око 60% мушког становништва, који су завршили средњи ниво образовања као највиши степен, имало КВ или ВКВ спрему, а у Војводини око од две трећине. Временом се смањивала оријентација ка стицању ових образовних квалификација, што је, између осталих утицаја, деловало на значајно ниже уделе регистроване пописом 1991. године. Тада је око 35% мушкараца са средњом школском спремом у централној Србији и близу 40% мушкараца у Војводини имало ове стручне квалификације.

То јесте била доминантна опција школовања мушкараца рођених у деценији пред и у годинама током Другог светског рата, али је и у генерацијама рођених током 1950-их регистрована значајна заступљеност особа које су имале КВ или ВКВ степен стручне спреме.⁶ Рођени 1963.

⁶ Пописни подаци из 1991. указују да је око половине мушкараца, рођених између 1952. и 1956. године, који су имали средњу школску спрему, стекло неко од квалификованих или високо квалификованих занимања. Међу рођенима између 1957. и 1961. у централној Србији је око 40% мушкараца са

године и касније, који су као највиши образовни ниво имали средње образовање, најчешће су се опредељивали за четворогодишње средње стручне школе.⁷

Ипак и пописни подаци 2002. године указују на родне специфичности у погледу структуре средњег нивоа образовања. Мада је број мушкараца који су имали средњу стручну спрему за око 13% био већи у односу на број жена, та разлика је значајним делом последица оријентације мушког становништва ка нижим квалификацијама у оквиру средњег нивоа образовања (табела 4.2.3). Међу лицима која су завршила двогодишње и трогодишње средње стручне школе јасно је наглашена маскулинизација овог степена школске спреме. На то указује за скоро 60% био већи број мушкараца него жена са овим образовним квалификацијама. Када је реч о лицима која су завршила четворогодишње стручне школе, родна разлика се испољава кроз другачији однос. За око 6,5% је већи број жена него мушкараца који су стекли четврти степен средње школске спреме.

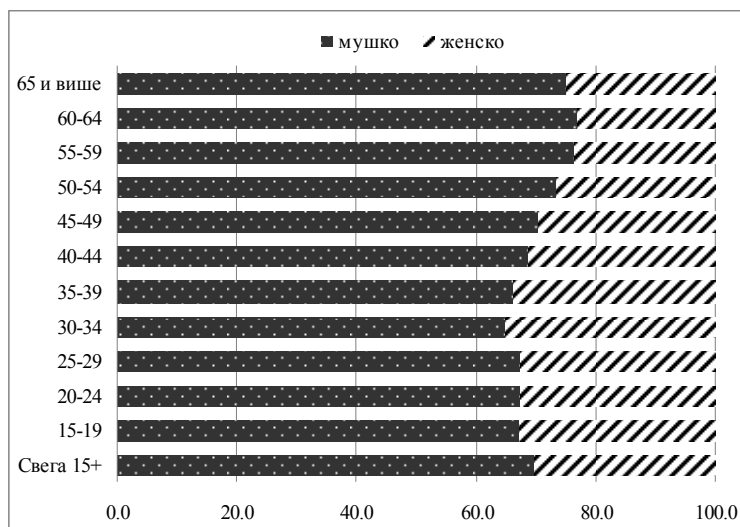
Већи број мушкараца него жена који су завршили две до три године средње стручне школе је карактеристика свих генерација, при чему се уочава одређени степен одступања у наглашености ове разлике (графикон 4.2.1). Укључујући се у образовни процес и жене су се опредељивале за овај степен стручне спреме, утичући на ублажавање разлике у бројности жена и мушкараца, у генерацијама рођених током 1950-их и 1960-их.

Ипак, у свим генерацијама жена највећа је распрострањеност оних које су завршиле четворогодишње стручне

средњим образовним нивоом припадало групи KB или KBK радника, а у Војводини око 30%.

⁷ Пописни подаци из 2002. године указују да је у централној Србији нешто више од половине мушкараца у старосним кохортама 35-39 и 30-34, који су стекли средњи ниво образовања, завршило неку четворогодишњу стручну школу. У старосним групама 25-29 и 20-24 њихови удели су били и нешто већи (око 56%, односно око 58%). У Војводини је у популацији мушкараца, који су средње образовање имали као највише стечени образовни ниво, у свакој од ових старосних група било близу 50% лица са дипломама четворогодишњих стручних школа.

Графикон 4.2.1. Однос броја мушкараца и броја жена, који су као највиши ниво образовања имали средње стручне школе 2-3 године, према старости, централна Србија, 2002.

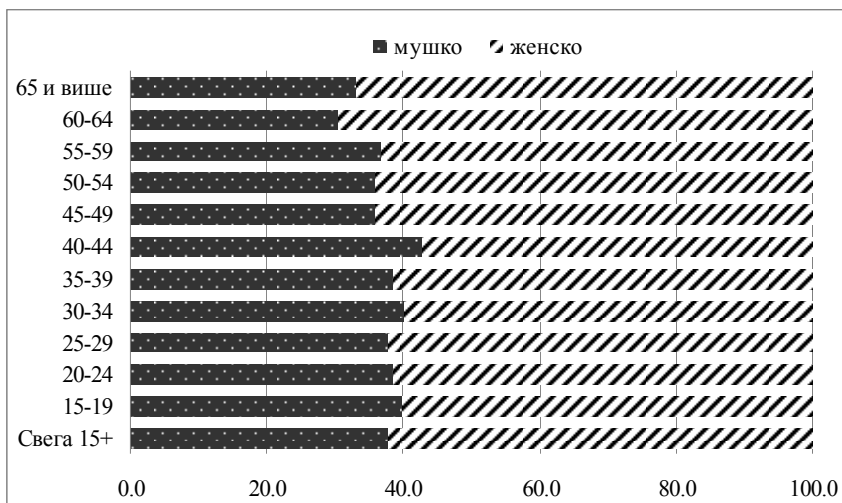

Извор: израчунато на основу података Пописа становништва Србије 2002, РЗСС, Београд

школе. У готово свим старосним групама, према пописним подацима из 2002. године, оне су у централној Србији чиниле нешто изнад 60% укупног броја средње образоване женске популације. Овај удео је био нешто нижи међу женама рођеним до пред почетак Другог светског рата (старе 65 и више година), али је и међу њима више од половине жена имало средњи ниво образовања. И у Војводини, где су удели у појединим старосним групама нешто нижи, више од половине жена са средњом стручном спремом у свим старосним групама имало је дипломе четворогодишњих стручних школа.

Осим стручних школа, женско становништво се опредељивало и за гимназије као опцију средњег образовног нивоа. У централној Србији је 2002. године било око 16% средње образованих жена са завршеном гимназијом, готово два пута више од удела у мушкој популацији. Родна разлика је била нешто израженија у Војводини, мада су удели код становника оба пола били нешто нижи (14,5% према 6,0%). Гимназијско образовање као највише постигнути степен

Графикон 4.2.2. Однос броја мушкараца и броја жена, који су као највиши ниво образовања имали завршене гимназије, према старости, централна Србија, 2002.

Извор: исто као графикон 4.2.1.

образовања јесте пре свега карактеристика женског становништва (графикон 4.2.2). То је одлика свих генерација, мада је интензивније укључивање жена у образовни процес имало за последицу и пораст броја жена које су се опредељивале за гимназије, што је повећало разлику у односу на број мушкараца.

Према пописним подацима 2002. године, 7,2% жена у старосној групи 30-34 које су имале средњи ниво образовања завршило је неку од гимназија, што је било близу два пута већи удео него у мушкој популацији (4,4%). Највећи удели жена које су као највиши степен образовања имале гимназијске дипломе регистровани су код рођених током 1950-их, у генерацијама код којих је било евидентно укључивање у образовни процес. Тако је, у централној Србији, у старосној групи 40-44 године готово 15% жена са средњим образовањем имало завршену гимназију, док је то био случај са око 10% мушкараца, што је блажа родна разлика него у млађим, али и у старијим генерацијама. Најинтензивнија разлика забележена је у старосној групи 60-64 године, и испољена је кроз три и по пута већи удео лица са завршеном

гимназијом међу женама које су имале средњи ниво образовања, у односу на мушку популацију (16,8% у односу на 4,8%). Доступност образовања женама и интензивирање њиховог укључивања у школовање имало је за последицу већу тенденцију жена ка гимназијама као опцијама на нивоу средњег образовања.

Опредељивање за гимназије би се могло сматрати показатељем намера женског становништва да након средњег нивоа наставе образовни процес, али се поставља питање разлога који су довели да тога да ово остане највиши постигнути ниво образовања. У том контексту, не може се сматрати повољном образовном карактеристиком, без обзира да ли је последица одустајања од уписа на факултет или се ради о прекиду студирања. Поседовање диплома о завршеним гимназијама, као највишем постигнутом образовном нивоу, посебно је важно питање са становишта позиција на тржишту рада и могућности запошљавања.

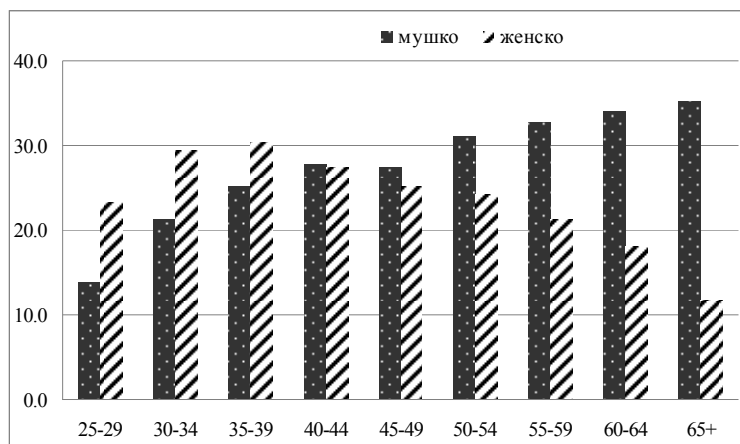
С обзиром на то да школовање женског становништва у прошлости није било честа појава, укључивање жена у средње образовни систем свакако представља напредак. То је посебно важно због ефеката који су настали у погледу изласка жена из сфере породичног окружења и могућности обављања плаћених послова ван домаћинства. Стицање стручних квалификација и оспособљавање за одређена занимања као последицу је имало излазак жена на тржиште рада и могућност да се запосле, стичући сопствене изворе зараде. Међутим, још већу важност у овом погледу има стицање терцијарног нивоа образовања, које представља крупну промену у образовној структури женског становништва Србије током друге половине 20. века.

Терцијарни ниво образовања

Пораст удела лица са терцијарним нивоом образовања нешто је већи у женској него у мушкој популацији (табела 4.2.1). Промена је израженија у Београду него на друга два подручја, па је ту и највидљивије ублажена родна неуједначеност. Као у случају лица са средњим, тако су и удели лица са терцијарним нивоом образовања највећи на

подручју града Београда. Међутим, просторна неуједначеност је наглашенија у случају заступљености више и високо образовних, што је уочљивије у женској популацији. Готово четвртина мушког становништва главног града 2002. године имала је диплому више школе или факултета, што је око два и по пута већа заступљеност него на преосталом подручју централне Србије и у Војводини. У случају женског становништва, терцијарни ниво образовања имало је близу једне петине женског становништва града Београда, што је био готово три пута већи удео него међу женама преосталог подручја централне Србије.

Графикон 4.2.3. Лица са терцијарним нивоом образовања, према старосним групама, град Београд, 2002. (у %)

Извор: исто као графикон 4.2.1.

Анализом старосних кохорти уочавају се значајне родно специфичне промене у погледу стицања терцијарног нивоа образовања. Родна разлика у уделу лица са терцијарним нивоом образовања манифестује се кроз другачији однос, као последица ширења ове образовне опције у женској популацији (графикон 4.2.3). Интензивирање стицања диплома виших школа и факултета резултирало је тиме да се у генерацијама рођеним 1963. године и касније региструје већи удео лица са овим образовним карактеристикама у женској него у мушкој популацији.

У граду Београду је 2002. године око 30% жена 30-34 и 35-39 година (рођених између 1963. и 1972. године) имало

виши или високи ниво образовања, што је био већи удео од оног који је регистрован код мушког становништва. У Војводини је удео више и високо образованих међу женама ових генерација био око два пута нижи, а на преосталом подручју централне Србије забележени су још нешто нижи удели (табела 4.6 у Прилогу). Такође, и у случају мушког становништва испољена је просторна неуједначеност кроз два пута веће уделе у мушкој популацији града Београда, у односу на друга два подручја (табела 4.5 у Прилогу). И у централној Србији без Београда и у Војводини забележени су нижи удели више и високо образованих у овим генерацијама мушкараца него што је то био случај у женској популацији (табеле 4.3. до 4.6 у Прилогу).

Супротно од промена у женској популацији, код мушког становништва су регистровани нижи удели особа са терцијарним нивоом образовања у млађим генерацијама (графикон 4.2.3 и табела 4.5 у Прилогу). Наиме, највећи удели особа које су имале дипломе виших школа или факултета били су забележени код рођених у годинама пре, током и непосредно по завршетку Другог светског рата. Према попису 2002, у Београду је око једне трећине мушкараца у свакој од старосних група 55-59, 60-64 и 65 и више година имало овај ниво образовања, што је више него у генерацијама рођеним у 1950-им и 1960-им годинама (табела 4.5 у Прилогу). Ова појава регистрована је и у централној Србији без Београда и у Војводини, мада је нешто блаже изражена, с обзиром да су и удели више и високо образованих у старијим генерацијама мушкараца на ова два подручја значајно нижи него у Београду (табела 4.5 у Прилогу).

Разлика у броју жена и мушкараца који су 2002. године имали терцијарни ниво образовања јесте још један показатељ промењеног положаја жена, као понашања становика оба пола. На то указује већи број жена него мушкараца који су имали дипломе виших школа или факултета у млађе средовечној популацији, што је другачији изражен однос од оног који је регистрован код старијих генерација (табела 4.2.4). Приближавање броја жена броју мушкараца и заокрет испољен кроз већи број жена са овим образовним карактеристикама на подручју града Београда региструје се у

нешто старијим генерацијама него на друга два подручја. Терцијарни ниво образовања престаје да буде привилегија мушке популације већ међу рођенима током 1950-их, а на преосталом подручју централне Србије и у Војводини, међу рођенима крајем ове деценије и касније.

Разлика испољена кроз већи број више и високо образованих жена него мушкараца благо се интензивира ка млађим старосним групама. У случају старих 25-29 година (рођени између 1973. и 1977. године), у Београду и у Војводини је око два пута већи број жена него мушкараца који су имали терцијарни ниво образовања. То може бити последица не само веће оријентације женске популације ка овом образовном нивоу, већ и резултат разлике у погледу ефикасности студирања.

Табела 4.2.4. Однос броја жена и мушкараца, који су имали терцијарни ниво образовања, према старости, по подручјима, Србија, 2002.

	Централна Србија без Београда			Војводина			Град Београд		
	Више	Високо	Више и високо	Више	Високо	Више и високо	Више	Високо	Више и високо
20-24	1,7	1,3	1,6	2,1	1,8	2,0	1,4	1,7	1,5
25-29	1,8	1,5	1,6	1,9	1,8	1,8	1,6	1,9	1,8
30-34	1,7	1,2	1,4	1,8	1,5	1,6	1,5	1,5	1,5
35-39	1,3	1,0	1,1	1,7	1,2	1,4	1,4	1,3	1,3
40-44	1,0	0,8	0,9	1,2	1,0	1,1	1,1	1,1	1,1
45-49	0,7	0,7	0,7	0,9	0,9	0,9	1,0	1,1	1,0
50-54	0,7	0,6	0,7	0,9	0,7	0,8	1,0	0,9	0,9
55-59	0,6	0,4	0,5	0,8	0,5	0,7	0,8	0,7	0,7
60-64	0,5	0,3	0,4	0,7	0,4	0,5	0,7	0,6	0,6
65 ≥	0,3	0,2	0,3	0,5	0,3	0,4	0,4	0,5	0,4

Извор: исто као табела 4.2.2.

Питања која се тичу условљености и ефеката родне разлике у погледу стицања терцијарног нивоа образовања, у другачије манифестованом родном односу, добијају и другачију формулацију. Једно од њих јесте – да ли, и у којим околностима се разлози веће и интензивније окренутости овом образовном нивоу од стране женског становништва могу

сматрати последицом тежње ка унапређењу друштвеног положаја и ојачавању позиција и у приватној и у јавној сфери.

Образовање је представљало кључну полугу у женској еманципацији, омогућавајући укључивање на тржиште рада, ојачавајући учешће жена у јавној сфери и укључивање у политку, као и њихово постављање на руководеће позиције. Осим тога, повезано је са очекивањима и тежњама жена, са њиховим оценама у погледу квалитета живота, као и са предузимањем конкретних животних стратегија (Благојевић, 2002), па се окренутост терцијалном нивоу може сагледати и у том контексту.

Насупрот томе, поставља се питање условљености понашања мушког становништва и промена које су наступиле у том погледу. Уколико се пође од става о опадању значаја високог образовања као димензије друштвеног положаја, због чега се не може говорити о томе да је оно показатељ одсуства родне дискриминације (Благојевић, 2002), онда би и тенденције у мушкој популацији требало размотрити са овог становишта. Да ли се ради о одсуству мотивације јер су друштвени положај и могућност напредовања одређени низом чинилаца који имају већу важност од образовања? Да ли између младића и девојака постоји разлика у антиципацији позиција на тржишту рада, могућности запослења, висине зарада, па и могућности учествовања у јавној сфери, с обзиром на постизање високог нивоа образовања?

Понашање младића и девојака у погледу терцијарног нивоа образовања доводи се у везу са родно специфичним ставовима у вредновању образовања као димензије друштвеног положаја, али и са утицајем фактора који потичу из социо-економског и социо-културног окружења појединца и породице (Diperte and Buchman, 2006). Када је реч о деловању социјалних услова и животног стандарда породице на доношење одлуке о студирању, може се поставити питање да ли је њихов утицај већи када је реч о младићима него о девојкама. Да ли се неповољни социо-економски услови лакше „превазилазе“ када је у питању образовање женске деце, схватајући га као неопходну степену за веће могућности избора и сигурнију егзистенцију?

Статистички подаци говоре о томе да понашање младих генерација има за резултат континуирано већи број девојака него младића у студентској популацији.⁸ Отуда се може поставити и питање даљег продубљивања ове родне разлике, што не може бити позитивна импликација. То није добро са становишта стварања услова за суштинску родну равноправност у пракси. Показало се да је у патријархалном режиму Западног Балкана образовање најважнији чинилац у погледу оријентације ка родној подели улога у приватној сфери, важнији и од типа насеља и од пола (Пешић, 2009). Образовна структура мушке популације представља један од сегментата који је потребно унапређивати. Осим слабијег прилива младића на више и високо школске установе, уочен је и чешћи прекид школовања на нижим образовним нивоима,⁹ као још један сигнал у прилог претходне тврдње. Подизање образовног нивоа мушког становништва, из перспективе родног односа, могао би да буде у функцији рушења родних стереотипа као тешко савладивих препрека (Шобот, 2011а).

⁸ Заинтересованост женске популације ка стицању терцијарног нивоа образовања резултирала је тиме да је у студентској популацији већи број девојака него младића. У којим генерацијама је у Србији дошло до овог заокрета, показала би анализа података о броју уписаних студената и студенткиња рођених између 1960-их и 1980-их. Статистички подаци указују на већи број уписаних девојака него младића у новјим генерацијама студената. У Србији је међу уписанима на прву годину студија 2003-2006. регистрован за око 7 до 10% већи број девојака него младића. На студијама првог степена 2007. и 2008. године регистрован је за око 12% већи број студенкиња него студената, а на студијама другог степена разлика је значајно интензивнија, манифестујући се кроз између 60 и 70% већи број уписаних девојака него младића (*Жене и мушкарци у Србији*, РЗСС, 2008). Према подацима о броју уписаних 2009, на високе школе и факултете број уписаних девојака је за готово једну четвртину већи од броја уписаних младића (*Жене и мушкарци у Србији*, РЗСС, 2011). У већини европских држава такође је већи удео девојака него младића у студентској популацији. Он се креће од 51% у Холандији до 64% на Исланду. Једино у Швајцарској девојке чине мање од половине студентске популације (Статистички прилог, *Становништво*, 2006. бр.2. Табела 8).

⁹ Готово једна петина дечака који су припадали узрасту за средње образовање, 2005. године није похађало средњу школу (*Жене и мушкарци у Србији*, РЗСС, 2008). И током 2007-2010. регистровано је веће осипање у мушкој него у женској популацији узраста 15-18 година, када је реч о обухвату редовним средњим школовањем (*Жене и мушкарци у Србији*, РЗСС, 2011).

На крају прве деценије 21. века у појединим европским државама лица са терцијарним нивоом образовања чинила су више од 40% женске популације 25-49 година, и више од 30% мушке популације ове старосне доби.¹⁰ Дакле, у Србији је потребно још интензивније ширење терцијарног нивоа образовања становника оба пола, а с обзиром на уочене просторне разлике, у том погледу посебно место припада унапређењу заступљености лица са овим образовним карактеристикама на подручју централне Србије без Београда.

4.2.2. Професионална оријентација као аспект родне неравноправности

Није спорно да су могућност школовања и постизање жељеног нивоа образовања позитивне импликације друштвеног положаја жена. Међутим, са аспекта родних разлика у образовању, појавили су се нови изазови. Упркос изједначавања позиција и уједначавања шанси да се школују и да буду образоване, родна неравноправност, чак ни из перспективе образовања, није укинута. Она се манифестује кроз родно специфичне оријентације у избору средње стручних школа и факултета, што представља једну од полуга репродуковања родне неравноправности.

Експанзија средњег образовања жена за последицу има феминизацију појединих профила, која је сама по себи одраз родних неједнакости, а у условима неразвијене и недовољено модернизоване друштвене поделе рада половином двадесетог века за собом повлачи низ проблема и негативних ефеката (Милић, 1994). Они се односе на тешкоће у запошљавању, на депрофесионализацију услед нужности да раде чак и на местима која су испод њихових образовних квалификација, на маргинализацију делатности, занимања и послова које обављају жене, што има негативне ефекте по њихов положај на тржишту рада, као важне димензије друштвене дискриминације полова. Изразита феминизација појединих група занимања на нивоу средњег стручног образовања

¹⁰ Подаци су преузети са странице <http://w3.unece.org/pxweb/>, октобар, 2013.

сматра се једним од кључних фактора родне сегрегације и друштвене неједнакости полова у социјалистичком друштву.

Карактеристике родних модела и родног односа важне су и из перспективе условљености и из перспективе ефеката у погледу професионалне оријентације. Њихова међусобна повезаност и интерактивна веза јесу чврст ослонац опстајања односа неравноправног положаја жена и поред напора које улажу у своје образовање и стручно оспособљавање. Ставови о специфично „женским“ и специфично „мушким“ занимањима путем социјализације се преносе на девојчице и дечаке када се нађу пред дилемом избора средње школе или факултета, стварајући обрасце типично женских и типично мушких занимања, а крајњи ефекат тога јесте концентрација жена у оквиру делатности и професија које имају мању друштвену моћ и утицај (Благојевић, 1991б).

У савременом друштву жене су равноправне са мушкарцима у погледу могућности да се школују и да раде, али постоје мање видљиви механизми који доприносе опстајању родне неправедности, кроз другачије облике. Један од тих механизма јесте интензивна оријентација жена ка појединим занимањима и врстама послова чије обављање доноси мање бенефита и могућности напредовања у односу на оне које обављају мушкарци. Усмеравање ка одређеним занимањима и дефинисање „женских“ и „мушких“ послова јесте један од фактора суптилног одржавања хијерахијски структурисаног односа полова, манифестованог кроз „владавину мушкараца“ и „парадоксалну потчињеност“ жена (Бурдије, 2001). Уочава се да се феминизују она занимања која имплицирају мање плаћене послове, малу могућност друштвеног утицаја и угледа, малу или готово никаву моћ. Осим тога, дешава се да она занимања која су постала изразито „женска“ губе на важности и не доносе могућност напредовања у друштвеној стратификацији. Чак и онда када се жени укаже прилика да стручне и професионалне способности реализује у пословима који су „резервисани“ за мушкарце, на суптилне начине скреће јој се пажња на њену „женску“ страну.

Родне специфичности – средње стручне школе, 1981.

Анализа података о завршеним средњим стручним школама из Пописа становништва Србије 1981. и података о струкама средњег усмереног образовања из Пописа 1991. године показује како се испољава родна профилисаност у избору занимања генерација које су се школовале током друге половине двадесетог века. Уочава се родна оријентација ка појединим средње стручним школама и образовним профилима, а интензитет феминизације и маскулинизације разликују се између школа и струка.

Јасна профилисаност „женских“ средње стручних школа, на основу пописа 1981. године, испољава се кроз изразиту доминацију жена у односу на број мушкараца које су завршиле медицинске, библиотекарске, фармацеутске и текстилне средње стручне школе (табела 4.8 у Прилогу). Најинтензивнија феминизација забележена је у централној Србији кроз шест пута већи број жена него мушкараца који су завршили медицинске или библиотекарске школе. Пет пута је био већи број жена које су стекле звање фармацеутског техничара у односу на број мушкараца, док је у случају текстилних школа број жена био три пута већи.

Изразита феминизација осим што указује на значајну опредељеност женске популације, говори и о незаинтересованости мушке популације ка овим струкама. Наиме, у централној Србији је према пописним подацима 1981. близу два и по пута био већи број жена које су завршиле средње економске школе (нешто више од 80 хиљада), у односу на број жена које су завршиле медицинске школе (нешто више од 35 хиљада), у погледу којих је регистрована најизразитија феминизација. Треће по бројности биле су жене које су имале дипломе учитељских и васпитачких школа (око 17 хиљада), два пута мање бројне од оних које су завршиле медицинске.

Постоје средње стручне школе ка којима су жене биле више оријентисане него мушкарци, али разлика у бројности је била блажа него у претходним случајевима. У централној Србији је два и по пута био већи број жена него мушкараца са дипломама учитељских школа, док се у погледу стоматолошких и економских школа разлика испољавала кроз два

пута већи број жена. Још блажа је била разлика у погледу хемијских, архитектонских и туристичких школа (табела 4.8 у Прилогу).

Међу средње стручним школама ка којима је била изразитија оријентација мушког становништва издвојиле су се металско-машинске и саобраћајне које је завршило четири, односно четири и по пута већи број мушкараца него жена (табела 4.7 у Прилогу). Маскулинизација у погледу електро-техничких занимања била је испољена кроз више него троструко већи број мушкараца, у односу на број жена које су имале дипломе ових средњих стручних школа.

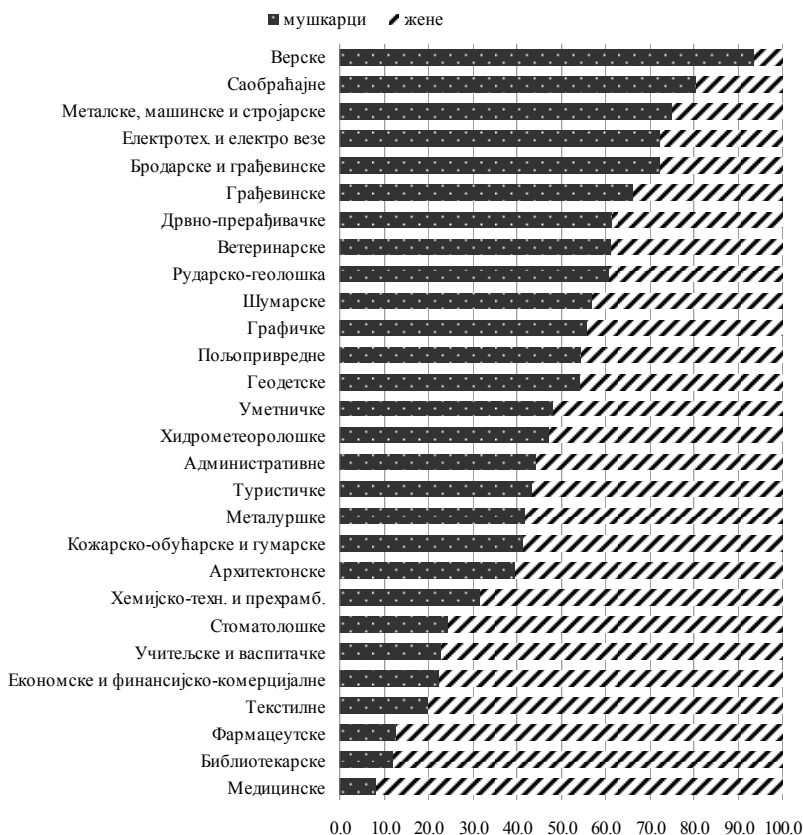
Усмереност мушког становништва ка занимањима која су се стицала у економским школама није била слабија од интересовања за металско-машинске, мада се родна разлика испољавала на дијаметрално супротне начине. Број мушкараца који су имали дипломе економских школа у централној Србији, према пописним подацима 1981, није био значајније нижи од оних који су се школовали за радничка занимања у области металске и машинске индустрије (нешто више од 38,5 хиљада у односу на близу 39 хиљада). Готово два пута је био мањи број оних који су завршили неку од средњих електро-техничких школа (мање од 20 хиљада), у односу на број мушкараца са дипломама економских школа.

Родна оријентација ка средњим стручним школама регистрована пописом становништва 1981. јесте резултат понашања генерација које су се школовале пре Другог светског рата, али и оних које су то чиниле у годинама по његовом завршетку. Анализа података према старосним групама омогућила је увид у то да ли је уочена родна профилисаност средњих стручних школа последица традиционалног понашања једног и другог пола, или је понашање млађих генерација утицало на промене и, ако јесте, на који начин су се оне манифестовале.

Укључивање жена у стицање средњег образовања имало је утицаја и на испољавање родне разлике у броју лица која су завршила одређене средње стручне школе. Тако је међу рођенима 1952. и касније забележен већи број жена него мушкараца који су завршили кожарско-обућарске школе, док је у старијим генерацијама постојала изразита маскулини-

зација ове групе занимања (табела 4.7 у Прилогу). Такође, оријентација ка економским школама, када су у питању генерације жена рођених током 1950-их, утицала је да и ова група занимања, која је у старијим генерацијама била

Графикон 4.2.4. Жене и мушкарци 25-29 година (генерације 1952/1956), према завршеној средњој стручној школи, централна Србија, 1981.

Извор: израчунато на основу података Пописа становништва Србије 1981, РЗСС, Београд.

привилегија мушког становништва, постане више обележје женске популације. Традиционална оријентација жена ка медицинским, фармацеутским, учитељским и тесктилним школама била је појачана ширењем средњег образовања међу женама рођеним после Другог светског рата.

Дакле, избор средње стручних школа није био ослобођен родних стереотипа о више женским и више мушким занимањима када је реч о генерацијама које су се образовале у социјалистичком друштвеном поретку. Јасна родна профилисаност у већој мери се испољава кроз интензивну феминизацију одређених стручних школа (графикон 4.2.4). То свакако јесте последица пораста обима женског становништва на овом образовном нивоу, која је утицала и на ублажавање маскулинизације раније доминанто „мушких“ школа. Међутим, генерације мушкараца рођених током 1950-их нису биле спремне да се у већој мери определе за поједине средње стручне школе које су традиционално виђене као претежно „женске“.

Родне специфичности – средње усмерено образовање, 1991.

Средином 1970-их учињена је реформа средњег образовања која је означила промену у односу на претходни систем средњих стручних школа. Након две године заједничких основа, ученици су се опредељивали за одређене струке, усмеравајући се ка појединим занимањима. Завршетак школовања значио је стицање одређеног занимања и могућност тражења посла, али и могућност наставка школовања уписивањем виших школа или факултета. И у овом систему средњег образовања поједине струке су се интензивније, а неке мање интензивно, родно профилисале (табеле 4.9. и 4.10 у Прилогу).

Овим образовним системом претежно су обухваћени рођени између 1961. и 1971. године, па се разматрање родне оријентације ка одређеним струкама тиче ове групе жена и мушкараца. Када је реч о струкама средњег усмереног образовања које су одређеној мери блиске појединим средњим стручним школама из претходног образовног система, може се видети да ли су настављене тенденције феминизације појединих образовних профила, као и да ли је дошло до неких промена у понашању једног или другог пола и о којим групама занимања се ради.

Најинтензивнија феминизација забележена је у погледу текстилне струке, коју је, у централној Србији, завршило пет

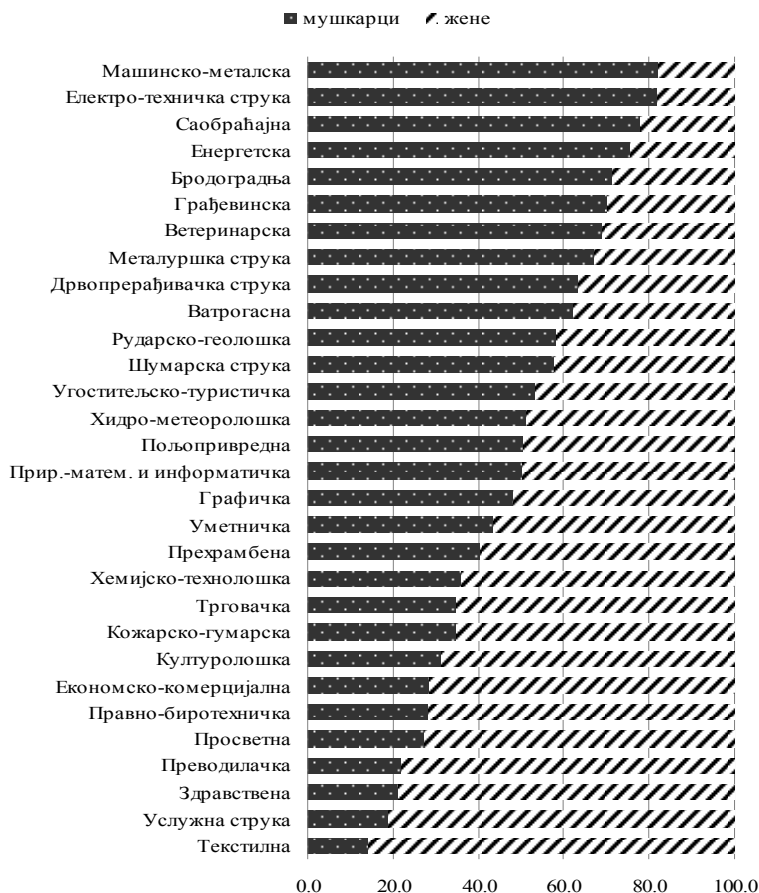
пута већи број жена него мушкараца. Нешто слабији интензитет феминизације био је у случају услужне, здравствене, преводилачке и просветне, у погледу којих је број жена био нешто око четири пута већи од броја мушкараца. Економско-комерцијална, правно-биротехничка и преводилачка струка привукле су близу три пута већи број припадница женског пола, у односу на број мушкараца. Женска популација је била више заинтересована и за трговачку, хемијско-технолошку, трговачку, прехранбену и кожарско-гумарску струку, али је разлика у бројности била нешто слабијег интензитета (табела 4.10 у Прилогу и графикон 4.2.5). У Војводини је, у појединим случајевима, феминизација већине ових група занимања била и до два пута наглашенија (табела 4.10 у Прилогу). Разлози би се могли налазити у неједнаком обиму популација ова два подручја, али и у њиховим културолошким и привредним специфичностима.

У трагању за одговором на питање о наставку тенденције феминизације, променама у интензитету или другачијем понашању генерација обухваћених средњим усмереним системом, могуће је делимично тумачење. Нешто слабији интензитет феминизације здравствене струке него што је то био случај са средњим медицинским школама према попису 1981. године не мора да значи и пад заинтересованости девојака за медицинска занимања или веће интересовање младића. Средње усмерено образовање је интегрисало више средње стручних школа у којима су се стицала медицинска, стоматолошка, фармацеутска занимања. У претходном образовном систему феминизација стоматолошких школа је била слабијег интензитета него у друге две.

Супротно од овог, средње усмерено образовање је резултирало интензивирањем феминизације текстилне и просветне струке. Као изразито „женске“ профилисале су се услужна и правно-биротехничка, а већи број девојака него младића био је усмерен и ка графичкој струци. Међутим, тек за мање од 10% био је већи број девојака него младића које су завршиле природно-математичку струку, коју треба схватити

као оријентацију ка даљем наставку школовања и уписа на неки од природних факултета.

Графикон 4.2.5. Жене и мушкарци 25-29 год. (генерације 1962/1966), према завршеним струкама средње усмерног образовања, цент. Србија, 1991.

Извор: израчунато на основу података Пописа становништва Србије 1991, РЗСС, Београд

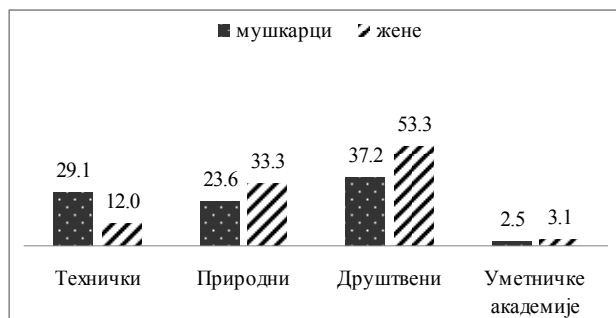
Међу струкама које се могу одредити као изразито „мушке“ налазе се све оне које припадају овој групи средње стручних школа према подацима из 1981. године. Ипак, постоји одређена промена у интензитету родне разлике. Донекле је ублажена разлика између мушке и женске популације саобраћајне, бродарске и дрвно-прерађивачке

струке. Али, ово су и даље у значајној мери биле више „мушке“ образовне струке (графикон 4.2.5). Најинтензивнија маскулинизација забележена је у погледу машинско-металске и електро-техничке струке. У централној Србији је био пет пута већи број мушкараца него жена, а у Војводини је маскулинизација била још интензивнија (табела 4.9 у Прилогу). Једна од промена тиче се рударско-геолошке струке, ка којој су биле оријентисане и девојке обухваћене системом усмереног образовања, што је резултирало блажом родном разликом, него у случају средњих стручних школа са овим занимањима.

Родне специфичности – терцијарни ниво образовања, 1991.

Родне специфичности у погледу професионалне оријентације видљиве су и у случају стицања терцијарног нивоа образовања. Први корак уочавања родне профилисаности тиче се преовлађујуће оријентације жена ка друштвеним факултетима, као и значајно чешћег стицања диплома факултета техничких наука од стране мушког становништва (графикон 4.2.6).

Графикон 4.2.6. Структура факултетски образованих жена и мушкараца према групама факултета, у %, централна Србија 1991.

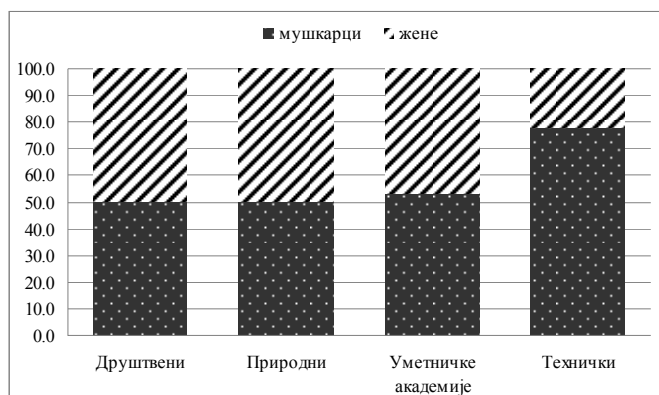
Извор: исто као графикон 4.2.4.

Према пописним подацима из 1991. године, становници оба пола најчешће су имали дипломе друштвених факултета, а у случају женског становништва то је било наглашеније. Апсолутна већина жена које су стекле

факултетско образовање завршила је неки од друштвених факултета, док је једна трећина имала дипломе неког од природних факултета, што је био већи удео него у мушкој популацији. Међутим, готово два и по пута је био већи удео лица која су завршила техничке факултете у мушкој него у женској факултетски образованој популацији.

Посматрајући однос броја жена и броја мушкараца према групама факултета, уочава се готово уједначена бројност ка друштвеним и природним, док је изразита маскулинизација техничких факултета (графикон 4.2.7). Незнатно је већи број мушкараца него жена које су имале дипломе неког од уметничких факултета.

Графикон 4.2.7. Однос броја жена и броја мушкараца одређених група факултета, централна Србија, 1991.

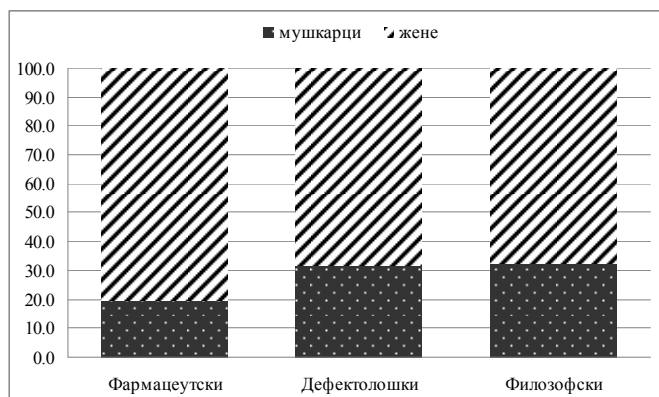

Извор: исто као графикон 4.2.4.

У групи природних факултета издваја се Фармацеутски факултет као изразито „женски“, са најинтензивнијом феминизацијом, посматрајући све факултете (графикон 4.2.8). Друга два факултета са интензивном оријентацијом девојака били су Дефектолошки и Филозофски. Према пописним подацима 1991, највећи број жена је завршио Филозофски факултет (близу 20 хиљада), што је био готово пет пута већи број у односу на жене које су стекле дипломе Фармацеутског факултета (око 4 хиљаде), који је био најизразитији „женски“ факултет. Економски и Правни факултет су били на другом месту према броју жена које су стекле дипломе неког од ова

два факултета (сваки од факултета завршило је близу 15,5 хиљада), али је број мушкараца који су завршили ове факултете био још већи (око 20 хиљада за сваки од факултета), па отуда они не припадају групи „женских“ факултета (графикон 4.2.9). Супротно од тога, у погледу Дефектолошког факултета постојала је изразита концентрација жена (графикон 4.2.7), али и у оквиру женске популације ово није био факултет који је привлачио велики број жена. Заправо, њега је завршио мањи број жена (близу 1,4 хиљаде),

Графикон 4.2.8. Факултети ка којима је била најизразитија оријентација женске популације, централна Србија, 1991.

Извор: исто као графикон 4.2.4.

него што је то био случај са архитектонским (нешто више од 2,5 хиљаде), Хемијско-технолошким или Машинским факултетом (више од 2 хиљаде).

Међу факултетима у погледу којих није постојала значајнија разлика у оријентацији жена и мушкараца налазе се и природни и друштвени (графикон 4.2.9). Занимљиво је да је регистрован нешто већи број жена него мушкараца који су завршили Природно-математички и Стоматолошки факултет, док је био већи број мушкараца него жена које су завршиле Економски, Правни и Факултет политичких наука. Један од два техничка факултета где не постоји значајнија маскулинизација био је Металуршки факултет, као резултат понашања жена рођених почетком 1960-их.

Други технички факултет, у којем је још блажа разлика у броју мушкараца у односу на број жена, јесте Архитектонски. То је последица дуже оријентације жена ка овом факултету. У пописним подацима из 1981. године, међу рођенима између 1942. и 1946. године (старосна група 35-39) регистрован је већи број жена него мушкараца који су завршили овај факултет, а разлика се интензивирала међу генерацијама с краја 1950-их и касније.

Графикон 4.2.9. Факултети са релативно уједначеном оријентацијом жена и мушкараца, централна Србија, 1991.

Извор: исто као графикон 4.2.4.

Разлика између жена и мушкараца у погледу оријентације ка одређеним факултетима иде у прилог тврдњама о родној профилисаности појединих група занимања. Ипак, постоје и факултети ка којима су готово једнако били оријентисани становници оба пола, или пак они у погледу којих постоји традиција која говори о израженијој наклоности женског становништва, генерацијама уназад, али без значајно изражене концентрисаности само женске популације. Испитивање конкретних разлога који се налазе у основи одлуке о упису на факултет, требало би да расветли претпоставку о утицају родних стереотипа о „женским“ и „мушким“ занимањима.

Поред тога, разлике у погледу избора факултета нису довољне као основа на којој би се темељила оправданост

економских и друштвених аспеката родне неравноправности. Слабија оријентација жена ка техничким факултетима једним делом представља део објашњења условљености разлика у зарадама високо образованих, као последица распрострањености боље плаћених послова који се тичу занимања стечених на овој групи високо школских установа. Међутим, поставља се питање оправданости и условљености различитих позиција и неједнаког положаја жена и мушкараца који су завршили исти факултет. Патријархални модел поделе родних улога свакако је у основи овог аспекта родне неједнакости, али расветљавање конкретних разлога допринело би одговорима на питање: да ли је, и у којој мери, „одговорност“ на страни жена, а у којој мери су професионално напредовање, обављање боље плаћених послова, присуство на руководећим местима и позицијама одлучивања детерминисани „објективним“ факторима који ограничавају могућности у случају женске популације.

Статистички подаци о уписаним ученицима у средње стручне школе, као и подаци о односу дипломираних студенткиња и студената на одређеним факултетима, указују да родна оријентација у погледу избора занимања одликује и генерације које се школују у првој деценији 21. века (Шобот, 2011а). На нивоу средњег образовања видљива је изразита феминизација школа у којима су стицана занимања у области текстилства и кожарства, здравства и социјалне заштите, личних услуга. Најинтензивнија разлика изражена кроз доминанто већи број уписаних младића забележена је у случају машинских, металских и електро-техничких школа. На нивоу високог образовања, најизраженија феминизација регистрована је у случају дипломираних лица на факултетима за образовање наставног кадра и на факултетима хуманистичких наука. Изразита доминација младића међу дипломираним студентима забележена је на техничким факултетима и на факултетима за спорт.

Родна профилисаност у погледу избора школа и факултета, као основа репродуковања родне неравноправности, изазива критички став према таквом моделу понашања. Осим тога, селективност „женских“ и „мушких“ послова, може произвести неповољне ефекте и за мушку

популацију. Они се могу јавити у погледу позиција на тржишту рада и могућности запошљавања, у погледу ограниченог времена посвећеног породици, као и у погледу изложености поједним ризицима који угрожавају здравље и квалитет живота. Понашање ослобођено родних стеротипа о занимањима и одређеним пословима подразумева уважавање индивидуалних потенцијала, склоности и амбиција, али и, уколико је могуће, што рационалније понашање из перспективе ситуације на тржишту рада.

4.2.3. Родни образовни модели према типу насеља

Демографске и социо-културолошке специфичности градских и осталих насеља чине релевантан оквир формирања образовне структуре становништва у ова два типа насеља. Особености насеља продукују родне моделе, као и различитости образовних карактеристика становништва градских и сеоских насеља. У оквиру насеља одређеног типа делују фактори релевантни за положај жена и мушкараца, као и они који утичу на њихово понашање у погледу стицања одређеног образовног нивоа. У том смислу продукују се родне специфичности образовне структуре у оквиру једног типа насеља, али и посебности образовног модела жена и образовног модела мушкараца између градских и осталих насеља. Један аспект анализе која следи тиче се сагледавања родних специфичности у образовању према типу насеља, а други се односи на уочавање различитости између градских и осталих насеља, у погледу нивоа образовања жена и мушкараца.

На основу података Пописа становништва 2002. уочено је да становници оба пола имају повољнију образовну структуру у градским него у осталим насељима (табела 4.2.5).

Најчешћи образовни ниво жена и мушкараца градских насеља била је средња школска спрема, а удели више и високо образованих лица значајно су већи него међу становнишвом осталих насеља. Код оба пола је неповољнија образовна структура становништва неградских насеља, испољена и нижим уделом лица са средњим нивоом образовања него у градовима.

Најнеповољнија је образовна структура становништва осталих насеља на подручју централне Србије без Београда, при чему је ово у већој мери обележје женске популације. Више од једне четвртине женског становништва осталих насеља овог подручја имало је основно образовање, што је било чешће од заступљености лица са средњим нивоом образовања (око једне петине). Осим тога, оне које се нису школовале или су имале 1-3 разреда основне школе чиниле су више од једне петине женске популације осталих насеља овог подручја, што је био дупло већи удео него на друга два подручја. Супротно од тога, свега 2,5% жена је имало терцијарни ниво образовања, дупло мање од женског становништва осталих насеља у Војводини и у Београду.

Табела 4.2.5. Образовна структура мушког и женског становништва градских и осталих насеља, по подручјима, 2002.

	Ц. Србија без Београда		Војводина		Град Београд	
	Градска насеља					
	мушко	женско	мушко	женско	мушко	женско
Без школе и 1-3 разр.	2,3	7,3	2,5	6,3	1,6	3,6
4-7 разр. о.ш.	5,1	9,9	6,5	12,6	2,0	5,6
Основна школа	19,9	24,8	19,6	24,2	13,6	19,4
Средње образовање	52,6	43,2	55,8	44,0	53,8	48,4
Више и високо	15,9	11,7	14,6	12,2	26,9	21,3
	Остала насеља					
	мушко	женско	мушко	женско	мушко	женско
Без школе и 1-3 разр.	6,4	22,0	5,2	12,7	3,2	11,4
4-7 разр. о.ш.	25,3	26,7	17,1	23,8	11,5	16,0
Основна школа	30,0	26,2	28,6	28,8	26,1	28,7
Средње образовање	31,6	20,9	43,3	29,9	50,9	37,4
Више и високо	3,6	2,5	4,7	4,1	6,2	5,0

Извор: исто као табела 4.2.2.

Родне разлике у нивоу образовања постоје у насељима оба типа, а њихов интензитет је условљен конкретним образовним нивоом. У погледу удела лица без школе или са 1-3 разреда основне школе била је израженија родна разлика у

осталим насељима, пре свега услед високог удела ових лица у женској популацији (табела 4.2.5). У осталим насељима централне Србије без Београда, као и у граду Београду, готово три и по пута је била већа заступљеност лица са овим образовним карактеристикама у женској него у мушкој популацији.

Родна разлика у уделу лица са основним образовањем није посебно изражена. Ипак, у градским насељима сва три посматрана подручја, била је испољена кроз нешто веће уделе у женској популацији. Супротно од тога, једино је у осталим насељима централне Србије без Београда забележен нешто већи удео лица ових образовних карактеристика у мушкој популацији, што је још један показатељ неповољног положаја ових жена у погледу стицања елементарног образовања.

Посматрајући лица са повољнијим образовним карактеристикама, уочено је да се родна разлика у оба типа насеља манифестује кроз веће уделе у мушкој популацији. Родна неуједначеност у погледу лица са средњим образовањем нешто је израженија у осталим, него у градским насељима. У Београду и у Војводини, за више од десет процентних поена била је већа заступљеност лица која су имала средњи ниво образовања у мушкој него у женској популацији осталих насеља. Најслабија родна разлика у овом погледу била је у градским насељима града Београда, где је више од половине мушког становништва и нешто мање од половине женског становништва имало средњи ниво образовања. У женској популацији осталих насеља града Београда забележени су нешто већи удели оних које су стекле средњи ниво образовања, у односу на жене ових насеља на друга два подручја (табела 4.2.5).

Родно неуједначена заступљеност особа са терцијарним нивоом образовања пре свега је одлика градских насеља, где је и њихова заступљеност значајно већа. Ипак, разлика испољена кроз веће уделе више и високо образованих у мушкој него у женској популацији градских насеља, у слабијој мери је изражена него што су видљиве друге две особености. Прва се односи на око два пута веће уделе лица који имају дипломе виших школа и факултета у градским насељима града Београда, него у насељима овог типа на друга

два подручја. Друга се односи на интензивну неуједначеност особа које су имале терцијарни ниво образовања између два типа насеља на подручју града Београда. Више од четири пута су били већи удели ових лица у мушком и женском становништву градских насеља него у осталим насељима.

Према томе, у насељима оба типа уочавају се родне специфичности у погледу највише постигнутог образовног нивоа, регистроване и на нивоу укупне популације. Манифестација родних разлика повезана је са образовним специфичностима женског и мушког становништва у оквиру једног и другог типа насеља. Разлика испољена кроз веће уделе лица без школе међу женама у већој мери је одлика осталих насеља. У градским насељима, осим овог вида неравноправности, уочен је и онај који се односи на неједнаке могућности постизања терцијарног нивоа образовања, који је, као што је раније истакнуто, пре свега одлика старијих генерација жена.

Различитости образовне структуре становништва ова два типа насеља, указују на већу специфичност женске популације. Уз одређену резерву при закључивању, анализирани подаци упућују на повољнију позицију градског женског становништва да се школује, да стиче елементарно знање и стручно се оспособљава за обављање занимања, у односу на женско становништво осталих насеља. У погледу терцијарног нивоа образовања, код становника оба пола јасно је видљива разлика у односу на остала насеља. Ипак, специфичности образовне структуре према типу насеља не могу се посматрати само као одраз прилика и понашања у градским или у осталим насељима. Пописни подаци о образовној структури мушког и женског становништва градских насеља, у одређеној мери могу да буду последица миграторних кретања ка овом типу насеља. То би пре свега могло да се односи на неуједначену заступљеност оних који су стекли терцијарни ниво образовања. Без обзира на условљеност, ниски удели више и високо образованих међу становништвом осталих насеља, забележени на сва три посматрана подручја, сматрају се негативним са становишта могућности унапређења родног односа и друштвеног положаја и жена и мушкараца.

4.3. Родне разлике у погледу економске активности

У анализама друштвене неједнакости полова неизоставно место имају родне разлике у погледу низа питања везаних за економске карактеристике. Овај аспект заузима једно од централних места при сагледавању услова и квалитета живота жена и мушкараца, у циљу поправљања родне неравноправности (Еуропен Communités, 2008). Осим разлика у погледу зарада и запослености, сложеност економског аспекта продукује низ тема које су битне из перспективе родних позиција и реализације свакодневног живота жена и мушкараца, како у средњем животном добу, тако и у старости. Једно од питања тиче се ризика од сиромаштва услед неједнакости зарада током периода активне запослености, али и услед специфичности модела пензионисања и разлика у висини пензија.

Поред тога што представљају показатељ друштвене неједнакости жена и мушкараца, родне економске разлике су релевантан фактор репродуковања родне неравноправности. Такође, дефинишући родне позиције, оне имплицирају специфичност питања која се односе на конкретне особености животних прилика жена и мушкараца. Облици и интензитет родних економских неједнакости одређени су карактеристикама родног режима у конкретном друштвеном окружењу, као и социо-економским условима.

Савремена истраживања усмерена су ка расветљању различитих видова економских родних неједнакости, груписаних око три најважнија подручја (Бабовић, 2010). Прво се тиче присуства на тржишту рада и учествовања у раду који се вреднује и доноси материјалне бенефиције. Друго подручје имплицира родне неједнакости у дистрибуцији ресурса, битних за економску активност и постизање животног стандарда. Треће се односи на испитивање родне поделе у сфери кућног рада и одлучивања о ресурсима и потрошњи унутар домаћинства.

Економски аспект представља једну од четири најважније категорије Индекса укупног родног јаза (Global

Gender Gap Index), синтетичког показатеља величине и распрострањености неједнакости базираних на родним специфичностима (World Economic Forum, 2013). Мерење економских родних неједнакости је оријентисано ка сагледавању учествовања на тржишту рада и запослености, као и ка утврђивању разлика у постизању економске самосталности и материјалне сигурности. Родни јаз у погледу учествовања мери се с обзиром на разлике у економској активности жена и мушкараца радног узраста. Могућности у постизању економске самосталности и ојачавања друштвеног положаја мере се родним односом у погледу висина зарада, са посебним освртом на неједнакости када су у питању сличне врсте послова који се плаћају према радним сатима, данима или некој другој јединици рада. Поред тога, утврђује се и родни јаз у погледу обављања боље плаћених послова и присутности на позицијама које носе већу одговорност, али и већи финансијски бенефит.

У погледу сегмента економских родних разлика Србија је 2013. године заузима 59. место, од 136 земаља у светским оквирима, што је био одређени напредак у односу на 2012. када се котирала на 67. месту (World Economic Forum, 2013: 330). Од наведених показатеља, највећи родни јаз регистрован је у оквиру разлика у зарадама, као и у изразитијој пристуности мушкараца на позицијама доношења одлука и руковођења. Готово два пута мања висина примања која остварују жене, у односу на мушку популацију, Србију је ставила на 83. позицију. Када је реч о учешћу становништва радног узраста на тржишту рада, позиција у другој половини табеле од укупног броја посматраних земаља (Србија је заузима 72. место), указује на важност овог питања као сегмента неравноправности жена у односу на мушкарце. Родни јаз у овом погледу израженији је него у многим другим, не само развијеним европским државама. Осим тога, још је неповољније рангирање Србије у случају родног јаза када је реч о сличним пословима који се вреднују кроз број радних сати, дана или слично (78. место).

4.3.1. Опште одлике и тенденције родних модела

Коришћење Пописа становништва имплицира сагледавање разлика економске активности жена и мушкараца у неколико аспеката. Ту су родне специфичности у погледу присутности на тржишту рада и запослености, манифестација разлика у социо-професионалној структури запослених, особености становништва које није економски активно, као и неке одлике издржаваног становништва. У складу са међународним препорукама, у Попису становништва 2002. године посматрана је тзв. текућа економска активност. То значи да се добијене економске карактеристике односе на недељу која је претходила попису. За разлику од претходних, у попису 2002. незапосленим лицима сматрана су не само пријављени служби за запошљавање, већ и лица која су изјавила да су незапослена и која су самостално тражила посао.

Родне специфичности у погледу економске активности овде се анализирају као одраз доминантног културног модела родних улога, осликавајући карактер родног односа у одређеном временском и просторном оквиру. Поред тога, фактори који потичу из социо-економских услова и постигнутог привредног и друштвеног развоја, на одређени начин делују на уобличавање економске активности становништва. Специфичност родних улога и родног односа је посебан сегмент тог детерминистичког склопа који уобличава родне моделе и разлике у погледу економске активности. Када је реч о социо-професионалној структури запослених жена и мушкараца, већи акценат је стављен на моделе понашања који уобличавају родну специфичност, релевантну за расветљавање родног односа на агрегатном нивоу.

Социјалистички друштвени поредак унапредио је друштвени положај жена. Прокламована друштвена једнакост полова и реализација права на рад резултирали су већим изласком жена из сфере приватности и отворили могућност ка економској самосталности, али је опстајање доминантно патријархалног система вредности допринело континуираном репродуковању родне неравноправности (Ђурић-Кузмановић, 2002). Питање неједнакости у погледу економских карак-

теристика није решено масовним изласком жена на тржиште рада и њиховим запошљавањем у различитим привредним делатностима. Родна неједнакост је и даље постојала кроз различите форме специфичности економских карактеристика жена и мушкараца. Присуство на тржишту рада је само један сегмент диференцираности женских и мушких економских модела. Међу релевантним питањима су разлике у незапослености, у положају запослених, у социо-професионалним карактеристикама и могућностима професионалног напредовања.

Пораст обухвата женске популације средњим образовањем допринео је повољнијим условима за њихово запошљавање, али су као продукти друштвене поделе рада постојале релевантне неједнакости између запослених жена и мушкараца, које су путем социјализације одржавале репродуковање родних модела понашања (Милић, 1994). Уочени су маргинализовање преовлађујуће женских делатности, неповољан положај жена запослених у индустрији, као и неравноправност између жена и мушкараца стручњака запослених у развојним техничким областима.

Економска активност женског и мушког становништва Србије 2002. године формирана је под утицајем демографских процеса и друштвених фактора који су деловали у одређеним друштвеним контекстима током друге половине двадесетог века (Радивојевић, 2006). Општа стопа економске активности током друге половине 20. века углавном је опадала, па је 2002. достигла ниво од 45,3%, у односу на 50,3% 1953. године. Током овог периода забележен је значајно већи апсолутни пораст економски активних жена, у односу на пораст броја економски активних мушкараца. Осим тога, општа стопа економске активности мушкараца забележила је пад у овом периоду (са 66,5% 1953. на 52,8% 2002. године), док је у истом периоду у женској популацији стопа порасла (35,3% на 38,3%).

Промене економске активности мушкараца значајним делом су биле последица демографског старења и остваривања права на пензију, укључујући и превремено пензионисање (инвалидске пензије, или бенефицирани радни стаж). Поред тога, релевантан је и утицај пада пољопривредног

становништва.¹¹ Промене у економској активности женског становништва одвијале су се под утицајем масовног ширења средњег и терцијарног нивоа образовања, као и јачањем сектора услуга који је у значајној мери апсорбовао женску радну снагу. Током времена слабила је важност демографске условљености обима радне снаге, а све већи значај за промене у економској активности имали су различити друштвени фактори. Поред карактеристика друштвено-економског развоја и структурних привредних промена, као релевантних оквира, општа стопа економске активности формирала се и под утицајем законских решења у сфери радног права, као и у систему пензионог осигурања.

Основна одлика различитости родних модела испољава се кроз већу стопу економске активности мушког становништва, као правилност у свим пописним годинама, на сва три посматрана подручја (табела 4.3.1). Тенденције опште стопе економске активности током 1981-2002. имају одређене специфичности у погледу пола и у погледу подручја. Стопа економске активности женског становништва града Београда готово је на истом нивоу 1981. и 2002, у Војводини је стопа нешто већа 2002, док се у мушкој популацији на сва три подручја бележи континуирани пад опште стопе економске активности у овом периоду. Тенденције у стопи женске популације се разликују по подручјима. У централној Србији без Београда економска активност женског становништва опада, а пад је интензивнији у међупописном периоду 1991-2002. У Војводини се бележи раст опште стопе економске активности жена у сваком од посматраних периода. Промене су наглавије изражене у граду Београду, где се након благог

¹¹ Економски активни пољопривредници 1991. године чинили су готово 30% економски активних мушкараца у централној Србији без Београда, а 2002. њихов удео је износио 20,1%. Тенденције су исте и на друга два подручја, с тим што постоји разлика у заступљености пољопривредног становништва, која је посебно значајна у односу на град Београд. На овом подручју 1991. економски активни пољопривредници чинили су 5,4% економски активних мушкараца, а 2002. године њихов удео је износио 3,6%. Одговарајући удели у Војводини су износили: 1991 – 19,9%, а 2002 – 15,1%.

пораста стопе током 1981-1991, бележи благи пад у периоду 1991-2002. година.

Табела 4.3.1. Стопа економске активности мушке и женске популације 15 и више година, по подручјима, Србија 1981, 1991. и 2002.

	1981		1991		2002	
	мушкарци	жене	мушкарци	жене	мушкарци	жене
Ц. Србија без Београда	78,9	55,5	73,3	53,3	64,2	45,2
Војводина	73,1	37,8	69,9	41,3	64,8	43,1
Град Београд	70,9	47,9	65,9	49,1	59,8	47,3

Извор: израчунато на основу података Пописа становништва Србије 1981, 1991. и 2002. године

Према пописним подацима 2002. године, удео економски активних у женској популацији 15 и више година у централној Србији без Београда и у Војводини био је за једну петину мањи, у односу на мушку популацију (табела 4.3.1). У граду Београду разлика је била нешто блажа, услед веће стопе економске активности женског становништва него на друга два подручја, али и услед мање стопе забележене код мушког становништва.

Већа стопа економске активности мушког становништва у централној Србији без Београда и у Војводини, у односу на Београд, између осталог, одређена је разликама у заступљености пољопривредног становништва.¹² Супротно од тога, највећа стопа економске активности женског становништва 2002. године забележена је у граду Београду, што није био случај и у претходним пописним годинама. Ова промена би се могла објаснити слабљењем важности удела жена пољопривредница на економску активност женског становништва, услед значајних промена у социо-професионалној структури економски активних жена. Пад удела пољопривредница утицао је и на већи пад економске активности жена у

¹² У централној Србији без Београда 2002. године 18,2% мушке популације 15 и више година чинило је пољопривредно становништво, а у граду Београду свега 2,9%.

централној Србији без Београда, у односу на жене у граду Београду.¹³

4.3.2. Стопе економске активности средовечних жена и мушкараца

Анализа родних модела према старости пружа увид у различитост стопа економске активности жена и мушкараца исте старосне кохорте. Овај сегмент имплицира разматрање присутности на тржишту рада, као релевантног оквира економских неједнакости. Разлике у стопама економске активности осликавају родне специфичности у погледу активне усмерености ка тражењу посла, уколико се ради о незапосленим особама. Отуда се родне разлике у овом погледу могу тумачити као неједнакости између жена и мушкараца у погледу шанси да реализују право на рад и обезбеде извор зараде, остварајући одређени степен економске самосталности.

Као правилност која је континуирана и присутна на сва три посматрана подручја, уочава се већа економска активност мушког становништва, у свим старосним групама (табела 4.3.2). Нижа стопа економске активности женског становништва до 29 година једним делом се може довести у везу са наставком школовања након средњег нивоа образовања, као и са могућим родно специфичним понашањем када је реч о изласку на тржиште рада, чак и у случају наставка школовања. Веће стопе економске активности мушког становништва 20-24 и 25-29 година, упућују на могућност веће распрострањености модела по којем се стицање терцијарног нивоа образовања

¹³ Према подацима Пописа становништва 1991. године, у централној Србији без Београда пољопривреднице су чиниле готово 30% женске популације 15 и више година, а активне пољопривреднице 42,0% женске популације која је била економски активна. Према пописним подацима из 2002. године, ови удели су били око два пута мањи. Пољопривреднице су чиниле 16,8% женског становништва 15 и више година, а оне које су биле економски активне чиниле су 22,5% економски активне женске популације. Удели пољопривредног становништва у граду Београду су значајно нижи у обе пописне године (1991 – 4,0%; 2002 – 2,4%), као и економски активне пољопривреднице у популацији економски активних жена (1991 – 4,3%; 2002 – 2,9%).

реализује уз активну усмереност ка тражењу посла и одређеним облицима запослености.

Према пописним подацима 2002. године у централној Србији и Војводини економска активност мушког становништва између 20 и 30 година била је за око једну петину већа од женског становништва исте старости (табела 4.3.2). У Београду је родна разлика била слабије изражена, и то пре свега због ниже стопе економске активности мушког становништва него на друга два подручја. На подручју града Београда, нешто више од половине женског становништва 20-24 године је било економски активно, док је то био случај са нешто више од 70% мушке популације ове старости на преосталом подручју централне Србије и у Војводини.

Женско становништво града Београда између 30 и 55 година има већу стопу економске активности у односу на жене друга два подручја, што је утицало на блажи интензитет родне разлике у овом животном добу. Ово се може сматрати показатељем повољније позиције жена главног града када је реч о могућности да буду економски активне, али и показатељем различитог понашања у односу на жене друга два подручја, повезаног са достигнутим степеном еманципације.

Промене у друштвеном положају жена и у погледу изласка на тржиште рада резултирале су порастом економске активности средовечних жена између 30 и 54 године. Стопе економске активности жена ове старости имале су веће вредности 2002. него 1981. године (табела 4.3.2). Ово заправо говори о променама економских карактеристика генерација жена рођених крајем 1950-их и касније, у односу на оне које су рођене у првој половини 20. века. Пораст економске активности био је највидљивији у граду Београду, што је резултирало већим вредностима стопа женског становништва 45-49 и 50-54 године него на преосталом подручју централне Србије, док је 1981. године однос био другачији.

Табела 4.3.2. Стопа економске активности мушке и женске популације према старости, по подручјима, Србија 1981, 1991. и 2002.

Централна Србија без Београда						
	1981		1991		2002	
	мушкарци	жене	мушкарци	жене	мушкарци	жене
15 – 19	29,2	25,5	28,2	20,9	23,5	16,6
20 – 24	78,9	66,2	80,4	65,0	71,1	53,5
25 – 29	94,6	75,3	92,7	78,3	88,4	70,2
30 – 34	98,1	75,6	97,5	81,3	95,0	79,4
35 – 39	98,2	69,8	97,7	78,8	95,8	80,3
40 – 44	97,4	64,7	96,7	73,9	94,9	78,7
45 – 49	95,5	60,9	93,8	61,4	92,5	70,4
50 – 54	87,7	55,9	84,5	48,3	84,5	57,1
55 – 59	72,4	51,8	65,2	41,0	67,5	28,1
60 – 64	63,8	47,2	48,8	38,1	29,5	14,9
65 ≥	54,8	30,5	40,6	28,2	14,7	9,5
Војводина						
	1981		1991		2002	
	мушкарци	жене	мушкарци	жене	мушкарци	жене
15 – 19	20,3	12,7	26,1	18,2	23,8	16,2
20 – 24	75,0	56,3	80,8	59,5	71,2	52,1
25 – 29	93,9	67,9	93,2	73,1	88,5	69,6
30 – 34	97,3	66,9	96,8	77,0	94,6	76,4
35 – 39	97,3	59,6	96,8	74,6	95,0	77,5
40 – 44	96,4	50,9	95,5	69,1	94,1	77,3
45 – 49	94,0	42,1	92,0	53,2	91,0	70,0
50 – 54	82,1	27,5	83,3	31,5	83,1	55,5
55 – 59	59,3	18,8	54,4	14,7	66,3	18,2
60 – 64	44,7	15,2	31,2	9,7	21,0	8,2
65 ≥	35,1	9,9	24,7	7,6	11,4	4,8
Град Београд						
	1981		1991		2002	
	мушкарци	жене	мушкарци	жене	мушкарци	жене
15 – 19	14,9	11,0	15,8	11,4	15,9	11,0
20 – 24	65,5	55,7	63,8	52,7	56,9	45,0
25 – 29	90,4	77,7	85,9	79,8	81,9	74,2
30 – 34	97,1	81,4	96,8	87,8	93,1	86,0
35 – 39	97,7	75,3	97,7	88,0	94,8	88,1
40 – 44	96,9	66,9	97,1	84,2	94,4	86,7
45 – 49	94,3	55,0	94,6	69,9	91,1	80,3
50 – 54	77,5	35,9	85,3	46,0	82,5	65,7
55 – 59	49,4	19,1	58,7	19,6	65,2	18,6
60 – 64	30,8	10,3	25,8	8,4	19,2	5,7
65 ≥	18,9	6,2	9,5	3,6	4,0	1,7

Извор: исто као табела 4.3.1.

Ипак, у поређењу са мушком популацијом, и 2002. године економска активност средовечне женске популације на сва три посматрана подручја била је нижа. Разлоге њихове економске неактивности требало би конкретније истражити. Да ли се у овим случајевима може говорити о незаинтересованости жена да траже посао и да буду запослене? Да ли је такво понашање последица личних ставова и животног концепта, или је последица прилагођености одређеним животним околностима, или можда споља наметнут и прихваћен модел понашања који није у складу са индивидуалним ставовима и стремљењима? У анализи ових питања важно је сагледати и образовне и стручне квалификације жена, као и њихов социјални статус.

Статистички подаци указују на опстајање економских родних разлика у Србији и током прве деценије двадесет првог века. Економска активност и стопа запослености мушког становништва 15-64 године су за близу једне петине већи у односу на женску популацију (РЗСС, 2008). Стопа незапослености жена је већа од мушкараца, мада је од 2004. до 2006. нешто више порасла стопа незапослености мушке популације. Разлика између жена и мушкараца посебно је уочљива када се посматра запосленост лица 25-49 година према броју деце. У мушкој популацији једино они који немају децу имају нижу стопу запослености, док је најнижа стопа запослености међу женама које имају троје и више деце. Код жена је стопа запослености нижа са порастом броја деце. Најинтензивнија родна разлика манифестована је кроз два и по пута нижу запосленост жена са троје и више деце (32,9%), у односу на мушкарце са истим бројем деце (80,6%).

Ови подаци указују да подизање деце може деловати инхибирајуће на економску активност и запосленост жена. То би била негативна импликација са становишта друштвеног положаја жена, која је у директној супротности са циљем подстицања њихове економске активности.¹⁴ Показало се да

¹⁴ У медитеранским државама је до 2010. године требало подићи економску активност женског становништва на стопу од 60%, коју су на почетку ове деценије бележиле нордијске и неке европске континенталне државе.

могућности алтернативних форми запослености могу имати позитиван ефекат на запосленост жена, мада не и на ниво фертилитета (Del Boca, Pasqua and Pronzato, 2005). Међутим, на основу резултата појединих емпиријских истраживања, као и на основу искустава у неким државама које имају врло ниске репродуктивне норме, може се говорити о негативном утицају ниских стопа економске активности жена на висину фертилитета. У земљама OECD-а, најизраженији пад фертилитета забележен је у државама са ниском укљученошћу женске радне снаге и са нормама које одређују жену као главног актера у подизању деце, упркос постојања јаких породичних вредности (Engelhardt and Prskawetz, 2004).

Дакле, осим што су важни као показатељ друштвеног положаја жена и друштвене неједнакости у поређењу са мушкарцима, подстицање економске активности и пораст запослености женског становништва могу имати позитивне ефекте са аспекта демографског развоја.

Родне специфичности после 55 година

Стопе економске активности женског становништва 55 и више година привлаче пажњу због значајно нижих вредности у односу на млађе старосне групе, због специфичности према подручјима, као и због интензивне родне разлике и њених промена у посматраном временском оквиру. Анализирани пописни подаци односе се на генерације жена рођених у првој половини 20. века, које су своју економску активност реализовале у различитим друштвеним околностима и родним режимима.

Стопа економске активности жена рођених у првим деценијама 20. века пре свега је одраз удела економски активних пољопривредница. Ове генерације су одрастале и живеле у условима изразитих родних неједнакости у погледу могућности школовања и запослености ван кућног окружења. Њихова економска активност сводила се на бављење пољопривредним пословима, као доминантним обликом њиховог доприноса економском положају домаћинства. Заступљеност пољопривредница и тенденције у међупописним периодима,

релевантне су за просторне и за међугенерациске разлике у погледу стопа економске активности.

У централној Србији без подручја града Београда 1981. године, нешто више од 50% жена 55-59 година било је економски активно, што је била готово три пута већа вредност у односу на стопу женског становништва града Београда (19,1%). Насупрот овим генерацијама, женско становништво које је 2002. било старо 55-59 година имало је ниже стопе економске активности. То је посебно видљиво у централној Србији без Београда, где је вредност стопе била готово два пута нижа (28,1%), него 1981. године. Женско становништво које је 2002. припадало старосној групи 55-59 година своју економску активност реализовало је у условима социјалистичког модела, који је прокламовао родну једнакост у погледу права на образовање и права на рад, а за ефекат имао масован излазак школоване и стручно оспособљене женске радне снаге на тржиште рада. Генерације жена рођених пред Други светски рат и касније школовале су се за различите врсте послова који најчешће нису припадали пољопривредној делатности.

Промене у структури економски активних жена утицале су и на родну разлику у стопама економске активности, на промене у посматраном периоду и на разлике између подручја. У централној Србији без Београда 1981. године удео економски активних жена међу старима 55-59 година био је за једну петину нижи у односу на мушку популацију, док је 2002. године родна разлика израженија и испољена кроз два и по пута нижу економску активност жена (табела 4.3.2). Такође, уочава се да је нижа стопа економске активности жена у односу на мушку популацију, још наглашенија на подручју града Београда, где је мањи значај удела пољопривредница за економску активност жена.

Разлика у економској активности жена и мушкараца старих 55 и више година, привлачи пажњу својим интензитетом. Према пописним подацима 2002. године на сва три посматрана подручја око две трећине мушког становништва 55-59 година било је економски активно. У граду Београду и у Војводини је мање од једне петине женског становништва из ове старосне групе било економски активно,

а у централној Србији без Београда нешто ближи 30%, што су значајно ниже вредности у односу на неке европске државе.¹⁵ Вредности стопе економски активних жена 60-64 године биле су још ниже. У граду Београду је свега нешто више од 5% жена ове старости било економски активно, што је значајно нижа стопа у односу на вредности забележене у скандинавским државама.¹⁶

Ниже стопе економске активности жена него мушкараца старих између 55 и 64 године могу се објаснити различитим аспектима родних специфичности. Ово су генерације које су се одликовале релативно значајном неједнакошћу у погледу шанси да се школују, да стичу стручне квалификације, да буду економски активни и да обављају плаћене послове ван породичног окружења. Осим тога, један од разлога јесте и разлика у дефинисаној старосној граници за одлазак у пензију, што значи престанак економске активности.

Родно различита старосна граница пензионисања, испољена кроз ранији престанак економске активности жена¹⁷ привлачи пажњу услед супротстављених ставова о позитивним и негативним ефектима, чак и из перспективе односа родне равноправности. Питање померања старосне границе пензионисања има своје друштвене, економске и демографске аргументе, о којима се може дискутовати. Осим тога, оно

¹⁵ Стопа економске активности жена овог животног доба у скандинавским државама, на основу података за 2002, је била и више него двоструко већа. Родна разлика је значајно блажа у овим државама него што је то у Србији, <http://w3.unece.org/pxweb/database/STAT/30-GE/03-WorkAndeconomy/?lang=1>, преузето 13.11.2013. године

¹⁶ У Норвешкој је готово половина, а у Шведској више од половине жена 60-64 године било економски активно. У Данској и у Финској готово једна четвртина жена ове старости била је економски активна. Такође, и стопе економске активности мушког становништва у овим државама веће су него у Србији, али је родна разлика значајно блажа, <http://w3.unece.org/pxweb/database/STAT/30-GE/03-WorkAndeconomy/?lang=1>, преузето 13.11.2013. године.

¹⁷ Након напуњених 65 година старости престаје економска активност мушкараца, док се у случају жена то дешава пет година раније. У Србији је 2014. године старосна граница за одлазак у пензију у случају мушкараца била 65 година, а у случају жена 60 година, без обзира на године радног стажа.

подстиче и на размену ставова која се односе на родне специфичности у погледу дефинисања модела пензионисања, као и његових ефеката на родне разлике у погледу друштвеног положаја жена и мушкараца старих 60 и више година.

Међутим, ни у том погледу не може се говорити о постојању концензуса. Са овог становишта, присутни су ставови којима се указује да је раније пензионисање жена право које им се не би требало ускратити, а непосредно се везује за репродуктивну улогу жене, као врста бенефиције. Међутим, овакав приступ значи не само промоцију материнства, већ проистиче из дефиниције родних улога којом се инсистира на жениној посвећености породици и родитељству, што није у складу са све присутнијим и видљивијим политикама којима се и женама и мушкарцима дају једнаке шансе и у погледу родитељства и у погледу посвећености професији и каријери.

У ситуацијама када не постоје објективна ограничења која се односе на здравствене разлоге, на врсту послова и услове рада, краћи радни век женске популације може се негативно тумачити из перспективе друштвеног положаја жене и родне равноправности. Ранији престанак економске активности женске популације нема демографско оправдање, услед чињенице да жене у просеку живе пет година дуже од мушкараца.¹⁸ Овако успостављена родна разлика значи не само неједнаке шансе жена да буду економски активне у старијем животном добу, већ и дужи живот у околностима које се могу одликовати већим ризиком за пад квалитета живота, у односу на период економске активности. И у много развијенијим и економски стабилнијим државама од Србије, одлазак са тржитишта радне снаге представља један од ризика пада животног стандарда, па чак и појаве сиромаштва старијих жена (Shaffner Goldbreg, 2009).

¹⁸ У Србији је 2012. године очекивано трајање живота при живорођењу за мушкарце је износило 72,2, а за жене 77,2 године.

4.3.3. Економска активност жена и мушкараца према нивоу образовања

Пописни подаци 2002. године пружили су могућност анализе економске активности женског и мушког становништва одређеног образовног нивоа. Централно интересовање усмерено је ка сагледавању родних разлика у економској активности жена и мушкараца истог нивоа образовања.

Када је реч о лицима која се нису школовала или имају само 1-3 разреда основне школе јасно је видљива родна разлика у економској активности и запослености, која говори о неповољном положају жена. Стопа економске активности мушкараца била је два пута већа у односу на женско становништво истих образовних карактеристика (табела 4.3.3). Разлика је била нешто блажа у случају лица која су имала основно образовање, али је и ту удео економски активних у мушкој популацији био близу два пута већи него међу женама. На исти начин је манифестована и разлика у уделу лица која су обављала занимање.

Може се констатовати да су нешколовање и стицање само основног образовања у већој мери имали негативне импликације на економску активност женског становништва. Питање које се даље намеће односи се на манифестацију и интензитет разлика у економској активности и запослености жена и мушкараца са средњим и терцијарним нивоом образовања.

У случају лица са овим модалитетима образовања уочава се различита манифестација родне разлике. Када је реч о особама које су имале средњи ниво образовања, већу стопу економске активности имали су мушкарци, док су жене имале већу стопу економске активности када су посматрана лица са дипломама виших школа или факултета (табела 4.3.3). Такође, мушкарци који су имали средњи степен стручне спреме чешће су били запослени него жене, док су жене са терцијарним нивоом образовања нешто чешће биле запослене него мушкарци овог образовног нивоа.

**Табела 4.3.3. Мушко и женско становништво (15 и више година)
одређеног нивоа образовања према економској активности,
централна Србија и Војводина, 2002.**

	Централна Србија		Војводина		Централна Србија		Војводина	
	мушкарци				жене			
	економски активни	обављају занимање	економски активни	обављају занимање	економски активне	обављају занимање	економски активни	обављају занимање
Без школске спреме и 1-3 раз.	24,5	21,5	26,1	20,4	12,4	11,6	7,4	6,0
4-7 раз о.ш.	40,9	38,2	42,9	36,8	23,4	22,0	14,8	13,1
Основно образовање	57,8	46,8	58,3	45,1	36,0	27,8	34,6	26,6
Средње образовање	73,2	54,7	74,4	56,0	63,4	43,4	61,9	43,1
Терцијарно образовање	66,1	58,7	69,5	61,7	76,1	64,9	77,6	67,5

Извор: израчунато на основу података Пописа становништва Србије 2002. године.

На први поглед чини се да је у случају средње образоване популације очигледан неравноправан положај жена, када је реч о стопи економске активности и о могућности њиховог запошљавања. Такође, изгледа да више и високо образовање не само да ојачава економску активност жена, већ им пружа веће шансе да се запосле, при чему су оне чак у повољнијем положају него мушкарци истог образовног нивоа. Међутим, потребан је опрез при тумачењу родних специфичности у погледу стопа економске активности и запослености средње и терцијарно образованих жена и мушкараца. Треба отклонити сумње да ли се нижа стопа економске активности жена него мушкараца који су имали средњи ниво образовања може довести у везу са понашањем у погледу наставка школовања. Такође, без додатне анализе не може се говорити ни о томе да терцијарни ниво образовања пружа већу шансу женама него мушкарцима да се запосле. Ове дилеме се једним делом могу уклонити укључивањем старости као додатне варијабле.

Према пописним подацима 2002. године увиђа се да је родна разлика у стопама економске активности лица која су имала средњи ниво образовања била слабије изражена у средовечној популацији 30-40 година старости, него код оних који су тек завршили школовање и код старих 20-24 године (табела 4.3.4). Овако изражена разлика може да буде пос-

ледица различитог понашања након стицања средњег образовања. Нижа стопа економске активности женског становништва до 24 године могла би се објаснити већом окренутошћу ка стицању терцијарног нивоа образовања, односно ређим пријављивањем на тржиште рада након стицања диплома средње школе, него што су то чинили припадници мушког пола.

Супротно од овог, ниже стопе економске активности жена него мушкараца после 30 година старости не могу се довести у везу са наставком школовања. Поред тога, овде је наглашенија родна разлика у уделу запослених, него што је то био случај у популацији 20-24 године. Дакле, с обзром на родну разлику у стопама економске активности, као и разлике у запослености, може се говорити о неравноправној позицији жена које су имале средњи ниво образовања, у односу на мушкарце истог образовног нивоа. Разлика у економској активности средње образованих жена и мушкараца још је наглашенија у случају старије средовечне популације која је 2002. имала средњи ниво образовања. У централној Србији је мање од 70% жена 50-54 године које су имале дипломе средње стручних школа било економски активно, а мање од 60% је обављало занимање.

Када се посматрају жене различитих генерација пажњу привлаче особености економске активности. Млађе генерације жена које су завршиле неку средњу стручну школу углавном су имале веће стопе економске активности (табела 4.3.4). Међутим, у погледу удела запослених ситуација је била нешто другачија. Међу женама са овим образовним квалификацијама које су биле старе између 20 и 35 година, према пописним подацима 2002. године, регистрован је мањи проценат запослених, него у случају жена исте школске спреме које су припадале старосној групи 50-54 године. Дакле, док је на једној страни положај млађих генерација повољнији услед веће присутности на тржишту рада, на другој страни неповољност њиховог положаја, у односу на старије средовечне жене, била је видљива кроз присутност проблема запошљавања.

Табела 4.3.4 Економска активност средње образоване мушке и женске популације према типу школе и према старости, цент. Србија и Војводина, 2002.

Мушкарци								
Централна Србија								
	Активни				Активни који обављају занимање			
	стручне 2-3 год	гимназије	средња стручна	средње усмерено	стручне 2-3 год	гимназије	средња стручна	средње усмерено
Свега 15 ≥	78,5	46,5	73,3	89,9	58,4	35,0	54,1	73,0
15-19	84,6	7,4	57,0	70,8	18,6	1,2	12,7	17,6
20-24	92,0	10,6	60,7	67,6	34,8	4,1	24,0	26,6
25-29	96,1	39,5	85,1	89,4	63,5	24,6	58,3	63,4
30-34	96,9	77,8	94,9	95,1	74,0	54,5	73,4	75,0
35-39	96,5	93,1	96,2	97,1	80,5	70,0	80,0	81,7
40-44	95,7	95,4	95,7	96,3	84,3	77,9	82,6	84,9
45-49	92,5	94,0	92,0	93,7	82,4	79,0	81,2	85,7
50-54	83,2	87,8	82,8	84,5	73,3	76,2	72,9	77,2
55-59	63,0	75,9	63,8	65,8	53,5	65,2	54,6	58,4
60-64	10,4	22,4	12,2	13,0	8,9	20,4	10,9	11,6
65 ≥	1,8	2,3	1,5	1,6	1,5	2,1	1,2	1,4
Војводина								
Свега 15 ≥	77,3	48,0	74,7	84,3	57,6	38,1	56,1	71,5
15-19	85,3	4,9	57,6	63,2	22,5	1,1	15,2	18,9
20-24	90,9	10,6	60,3	63,2	37,9	4,7	25,2	28,3
25-29	95,8	42,6	85,7	86,7	67,2	28,8	61,7	65,3
30-34	96,9	81,8	95,0	96,5	76,1	63,2	74,2	82,4
35-39	96,2	94,4	96,4	97,7	80,0	72,5	80,1	86,2
40-44	95,0	94,8	95,7	96,9	80,7	78,8	81,3	87,7
45-49	92,0	93,5	91,3	94,4	79,5	80,3	79,2	84,9
50-54	82,9	86,4	82,2	86,9	71,7	75,9	70,9	77,3
55-59	63,4	73,1	65,1	72,1	53,8	65,9	54,9	63,5
60-64	9,8	21,9	12,1	11,9	8,3	19,5	10,4	10,8
65 ≥	1,8	5,1	1,4	2,0	1,6	4,8	1,3	1,6
Жене								
Централна Србија								
	Активне				Активне које обављају занимање			
	стручне 2-3 год	гимназије	средња стручна	средње усмерено	стручне 2-3 год	гимназије	средња стручна	средње усмерено
Свега 15 ≥	68,9	40,3	66,5	82,0	44,1	28,4	46,1	58,8
15-19	80,3	7,5	49,8	62,1	17,4	1,1	10,8	14,5
20-24	83,4	11,6	56,1	59,5	29,1	4,9	23,6	26,5
25-29	82,0	41,8	78,5	80,4	38,2	23,6	44,0	48,1
30-34	83,3	74,7	86,0	84,9	50,7	47,4	56,6	55,7
35-39	86,2	85,3	87,7	87,7	65,6	59,1	67,1	67,1
40-44	85,8	88,2	89,3	88,3	71,4	68,8	75,6	74,1
45-49	79,5	85,3	84,2	84,9	67,5	70,1	73,5	74,8
50-54	56,5	74,9	68,1	58,2	45,9	62,1	58,6	48,7
55-59	10,6	22,3	14,6	12,5	8,7	19,5	12,9	10,9
60-64	2,4	3,4	2,8	2,7	2,0	2,9	2,5	2,7
65 ≥	0,8	0,4	0,7	1,8	0,5	0,3	0,4	1,1
Војводина								
Свега 15 ≥	63,3	42,8	65,4	78,6	40,5	32,0	46,3	58,0
15-19	81,0	7,8	52,0	68,5	22,9	1,8	15,9	18,0
20-24	80,5	13,3	56,2	69,7	34,8	6,5	27,5	33,1
25-29	76,7	47,3	75,9	72,4	40,6	29,3	45,6	38,5
30-34	76,3	75,3	80,4	83,1	48,4	51,4	53,2	60,3
35-39	76,5	82,6	82,1	83,3	55,7	60,0	62,3	65,6
40-44	77,4	83,8	84,9	87,6	61,5	68,1	71,2	74,2
45-49	71,9	83,9	81,7	75,5	59,1	71,8	70,3	62,7
50-54	51,9	75,9	66,5	65,4	40,9	65,6	57,4	47,8
55-59	7,9	20,1	12,6	7,9	5,9	17,8	11,0	6,6
60-64	2,1	3,3	2,2	0,0	1,7	3,0	1,6	0,0
65 ≥	0,6	0,6	0,6	1,6	0,5	0,5	0,4	1,6

Извор: исто као табела 4.3.3.

Родна разлика у економској активности била је још израженија у случају лица која су стекла 2-3 године средње стручне спреме (табела 4.3.4). У свим генерацијама била је јасно видљива разлика испољена кроз ниже стопе економске активности жена и ниже уделе лица која су обављала занимање. Може се говорити о већој распрострањености проблема запошљавања жена са овим образовним квалификацијама, него што је питање њихове присутности на тржишту радне снаге.

Исти начин манифестације родне разлике у стопама економске активности као и у уделу запослених регистрован је и међу лицима која су као највиши степен стручне спреме имала завршене гимназије. То је посебно важно када је реч о женама и мушкарцима чије се одсуство са тржишта рада или незапосленост, с обзиром на године старости, најчешће не могу објаснити стицањем терцијарног нивоа образовања.

Анализа економске активности лица која су имала терцијарни ниво образовања према годинама старости показује да се не може говорити о повољнијој позицији жена него мушкараца, иако је на нивоу укупне популације са овим образовним карактеристикама забележена родна разлика у корист женског становништва. Наиме, нешто већа стопа економске активности женског становништва, у односу на стопе забележене код мушког становништва, пре свега је последица разлике у уделу економски активних међу старима 20-24 године (табела 4.3.5). Овако изражена родна разлика може да буде одраз различитог понашања у погледу студирања и у погледу изласка на тржиште рада. Наиме, већа стопа економске активности женске популације 20-24 године једним делом може да буде последица бржег завршетка студија, као и пријављивања на тржите рада одмах након стицања факултетске дипломе.

Економска активност терцијарно образованих жена и мушкараца између 25 и 55 година била је готово уједначена. Родна разлика постоји у погледу заступљености оних који су обављали занимање, и то углавном кроз ниже проценте у женској популацији. Ипак, у популацији до 55 година овако манифестована разлика није била посебно наглашена. Једино

је код лица 25-29 година удео запослених био нешто већи међу женама него мушкарцима.

Табела 4.3.5. Мушкарци и жене који су имали терцијарни ниво образовања према економској активности и старости, централна Србија и Војводина, 2002.

Централна Србија						
	Мушкарци			Жене		
	активни	обављају занимање	незапослени	активне	обављају занимање	незапослене
Свега 15 ≥	66,1	58,7	6,9	76,1	64,9	11,2
15-19	41,7	25,0	14,3	32,8	8,6	24,1
20-24	74,8	35,0	32,3	81,4	35,9	45,5
25-29	91,8	60,5	25,8	92,9	64,4	28,5
30-34	96,9	82,9	14,0	95,9	78,7	17,2
35-39	97,5	87,7	9,7	96,3	83,8	12,5
40-44	97,1	89,1	7,9	96,1	86,7	9,5
45-49	94,3	87,5	6,7	93,6	86,4	7,2
50-54	85,4	79,5	5,8	85,4	79,7	5,7
55-59	70,7	65,3	5,4	36,1	34,5	1,5
60-64	27,0	26,2	0,7	12,3	12,0	0,2
65 ≥	1,9	1,8	0,1	1,0	0,8	0,1
Војводина						
	Мушкарци			Жене		
	активни	обављају занимање	незапослени	активне	обављају занимање	незапослене
Свега 15 ≥	69,5	61,7	7,2	77,6	67,5	10,1
15-19	30,0	20,0	10,0	28,0	4,0	24,0
20-24	71,7	30,4	31,1	78,9	39,0	39,8
25-29	91,6	62,3	22,9	92,4	67,3	25,1
30-34	97,1	85,0	12,1	95,3	81,2	14,1
35-39	97,8	88,3	9,4	95,8	84,6	11,1
40-44	97,1	88,8	8,2	95,7	87,8	7,8
45-49	95,0	87,4	7,5	93,6	87,4	6,1
50-54	87,1	80,6	6,5	86,8	82,5	4,3
55-59	74,7	69,1	5,5	34,1	33,0	1,1
60-64	26,7	25,5	1,2	10,2	9,9	0,2
65 ≥	2,1	2,0	0,1	1,1	1,0	0,1

Извор: исто као табела 4.3.3.

Међутим, у популацији 55 и више година, родна разлика указује на нижу економску активност и мању запос-

леност жена са терцијарним нивоом образовања, у односу на мушкарце истог образовног нивоа. Према пописним подацима, у централној Србији је 2002. око 36% жена 55-59 година које су имале дипломе виших школа или факултета било економски активно, док је у мушкој популацији истог нивоа образовања удео економски активних био два пута већи (табела 4.3.5). Мада се и родна разлика у уделу лица која су обављала занимање испољавала готово једнаким интензитетом, једна специфичност привлачи пажњу. Међу женама 55-59 година које су имале терцијарни ниво образовања био је готово уједначен удео економски активних и оних које су обављале занимање, док је у мушкој популацији удео запослених био за око пет процентних поена мањи од удела економски активних.

Мада нижа стопа економске активности говори о неповољном положају жена 55-59 година које су имале терцијарни ниво образовања, постоје показатељи који указују и на неповољности мушке популације. Док су готово све економски активне жене биле и запослене, у мушкој популацији то није био случај. Више од 5% мушкараца 55-59 година који су имали дипломе виших школа или факултета било је незапослено, што је био готово три пута већи удео него у случају женског становништва. Незапосленост ове групе мушкараца и интензитет родне разлике могли би се објаснити последицама дубоке економске кризе и изразито неповољних друштвених прилика које су обележиле последњу деценију 20. века. Појава тзв. технолошких вишкова и отпуштање радника у знатној мери су се дешавали у индустријским гранама у којима су мушкарци чинили већи део запослених лица.

Ипак, већа учесталост незапослених лица међу средовечним женама које су стекле терцијарни ниво образовања, у поређењу са мушкарцима, указује да су се оне чешће суочавале са проблемом незапослености (табела 4.3.5). Незапосленост популације која је стекла терцијарни ниво образовања, као проблем проналажења посла, у већој мери је одлика женске него мушке популације. Незапосленост мушкараца са дипломама виших школа и факултета је последица губитка посла, услед изузетно неповољних економских

прилика које су обележиле одређени период српског друштва. Поред тога, треба имати у виду и око два пута нижу стопу економске активности ове групе жена (табела 4.3.5), што сужава и оквир за потенцијалну незапосленост.

Незапосленост је чешћи проблем женског становништва, независно о ком нивоу образовања је реч. О томе се може говорити као о својеврсној правилности, независно од особености социо-економских услова. Веће стопе незапослености него у мушкој популацији, на сваком од образовних нивоа, између осталог су последица суочавања жена са дугорочном и веома дугорочном незапосленошћу, па се оне препознају као једна од „рањивих“ група на тржишту радне снаге (Крстић, 2010).

Анализирани пописни подаци потврђују ниже стопе економске активности и ниже уделе запослених у женској популацији, осим уочене специфичности терцијарно образованих. У већини случајева родна разлика је наглашенија у погледу већег удела запослених међу мушкарцима, него када је реч о разлици у економској активности. У посебно неповољном положају су биле жене без школе и са 1-3 разреда основне школе. Оне са терцијарним нивоом образовања имале су већу стопу економске активности и веће уделе запослених него жене са нижим образовним нивоима. Ипак, незапосленост је погађала и жене са вишим и високим образовањем, при чему је у популацији до 40 година старости ово питање више дотицало њих него мушкарце.

4.3.4. Делатности и занимања запослених жена и мушкараца

Разлика у социо-професионалној структури запослених жена и мушкараца, као важан сегмент расветљавања родне неравноправности, с једне стране је последица родно специфичног понашања у погледу избора занимања, а с друге стране делатности у којима су запослени и занимања која обављају представљају релевантан оквир економског и друштвеног положаја становника оба пола. Једна од кључних тачака друштвене неједнакости полова јесте неравноправна подела рада о којој се говори као о „културном наслеђеном

обрасцу патријархалне дискриминације и сегрегације женског пола, који се преноси кроз процес социјализације у породици и изван ње“ (Милић, 1994: 53). Избор занимања детерминисан је „претходним процесима и односима, искуствима и оријентацијама“, те ове одлуке заправо представљају „неке преферирајуће и женама као групи заједничке изборе и опције“. Специфичности женске радне снаге и особености запослености жена представљају показатеље родне сегрегације, која је замагљена чињеницама о њиховој присутности на тржишту рада и реализацији права на рад, у складу са стручним и образовним квалификацијама.

Запослени према секторима делатности

Карактеристике социо-економског развоја српског друштва током друге половине двадесетог века утицале су на дистрибуцију запослених према делатностима. Најважније промене одвијале су се кроз смањивање заступљености економски активних у примарном сектору, пре свега у пољопривреди, и кроз ширење секундарног сектора, услед процеса деаграризације и убрзане индустријализације, најважнијих структурних карактеристика привреде (Радивојевић, 2006).

На основу података Пописа становништва 2002. године уочавају се сектори у којима су најчешће били запослени становници оба пола, уз одређене специфичности према посматраним подручјима (табела 4.3.6). У централној Србији без Београда и у Војводини највећи удели запослених жена и мушкараца забележени су у пољопривредним делатностима и у прерађивачкој индустрији, па затим у трговини. У граду Београду жене су биле најчешће запослене у сектору трговине, а мушкарци у индустрији. Иначе, запосленост у сектору трговине јесте чешће обележје женске него мушке популације, на сва три посматрана подручја. У прерађивачкој индустрији су нешто чешће били запослени мушкарци него жене, а разлика је била најблажа на подручју централне Србије без Београда.

Табела 4.3.6. Структура запослених мушкараца и жена према делатностима, по подручјима, Србија 2002.

	Ц. Србија без Београда		Војводина		Град Београд	
	мушко	женско	мушко	женско	мушко	женско
Пољопривреда, лов и шумарство	27,9	30,6	26,1	18,8	5,3	4,3
Рибарство	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0
Вађење руда и камења	2,4	0,6	0,7	0,2	2,4	0,7
Прерађивачка индустрија	26,8	23,2	27,8	23,6	20,2	15,3
Електр.енергија, гас и вода (производња и снабдевање)	2,4	0,8	1,8	0,8	3,2	1,0
Грађевинарство	5,6	1,1	6,8	1,4	8,9	2,3
Трговина, оправка мотор.возила, мотор-цикала и предмета за домаћинство	8,8	11,7	10,6	16,2	15,7	19,4
Хотели и ресторани	1,9	2,9	1,9	2,8	2,3	3,3
Саобраћај, складиштење и везе	5,9	1,9	6,7	2,5	12,4	5,4
Финансијско посредовање	0,5	1,3	0,8	2,6	1,4	3,8
Некретнине, изнајмљивање станова и пословне активности	1,7	1,9	2,0	2,9	6,9	7,1
Државна управа, одбрана, обавезно социјално осигурање	4,9	3,2	4,5	4,2	7,7	6,9
Образовање	2,9	6,3	2,3	7,8	3,0	8,1
Здравствени и социјални рад	2,5	10,0	2,2	11,2	3,2	15,3
Остале комуналне, друштвене и личне услужне активности	1,9	1,8	2,7	3,1	5,1	5,4
Приватна домаћинства са запосленим лицима	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,2
Екстериторијалне организације и тела	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1

Извор: исто као табела 4.3.3.

Структура запослених према делатностима у граду Београду разликује се у односу на друга два подручја, с обзиром на значајно ниже уделе лица која су обављала делатности у области пољопривреде. Најинтензивнија је неуједначеност у случају женске популације града Београда и преосталог подручја централне Србије, на којем је чак више од седам пута био већи удео жена које су обављале делатност у оквиру сектора пољопривреде (30,6% у односу на 4,3%). Запослени у граду Београду чешће су обављали делатности у области саобраћаја, некретнина и у државној управи него у пољопривреди (табела 4.3.6). На овом подручју три и по пута је био већи удео жена запослених у здравству и у области социјалног рада (15,3%) и два пута већи удео жена запослених

у образовању (8,1%), у поређењу са уделом запослених у пољопривредним делатностима. Мушко становништво града Београда чешће је обављало делатност у грађевинарству (8,9%), него у пољопривреди, као и у односу на здравство (3,2%) и образовање (3,0%).

Дистрибуција запослених жена и мушкараца потврђује наглашену родну одређеност појединих делатности. Посматрано према подручјима, родне разлике у броју запослених имају одређене осцилације у погледу интензитета, али је начин манифестације исти на сва три посматрана подручја.

Услед изразито веће бројности жена него мушкараца издваја се неколико делатности које се могу одредити као претежно „женске“ (табела 4.3.7). Најинтензивнија феминизација регистрована је у здравству и социјалном раду, а разлика је највећа у граду Београду, испољена кроз четири пута већи број запослених жена него мушкараца. Више „женске“ делатности су и образовање и финансијско посредовање, у којима је број жена био око два пута већи од броја запослених мушкараца. Феминизација здравствене делатности, послова у сфери социјалног рада, као и образовања, слабијег је интензитета у централној Србији без Београда него у граду Београду.

Табела 4.3.7. Делатности у којима је запослен већи број жена него мушкараца, према подручјима, Србија, 2002. (однос броја жена према броју мушкараца)

	Ц. Србија без Београда	Војводина	Град Београд
Хотели и ресторани	1,1	1,1	1,2
Финансијско посредовање	1,9	2,2	2,2
Образовање	1,6	2,4	2,2
Здравствени и социјални рад	2,8	3,6	4,0

Извор: исто као табела 4.3.3.

Већи је број делатности у којима је родна разлика изражена кроз преовлађујућу запосленост мушког становништва (табела 4.3.8). То може бити последица већег броја мушкараца него жена који обављају занимање, као и интензивне оријентације женске радне снаге ка здравству, социјалном раду и образовању. Разлика је најизраженија у случају запослених у грађевинарству. У централној Србији без

Београда и у Војводини број мушкараца запослених у овој делатности био је седам пута већи од броја запослених жена, док је у граду Београду разлика била нешто блажа. Као изразито мушке делатности могу се издвојити рударство, рибарство, производња и снабдевање електричном енергијом, као и саобраћај, при чему постоји просторна диференцираност у интензитету ове родне различитости.

Табела 4.3.8. Делатности у којима је запослен већи број мушкараца него жена, према подручјима, Србија, 2002, (однос броја мушкараца према броју жена)

	Ц. Србија без Београда	Војводина	Град Београд
Пољопривреда, лов и шумарство	1,3	2,0	1,5
Рибарство	4,1	8,3	2,4
Вађење руда и камења	5,4	4,5	4,1
Прерађивачка индустрија	1,6	1,7	1,6
Електр.енергија, гас и вода (производња и снабдевање)	4,1	3,5	3,8
Грађевинарство	7,1	7,0	4,7
Саобраћај, складиштење и везе	4,4	3,8	2,8
Некретнине, изнајмљивање станова и пословне активности	1,2	1,0	1,2
Државна управа, одбрана, обавезно соц.осигурање	2,1	1,5	1,3
Остале комуналне, друштвене и личне услугне активности	1,5	1,3	1,1

Извор: исто као табела 4.3.3.

Осим делатности са наглашеном родном одређеношћу, постоје и оне у којима је блаже изражена разлика у броју запослених жена и мушкараца. У групи више „женских“ делатности то је случај са запосленима у хотелијерству и угоститељским услугама, међу којима је незнатно већа запосленост жена него мушкараца (табела 4.3.7).

На другој страни, делатностима које се одликују благом родном разликом, израженом кроз већи број мушкараца него жена, припадају комуналне, друштвене и личне услужне делатности, послови у вези некретнина и изнајмљивања станова, прерађивачка индустрија, али и послови у државаној управи и социјалном осигурању (табела 4.3.8).

Разлика у броју запослених у државној управи и социјалном осигурању, као и у сектору комуналних и других

услужних делатности није била истог интензитета на посматраним подручјима. Број мушкараца у односу на број запослених жена у овим групама делатности наглашенији је у централној Србији без Београда него у граду Београду. Број запослених мушкараца у прерађивачкој индустрији био је за око 50 до 70% већи у односу на број запослених жена, посматрано по подручјима. Међутим, у централној Србији без Београда још интензивнија је била родна разлика у погледу запослених у државној управи. Два пута већи број мушкараца него жена указивао је на изразитију родну диференцираност од оне која је била забележена на подручју града Београда (табела 4.3.8).

*Родне разлике у занимањима и модалитетима
запослености*

Поред разлика у погледу дистрибуције према секторима делатности, између запослених жена и мушкараца постоји и разлика у погледу занимања која обављају. Ова родна специфичност је последица раније разлике у избору средње стручних школа и факултета, али се може посматрати и као одраз стања у погледу потреба за појединим врстама послова и запошљавања жена и мушкараца на одређеним радним местима. На нивоу укупног становништва, током друге половине двадесетог века одвијале су се крупне промене у социо-професионалној структури запослених, услед промена у структури привреде, али и континуираног пораста образовног нивоа становништва, ширењем средњег, вишег и високог степена школске спреме (Радивојевић, 2006).

Родне разлике према занимањима су важне, како са становишта економских позиција једног и другог пола, тако и са становишта могућности обављања боље плаћених послова, могућности напредовања, као и могућности достизања руководећих позиција. Код становика оба пола постоји различитост по подручјима у погледу најчешћих занимања. Део објашњења просторних специфичности социо-професионалне структуре налази се у особеностима привредне структуре и распрострањености појединих занимања. Други део имплицира утицај родних стереотипа на понашање

становника оба пола у погледу одлуке о избору средње школе и факултета.

Више од једне четвртине мушког становништва централне Србије без Београда обављао је неко од занимања из делатности примарног сектора (пољопривреда, рибарство и шумарство), док је у граду Београду удео запослених мушкараца са овим занимањима био готово чак седам пута мањи (табела 4.3.9). Међу запосленим мушкарцима главног града најзаступљенија су била занатлијска занимања (17,7%). Нешто нижи су били удели стручних сарадника и техничара (15,5%), као и заступљеност занимања из индустријског сектора (14,1%). У односу на централну Србију без Београда, међу запосленим мушкарцима подручја града Београда били су два и по пута већи удели службеничких занимања (12,0% према 4,7%). Такође, они су два пута чешће обављали занимања која се односе на политичко одлучивање и руковођење (8,2%), него што је то био случај са мушкарцима на преосталом подручју централне Србије (3,8%).

И запослена женска популација у централној Србији без Београда највећим делом је обављала занимања у примарном сектору (29,4%), док су у граду Београду најчешћа занимања запослених жена припадала групи стручни сарадници и техничари (29,0%). Међу запосленим женама главног града, према учесталости занимања на другом месту биле су жене стручњаци, готово три пута чешће заступљене него међу женама на преосталом подручју централне Србије (17,8% према 6,5%). Трећу најчешћу опцију су чинила занимања услужни радници и трговци (14,9%), чија заступљеност није значајно одступала ни на подручју централне Србије без Београда (12,2%). На овом подручју, свака десета запослена жена је обављала неко од занимања у индустријском сектору (руковаоци машинама и уређајима и монтери), док је у граду Београду удео жена са овим занимања био близу три пута мањи.

О родним разликама у социо-професионалној структури може се говорити из перспективе оба пола. Посматрано из угла најчешћих занимања у мушкој популацији, најинтензивнија је разлика у погледу занатлијских занимања, значајно чешће опције запослених мушкараца него жена

Табела 4.3.9. Структура запослених мушкараца и жена према занимању које обављају, по подручјима, Србија, 2002.

	Ц.Србија без Београда	Војводина	Град Београд
	Мушко		
Законодавци, функционери и руководиоци менаџери	3,8	5,1	8,2
Стручњаци	4,7	5,2	12,0
Стручни сарадници и техничари	10,9	11,9	15,5
Службеници	4,2	5,2	5,2
Услужни радници и трговци	7,3	7,9	9,9
Радници у пољопривреди, рибарству и шумарству	26,2	16,8	3,9
Занатлије и сродни радници	16,2	18,0	17,7
Руковаоци машинама и уређајима и монтери	15,2	17,9	14,1
Основна једноставна занимања	5,9	9,1	5,3
Војна лица	1,3	0,9	2,1
	Женско		
Законодавци, функционери и руководиоци менаџери	2,0	3,5	4,8
Стручњаци	6,5	8,8	17,8
Стручни сарадници и техничари	20,9	24,7	29,0
Службеници	5,8	8,5	9,0
Услужни радници и трговци	12,2	16,0	14,9
Радници у пољопривреди, рибарству и шумарству	29,4	14,7	3,5
Занатлије и сродни радници	3,3	2,8	2,3
Руковаоци машинама и уређајима и монтери	9,6	9,4	3,5
Основна једноставна занимања	6,6	10,3	9,2
Војна лица	0,0	0,0	0,1

Извор: исто као табела 4.3.3.

(табела 4.3.9). На другој страни, занимања стручни сарадници и техничари око два пута су заступљенија међу запосленим женама него мушкарцима. Чешће женска занимања су услужни радници, службеници, као и стручњаци, а чешће мушка занимања су руковаоци машинама, монтери, али и законодавци, функционери и менаџери.

Као резултат родне разлике у погледу учесталости одређених занимања, формирају се групе преовлађујуће „женских“ и преовлађујуће „мушких“ група занимања. У

погледу оних која су била чешћа опција запослених жена него мушкараца, родна разлика је блажег интензитета него што је то био случај са занимањима која су била чешћа опција мушке популације (табела 4.3.10. и табела 4.3.11).

Табела 4.3.10. Занимања која је обављао већи број жена него мушкараца, по подручјима, Србија, 2002.

	Ц.Србија без Београда	Војводина	Град Београд
Стручњаци	1,0	1,2	1,2
Стручни сарадници и техничари	1,4	1,5	1,5
Службеници	1,0	1,2	1,5
Услужни радници и трговци	1,2	1,4	1,3

Извор: исто као табела 4.3.3.

Табела 4.3.11. Занимања која је обављао већи број мушкараца него жена, по подручјима, Србија, 2002.

	Ц.Србија без Београда	Војводина	Град Београд
Законодавци, функционери и руководиоци менаџери	2,7	2,1	2,0
Радници у пољопривреди, рибарству и шумарству	1,3	1,6	1,4
Занатлије и сродни радници	6,8	9,0	9,2
Руковаоци машинама и уређајима и монтери	2,2	2,7	4,9
Основна једноставна занимања	1,2	1,3	0,7
Војна лица	63,2	117,8	17,8

Извор: исто као табела 4.3.3.

Између запослених жена и мушкараца слабија је разлика у погледу броја оних који су обављали неко од стручњачких занимања, него у погледу броја оних који су обављали неко од занимања које је носило одређену политичку моћ и одговорност одлучивања и руковођења. У том контексту најилустративнији је пример централне Србије без Београда. На овом подручју, број жена и мушкараца стручњака био је готово уједначен, док је број мушкараца чија су занимања била из групе законодавци, функционери и менаџери био готово три пута већи у односу на број жена које су обављале неко од ових занимања. Ни у једној групи тзв. више женских занимања није регистрована толико интензивна

разлика као што је изразита доминација мушкараца војних лица, као и маскулинизација занатлијских занимања.

У граду Београду, у односу на друга два подручја, изразитија је разлика у већем броју жена него мушкараца који су обављали службеничка занимања, али и маскулинизација групе индустријских занимања (руковаоци машинама и уређајима и монтери). Поред тога, на овом подручју већи је број жена него мушкараца који су обављали основна једноставна занимања, док је на друга два подручја однос другачији.

Економске карактеристике запослених жена и мушкараца посматрају се и са становишта начина обављања занимања. Пописни подаци у нашој статистици груписани су у неколико главних модалитета: стално запослени, рад ван радног односа, послодавци, индивидуални пољопривредници, самостално обављање занимања и помажући чланови домаћинства.

Преовлађујућа опција становника оба пола јесте да своја занимања обављају као запослени, али постоји различитост у учесталости, услед присутности и других модалитета обављања занимања (табела 4.3.12). Заступљеност лица која раде ван радног односа, лица која су послодавци, као и лица која самостално обављају делатност чешће су опције запослених мушкараца него жена. Између једне петине и једне трећине запослених мушкараца, у зависности од подручја, обављало је занимање на један од ових начина.

Најмања заступљеност модалитета запослени, као опције обављања занимања, забележена је у централној Србији без Београда. Разлог томе, јесу удели индивидуалних пољопривредника, који су највиши на овом подручју. Готово четвртина запослених мушкараца и близу 30% запослених жена припадали су овој опцији, док је њихова заступљеност била шест и по пута нижа међу запосленим мушкарцима у граду Београду, и чак девет пута нижа у запосленој женској популацији главног града.

И поред тога што код оба пола заступљеност осталих опција није значајна, родна разлика постоји. Удели лица која занимање обављају ван радног односа, као послодавци или самостално, око два до два и по пута су нижи међу

запосленим женама (табела 4.3.12). Најмања учесталост ових модалитета забележена је међу женама централне Србије без Београда, где мање од 2% жена које обављају занимање ради ван радног односа, нешто више од 1% су послодавци и 1% њих самостално обавља занимање.

Табела 4.3.12. Структура мушког и женског становништва које обавља занимање према положају у занимању (у %), по подручјима, Србија, 2002.

	Ц. Србија без Београда	Војводина	Град Београд
	Мушко		
Запослени	63,5	70,5	79,2
Раде ван радног односа	4,3	6,4	5,2
Послодавци	3,1	3,6	5,0
Индивидуални пољопривредници	24,9	14,7	3,8
Лица која самостално	2,7	3,0	5,5
Помажући чланови	0,2	0,2	0,2
Остали	1,4	1,6	1,0
	Женско		
Запослени	65,4	78,3	88,1
Раде ван радног односа	1,9	3,1	3,1
Послодавци	1,6	2,3	2,5
Индивидуални пољопривредници	28,9	13,8	3,2
Лица која самостално	1,0	1,4	2,1
Помажући чланови	0,4	0,3	0,2
Остали	0,8	0,8	0,8

Извор: исто као табела 4.3.3.

Анализа показује да постоје поједина занимања која се одликују чешћом реализацијом неког од алтернативних модела обављања занимања. У том погледу нека од занимања су заступљенија у оквиру модалитета ван радног односа, док се нека друга занимања у већој мери везују за опције послодавац или самостално обављање занимања (табеле 4.11. и 4.12 у Прилогу).

Највећа учесталост обављања занимања ван радног односа забележена је међу физичким радницима у грађевинарству и у пољопривреди. Присутност овог модалитета регистрована је и међу занатлијама и сродним радницима,

рударима, али и продавцима, демонстраторима и манекенима, радницима личних услуга и заштите, као и међу шалтерским службеницима. Начин обављања занимања стручни сарадник и техничар, као и стручњак из друштвених наука, чешће је припадао опцији ван радног времена, него што је то био случај са овим занимањима из природних, биолошких и медицинских наука.

Насупрот овом модалитету, послодавац и самостално обављање занимања пре свега су били својствени занимању менаџер-руководилац малих предузећа (табеле 4.11. и 4.12 у Прилогу). У мушкој популацији послодавачи и лица која су самостално обављала занимање чешће су регистрована у оквиру још неких других занимања, која се нису одликовала само високим нивоом образовања, док су у женској популацији ови модалитети доминантније везани пре свега за занимање руководиоца-менаџера малих предузећа. У мушкој популацији, послодавачи или лица која самостално обављају занимање регистровани су и међу стручњацима, као и стручним сарадницима и техничарима из природних, техничких и друштвених наука, али и међу занатлијама, грађевинским, металским и машинским радницима.

Анализа структуре алтернативних модалитета према занимањима омогућава ближе сагледавање позиције лица одређених занимања, а родне разлике омогућавају увид у то да ли је начин обављања одређеног занимања родно специфичан и на који начин се то испољава. Међу запосленим женама и мушкарцима са подручја града Београда забележени су нешто већи удели послодаваца и лица која самостално обављају делатност, па је то разлог фокусирања на ово подручје. Осим тога, образовна структура овог подручја која се одликује већим уделима лица са вишим и високим образовањем представља оквир чешће присутности неких од занимања која се чешће од других обављају на неким од алтернативних модалитета.

Између жена и мушкараца чији начин обављања занимања припада модалитету ван радног односа постоји разлика у учесталости најчешћих занимања (табеле 4.13. и 4.14. у Прилогу). Поред тога, физички радници у грађевинарству, као и возачи и руковаоци превозним средствима су

занимања регистрована само у мушкој популацији чији начин обављања занимања је припадао овој опцији запослености (12,2% и 7,4%).

Међу женама које су обављале занимање ван радног односа значајно већу заступљеност од осталих имали су продавци, демонстратори и манекени (29,5%), чији је удео у мушкој популацији био два и по пута мањи (12,3%). Такође, била је већа заступљеност радница личних услуга и заштите (13,4%), него што је то био случај у мушкој популацији (8,2%), као и лица која су обављала основна једноставна занимања у трговини и услугама (11,7%, према 4,8%). Готово свака десета жена која је занимање обављала ван радног односа била је стручни сарадник или техничар из групе друштвених наука, што је чешћа заступљеност у односу на мушку популацију (око 5%). Међутим, проценат стручних сарадника и техничара из природних наука био је нешто већи у мушкој него у женској популацији (око 5%, према 2,0%).

Такође, стручњаци из друштвених наука су били присутнији од стручњака из других наука међу лицима која су занимање обављала ван радног односа, и то је била чешћа одлика жена него мушкараца који су припадали овој групи занимања. Тако су у граду Београду жене стручњаци из друштвених наука чиниле 7,5% жена које су радиле ван радног односа, што је био случај са 4,4% мушкараца. Стручњаци из природних, техничких и медицинских наука чинили су око 1,5% женске популације и око 1% мушке популације која је радила ван радног односа.

Између жена и мушкараца послодаваца није постојала битнија разлика у структури према занимањима, али су уочене одређене родне специфичности (табеле 4.13. и 4.14 у Прилогу). У погледу учесталости две најчешће групе занимања постојала су мања одступања. Жене менаџери-руководиоци малих предузећа чиниле су готово једну половину послодаваца, док је међу мушкарцима послодавцима малих предузећа било нешто мање од 40% менаџера-руководиоца. У женској популацији послодаваца, мање од једне петине била су лица без занимања, док су у мушкој популацији они чинили једну четвртину. Заступљеност корпорацијских менаџера је била готово уједначена међу послодавцима женама и

мушкарцима (4,0% и 4,6%). У мушкој популацији су били присутнији стручњаци из математичких и техничких наука (3,7%), док су стручњаци биолошких и друштвених наука били нешто заступљенији међу женама послодавцима (3,5% и 5,2%), као и стручни сарадници и техничари из друштвених наука (8,9%). Међу мушкарцима послодавцима били су и металски, машински и сродни радници (5,2%), као и, занатлије и сродни радници (3%).

У случају модалитета „самостално обављање занимања“ постојала је родна разлика у структури, а не само у учесталости занимања жена и мушкараца (табеле 4.13 и 4.14 у Прилогу). Више од четвртине мушкараца који су самостално обављали занимање били су менаџери-руководиоци малих предузећа, што је било најприсутније занимање. За разлику од тога, међу женама које су самостално обављале занимање највећи удео су чиниле оне са занимањима стручњаци из друштвених наука (25,6%), затим продавци, демонстартори и манекени (20,9%), па тек онда руководиоци-менаџери малих предузећа (16,6%). Такође, међу женама које су самостално обављале занимање био је два пута већи удео стручних сарадника и техничара из друштвених наука (7,5%), у односу на заступљеност овог занимања у мушкој популацији (3,6%). Насупрот томе, међу мушкарцима који су самостално обављали занимање била је релативно значајна заступљеност металских и машинских радника (8,0%), као и возача и руковалаца превозним средствима (6,4%).

Родне специфичности алтернативних модалитета, претежно су испољене кроз разлике у учесталости одређених занимања. Ипак, у случају лица која су самостално обављала занимање видљива је разлика у структури, јер постоји разлика у погледу тога које занимање даје претежни печат овом модалитету запослености. Такође, може се говорити о специфичности појединих занимања због веће учесталости у неком од алтернативних модалитета. У том погледу из женске перспективе пажњу привлаче занимања продавци, демонстратори и манекени, али и стручњаци друштвених наука, као и стручни сарадници и техничари из исте групе наука. Жене које су обављале ова занимања чешће од мушкараца су то радиле или ван радног односа или

самостално. На другој страни, посматрано из перспективе мушке специфичности, међу послодавцима и лицима која су самостално обављала занимање била су присутна и наглашено „мушка“ занимања, као што су металски, машински и сродни радници, или возачи и руковаоци машинама.

Родне специфичности у погледу начина обављања занимања видљиве су и кроз однос броја запослених жена и мушкараца у оквиру сваког од модалитета (табела 4.3.13). Разлика изражена кроз већи број мушкараца него жена била је блажа у случају модалитета „ван радног односа“, него у случају послодаваца и лица која самостално обављају занимање.

Најизраженија разлика испољена је кроз три пута већи број мушкараца него жена који су самостално обављали занимање. У оквиру овог модалитета најинтензивнија је разлика у случају стручних сарадника и техничара из природних наука и инжињера, а затим и у случају стручњака физичких, математичких и техничких наука, као и менаџера малих предузећа. Родна разлика је незнатно израженија у оквиру исте групе занимања када је реч о послодавцима. Као посебност увиђа се четири пута већи број мушкараца него жена са занимањем стручни сарадници у настави, који су занимање обављали као послодавци.

Мада у случају модалитета „запослени“ не постоји разлика у броју жена и мушкараца, у оквиру појединих занимања регистрован је око два пута већи број мушкараца него жена (табела 4.3.13). И у овом случају је реч о истим занимањима која су и у претходна два модалитета регистрована као она која обавља већи број мушкараца него жена. Дакле, стручни сарадници и техничари из природних наука и инжињери, стручњаци физичких, математичких и техничких наука, као и руководиоци-менаџери малих предузећа су занимања која су у већем обиму обављали мушкарци. Поред тога, у опцији „запослени“ појављују се руководиоци-менаџери корпорација, али и функционери, као занимања која је обављао два пута већи број мушкараца него жена.

Табела 4.3.13. Однос броја мушкараца и броја жена одређеног занимања према начину обављања занимања, град Београд, 2002.

	Запослени	Ван радног односа	Послодавци	Самостално
Активно становништво које обавља занимање	1,0	1,9	2,3	3,0
Војна лица	15,9	0,0	0,0	0,0
Законодавци и функционери	2,0	1,5	0,0	0,0
Корпорацијски руководиоци-менаџери	1,8	1,6	2,6	2,6
Руководиоци-менаџери малих предузећа	2,2	0,0	1,8	4,8
Стручњаци физичких, математичких и техничких наука	1,9	2,5	6,0	5,4
Стручњаци биолошких и медицинских наука	0,5	0,6	0,8	1,1
Наставно особље	0,5	0,4	0,9	0,4
Стручњаци друштвених наука и остали	0,6	1,1	1,7	1,6
Стручни сарадници и техничари природних наука и инжењери	1,8	4,4	7,4	7,0
Стручни сарадници и техничари биолошких и медицинских наука	0,1	0,6	1,3	1,4
Стручни сарадници у настави	0,3	0,4	4,1	1,9
Стручни сарадници и техничари друштвених наука и остали	0,5	1,0	1,3	1,4
Административни службеници и сродни	0,6	1,1	0,6	1,0
Шалтерски службеници	0,6	1,8	1,3	1,7

Извор: исто као табела 4.3.3.

Поједине групе занимања у већој мери „припадају“ мушкој популацији, а разлика је наглашенија у случају модалитета послодавац, који би се могао одредити као

најпрестижнији начин обављања занимања. Узрок томе, осим у чињеници да је већи број мушкараца него жена послодаваца, јесте и разлика у погледу обухвата жена и мушкараца, када је реч о групама занимања за које је потребна стручна спрема из техничких и природних наука са средњом и са високом школском спремом. Међутим, родне образовне разлике не могу бити у основи аргументације већег броја мушкараца него жена руководиоца-менадера, функционера, као ни послодаваца или лица која самостално обављају делатност. Разлози ових родних разлика налазе се у друштвеним нормама и културном моделу родних улога.

4.3.5. Економска зависност – чешћа одлика жена

Анализа стопа економске активности показала је слабију економску активност женског него мушког становништва, као општу карактеристику и као појаву присутну у свим старосним групама. Већ та чињеница указује на неповољност економских позиција дела женске популације, као и на то да је економска зависност у већој мери карактеристика женског него мушког становништва.

Незапосленост

На основу пописних података из 2002. године види се да на посматраним подручјима постоји готово уједначена заступљеност лица која нису обављала занимање, и у мушкој и у женској популацији (табела 4.3.14). Мада постоје мање осцилације по подручјима, може се рећи да око једне четвртине женског и око једне петине мушког становништва 15 и више година није обављало занимање.¹⁹

¹⁹ Према методологији пописа, која подразумева текућу активност, значи да ови подаци представљају стање у недељи која је претходила попису. Такође, економска активност је одређивана на основу изјашњавања пописиваног лица, а не на основу неких формалних критеријума.

Табела 4.3.14. Удео лица која не обављају занимање међу економски активним мушкарцима и женама, према старости, по подручјима, Србија, 2002.

	Ц. Србија без Београда		Војводина		Град Београд	
	Мушко	Женско	Мушко	Женско	Мушко	Женско
Свега 15+	19,8	24,3	22,0	24,8	21,1	23,1
15 - 19	65,5	71,2	67,7	69,8	74,0	74,4
20 - 24	58,0	61,3	56,6	54,2	57,8	53,3
25 - 29	32,5	45,7	30,3	40,5	31,9	36,9
30 - 34	21,0	31,2	21,2	29,6	21,6	27,4
35 - 39	15,0	20,8	16,5	21,7	16,3	20,4
40 - 44	11,3	13,9	14,4	15,1	13,4	15,1
45 - 49	9,1	10,5	12,4	12,7	11,7	12,8
50 - 54	8,8	9,4	12,0	11,6	10,8	12,6
55 - 59	9,6	3,6	12,2	7,8	11,0	9,5
60 - 64	3,6	1,7	7,9	3,9	6,8	6,5
65+	1,6	1,2	2,8	2,1	6,6	7,2

Извор: исто као табела 4.3.3.

До 25 година лица која нису обављала занимање чинила су апсолутну већину, код становника оба пола. Родна разлика је најинтензивнија у старосним групама 25-29 и 30-34 године. Била је нешто блажа у граду Београду, и то услед нешто мањег удела у женској популацији. У централној Србији без Београда чак нешто више од 45% економски активних жена 25-29 година и нешто више од 30% старих 30-34 године није обављало занимање.

Родна разлика посматрана кроз однос броја жена и броја мушкараца, чини се још више наглашава неповољност економских позиција средовечних жена. На једној страни види се мањи број жена него мушкараца који су економски активни, а на другој страни већи број економски активних жена него мушкараца који нису обављали занимање (табела 4.3.15).

У граду Београду разлика изражена кроз већи број средовечних жена него мушкараца који нису обављали занимање је била интензивнија него на друга два подручја. Економски активне жене старе 30-34 године које нису обављале занимање за једну четвртину су биле бројније од

Табела 4.3.15. Стопе феминитета популације економски активних и популације која не обавља занимање, према старости, по подручјима, Србија, 2002.

	Ц. Србија без Београда		Војводина		Град Београд	
	Активни	Не обавља занимање	Активни	Не обавља занимање	Активни	Не обавља занимање
Свега 15+	740,0	907,6	722,0	816,5	901,5	987,5
15 - 19	673,6	732,5	653,5	674,1	663,4	666,7
20 - 24	717,0	757,9	694,5	664,9	789,0	727,5
25 - 29	769,8	1082,3	761,6	1017,6	964,4	1116,4
30 - 34	827,8	1229,3	796,4	1111,8	986,9	1250,6
35 - 39	837,4	1162,3	819,8	1078,2	1019,3	1277,1
40 - 44	818,3	1003,4	825,1	864,9	1045,2	1178,9
45 - 49	737,3	844,5	760,2	778,1	994,8	1094,1
50 - 54	663,6	706,5	679,1	656,2	927,6	1082,7
55 - 59	434,5	164,7	304,7	196,3	329,5	286,0
60 - 64	555,0	266,0	461,9	231,4	350,0	331,6
65+	845,8	667,7	636,8	486,1	567,0	625,5

Извор: исто као табела 4.3.3.

мушкараца. Жене које су имале 35-39 година за близу 30%, а 40-44 године за око 18%. За разлику од друга два подручја, у граду Београду је и у старосним групама 45-49 и 50-54 године био већи број економски активних жена него мушкараца који нису обављали занимање.

*Социо-демографске карактеристике лица
која су тражила прво запошлење*

И поред тога што чињеница о необављању занимања намеће претпоставку о неповољнијем положају и већој угрожености у социјалном и економском погледу, у односу на запослена лица, тек конкретније анализе омогућавају валидне закључке о позицијама и друштвеном положају економски активних особа које нису биле запослене. Доступна грађа Пописа становништва из 2002. године не омогућава подробнију анализу ове групе становништва. Због важности економског аспекта за потпунији увид у друштвени положај полова и карактер родног односа, овде ће бити само указано на неке податке добијене на основу пописа 1991. године, који

су у функцији дубљег сагледавања положаја лица која нису обављала занимање. Ово навођење је последица схватања важности што потпунијег познавања особина становништва различитих економских категорија, а у намери да се поставе смернице неким новим, потпунијим анализама и истраживањима.

Подаци пописа становништва 1991. године указују да се значајна апсолутна већина и жена и мушкараца који нису обављали занимање заправо суочавала са тражењем првог запослења (84,3% жена и 73,0% мушкараца), што се може сматрати релативно позитивним показатељем. У централној Србији је за око 16% био већи број жена него мушкараца који су тражили прво запослење. Чак у око 90% случајева ова лица нису имала ниједан извор прихода, при чему није постојала битнија родна разлика. Најчешћи извор прихода било је неки вид социјалних примања (материјално обезбеђење, социјална помоћ и слично), при чему је за око 7% био већи број жена него мушкараца. Супротно од тога, био је већи број мушкараца него жена који су имали приход од имовине. Мада се не ради о великом броју појединаца који нису обављали занимање, а имали су овај извор прихода, родна разлика није била занемарљива. У Војводини је број жена био готово два пута, а у централној Србији за једну петину мањи у односу на број незапослених мушкараца који су имали приход од имовине.

У централној Србији је око две трећине лица оба пола која су тражила прво запослење имало средњи ниво образовања, а у Војводини око 60%. Ипак, родна разлика је изражена кроз већи број жена него мушкараца са средњим нивоом образовања који су тражили прво запослење (у централној Србији за око 14%, а у Војводини за око 4%).

Значајно нижи су били удели више и високо образованих међу женама и мушкарцима који су тражили прво запослење, али родна разлика је била интензивнија. И у централној Србији и у Војводини био је готово два пута већи удео лица са овим образовним карактеристикама међу женама које су тражиле прво запослење (13,5% и 10,9%), него међу мушкарцима (7,8% и 4,8%).

Више од половине више и високо образованих жена које су тражиле прво запослење завршило је неки од друштвених факултета. И у мушкој популацији били су највећи удели лица са дипломама ове групе факултета (мање од 40%), али је њихова заступљеност била уједначенија у поређењу са уделом лица која су имала дипломе факултета природних и биолошких наука (нешто више од 30%). У централној Србији је једна четвртина мушкараца који су чекали на прво запослење имала дипломе математичких, рачунарских и техничких факултета, што је био два пута већи удео у односу на заступљеност ових лица у женској популацији.

Родна разлика у структури терцијарно образоване популације која је тражила прво запослење једним делом свакако јесте и последица родне оријентације ка овим групама факултета. Тако је више од два и по пута био већи број жена него мушкараца који су завршили неки од друштвених факултета, док је, супротно од тога, био већи број мушкараца него жена које су имале дипломе неког од техничких факултета.

Табела 4.3.16. Стопе феминитета популације која је тражила прво запослење, према старости, централна Србија и Војводина, 1991.

	Централна Србија	Војводина
15-19	826,2	791,5
20-24	1058,2	926,6
25-29	1693,2	1617,5
30-34	1536,0	1326,4
35-39	1291,1	1035,5

Извор: исто као табела 4.3.3.

Међу становницима оба пола који су тражили прво запослење најбројнија су била лица старости 20-24 године. Ипак, родна разлика у погледу односа броја жена и мушкараца добија на интензитету после 25 година. Феминизација је била најинтензивнија у старосној групи 25-29 година, да би се бележиле блаже разлике са старашћу (табела 4.3.16). Већи број жена него мушкараца који су тражили прво запослење после 29 година старости представља показатељ неповољног

положаја жена, манифестован кроз дужину тражења посла након завршетка школовања.

Дуже тражење посла, у поређењу са мушком популацијом, одлика је жена које су имале и средњи и терцијарни ниво образовања. Жене свих старосних група које су са дипломама више школе или факултета тражиле прво запослење биле су бројније од мушкараца. Међу старима 35-39 година жене су биле два пута бројније, док је код старијих од 40 година разлика била нешто блажа.

Између незапослених жена и мушкараца који су тражили први посао постојала је битна разлика у брачној структури. Према пописним подацима 1991. године, у централној Србији више од три четвртине, а у Војводини нешто више од 80% мушкараца који су били у потрази за првим послом било је неожењено. Супротно од тога, у централној Србији је више од половине ових жена било удато, док је у Војводини била тек незнатно већа заступљеност неудатих него удатих (49,1% према 47,0%).

Ова разлика у брачности жена и мушкараца који су тражили прво запослење привлачи пажњу, како због специфичности брачног понашања, тако и због специфичности положаја жена, с обзиром на њихове економске и брачне карактеристике. С обзиром да жене млађе улазе у брак него мушкарци,²⁰ не чуди већи удео удатих међу женама које су још увек биле незапослене. Међутим, демографски аргумент различитости брачног статуса ове групе жена и мушкараца даје само део објашњења. Свакако да се објашњење налази и у културним обрасцима родних улога које су одређене кроз етаблирање улоге мушкарца као преовлађујућег храниоца породице. У том контексту, запосленост мушкарца је врло важан, можда чак и пресудан, чинилац заснивања брачне заједнице, док доминантно схватање положаја и улоге жене у породици не подразумева њену запосленост као

²⁰ У Србији је просечна старост жена при склапању првог брака 1990. године износила 23,7 година, а мушкараца 27,5 година. Током времена се повећава просечна старост при склапању првог брака, као последица интензивирања одлагања уласка у брак. Просечна старост жена при уласку у први брак 2011. износила је 27,4 године, а мушкараца 30,5 година (РЗСС, 2011).

суштински важан фактор за доношење одлуке о ступању у брачну заједницу.

Када је реч о социјалном положају жена, специфичну важност имају разведене незапослене жене. На основу пописних података 1991. године, мање од 5% жена које нису обављале занимање биле су разведене. Специфичност положаја ове групе жена захтева посебну пажњу у погледу социјалне подршке. У истраживачком погледу, осим сагледавања узрока њихове незапослености, потребно је сагледати њихове социо-професионалне карактеристике, као и специфичност њиховог брачног статуса.

Међутим, недостаје дубље објашњење уочених родних модела, као и положаја жена и мушкараца с обзиром на карактеристике њиховог брачног статуса и економске активности. Док се, с једне стране може говорити о заштитничкој улози брака у случају незапослених жена, па можда чак и о њиховој повољнијој позицији у односу на незапослене жене које нису биле у браку, на другој страни се намеће потреба сагледавања њиховог положаја унутар породице, као и испитивање њихових ставова у вези оцене свеукупног положаја. Чињеница да се иако незапослена, жена одлучила на скалапање брачне заједнице, може се на одређени начин тумачити и јачином мотивације за формирање сопствене породице. Таква одлука не значи и помиреност са незапосленошћу, нити дефинитивну одлуку за потпуну посвећеност само породичним обавезама и кућним пословима. Ступање у брак, и поред незапослености, може се сматрати личним избором у одређеним животним околностима, који је уследио и због антиципирања тешкоћа да се пронађе посао и дужине његовог тражења.

У појединим иностраним истраживањима откривене су различите везе између брачног статуса и економских карактеристика жена и мушкараца. Уочен је већи утицај брачних и кохабитационих заједница на материјалну ситуацију жена, услед пружања финансијске сигурности, као и то да живот у брачној заједници утиче и на пораст висине зарада мушкарца (Light, 2004). У једном другом истраживању испитивани су ефекти зарада супружника/партнера на стабилност брачних и партнерских заједница (Kalmijn, Loeve and Manting, 2007). Са

становишта стабилности заједница, најпозитивнији ефекат носи уједначеност зарада на вишем нивоу, док у случају родно различитих финансијских доприноса, ефекти нису једнозначни. У случају виших зарада мушкарца није повећана нестабилност брачне заједнице, али јесте када је реч о неформално склопљеним заједницама. Ситуације када жена зарађује више продукују нестабилност и брачних и кохабитационих заједница.

Феминизација издржаваних лица

Из перспективе друштвеног положаја жена на почетку 21. века, као и са становишта реализације политике родне једнакости, забрињавају подаци о заступљености издржаваних лица, не само међу старијим генерацијама, већ и у средовечној женској популацији. Ближе одређење подразумева сагледавање образовних и професионалних карактеристика, али и социјалног порекла, брачног и породничног статуса, економских услова живота. Потребно је нагласити да се овде ради о женама које се, за разлику од незапослених, не налазе у позицији активног тражења посла. У том смислу потребно је расветлити узроке њиховог економског статуса. Испитати да ли је он резултат различитих друштвених ограничења која потичу из ближег или даљег окружења, с посебним акцентом на специфичност родних улога. Да ли је и у којој мери статус економски зависног лица последица субјективног става или, можда, личне одлуке испровоциране одређеним животним околностима? Да ли се, из личне перспективе овакав статус доживљава као стање угрожености, социјалне и сваке друге? Да ли су издржаване жене социјално хетерогена група, што би могло да релативизује њихов положај?

Према подацима Пописа становништва 2002. године, у централној Србији без Београда забележени су већи удели издржаваних него на друга два подручја (табела 4.3.17). На овом подручју је једна трећина женске популације 15 и више година припадала издржаваним лицима. Заступљеност издржаваних није била занемарљива ни у граду Београду, подручју на коме је једна четвртина женског становништва 15 и више година припадала овом модалитету економске

активности. У централној Србији без Београда удео издржаваних у женској популацији био је готово три пута већи него међу мушкарцима, док је у граду Београду родна разлика била блажа, али ипак јасно видљива и испољена кроз близу два пута већи удео у женској популацији.

Табела 4.3.17. Удео издржаваних лица међу мушкарцима и женама (у %), према старости, по подручјима, Србија, 2002.

	Ц. Србија без Београда		Војводина		Град Београд	
	мушко	женско	мушко	женско	мушко	женско
Свега 15≥	11,9	33,0	12,1	31,9	13,5	24,5
15 - 19	75,8	82,7	75,7	83,1	83,5	88,4
20 - 24	27,9	45,5	27,8	46,8	41,9	53,9
25 - 29	9,9	28,5	9,7	28,9	15,8	24,1
30 - 34	3,1	19,3	2,9	21,8	3,9	12,0
35 - 39	2,0	17,9	1,9	20,3	1,8	9,7
40 - 44	1,9	18,6	1,9	19,3	1,4	10,0
45 - 49	2,0	22,4	2,0	21,2	1,4	11,2
50 - 54	2,2	25,4	2,4	23,8	1,5	13,3
55 - 59	2,7	30,5	2,9	27,3	1,6	16,8
60 - 64	2,6	29,1	3,0	30,9	1,4	20,6
65≥	6,1	37,4	5,4	31,9	2,2	23,1

Извор: исто као табела 4.3.3.

Између жена и мушкараца постојала је и разлика у структури издржаваних лица, која упозорава на неравноправан и подређен положај женске популације. Око 40% женског издржаваног становништва чиниле су „домаћице“, док је у мушкој популацији била доминантна заступљеност ученика и студената.²¹ Ова разлика у структури видљива је кроз значајну родно неуједначену заступљеност издржаваних лица међу старима 25 и више година (табела 4.3.17). Родна разлика интензивирана је престанком важности удела ученика и студената за обим издржаване популације.

²¹ Према пописним подацима 1991. године, у централној Србији и у Војводини између 85% и 87% издржаване мушке популације чинила су деца испод 15 година, и ученици и студенти. Према подацима 2002. године они су чинили око 92% издржаване мушке популације.

Посматрано по подручјима, у погледу удела издржаваних лица међу средовечним женама донекле се издваја град Београд. На преосталом подручју централне Србије и у Војводини међу женама старим између 35 и 59 година издражавана лица била су око два пута више заступљена, у поређењу са женама исте старости на подручју главног града. У случају мушког становништва, просторна различитост уочава се једино у случају удела издржаваних међу старима 65 и више година, испољена кроз три пута веће уделе на преосталом подручју централне Србије него у граду Београду (6,1% у односу на 2,2%).

Док удели издржаваних међу средовечним женама привлаче пажњу због потребе испитивања узрочности, с обзиром да се највећим делом ради о генерацијама којима су образовање и излазак на тржиште рада били значајно приступачнији него старијим генерацијама, потребно је указати и на високе уделе издржаваних међу старијим женама. У том погледу издваја се подручје централне Србије без Београда, где је близу 40% женског становништва 65 и више година припадало издржаваним лицима, чак шест пута више у поређењу са мушкарцима ове старости.

Ипак, у погледу удела издржаваних лица постоји позитивна промена у средовечној популацији, манифестована кроз мању заступљеност у млађим генерацијама (табела 4.3.17). Пописни подаци 2002. године указују да су међу женама 30-34 и 35-39 година два до два и по пута нижи удели у односу на жене између 55 и 65 година. Међугенерациска разлика интензивнија је у централној Србији без Београда него на друга два подручја, услед виших удела издржаваних у старијим генерацијама жена.

Пад заступљености издржаваних лица у женској популацији је процес, јасно видљив већ међу рођенима педесетих година у односу на старије генерације. У централној Србији без Београда 2002. године удео издржаваних лица међу женама 35-39 и 40-44 године (рођене 1958-1967) био је близу два пута нижи него 1981. (рођене 1937-1946), када је око 30% жена ове старости припадало издржаваним лицима. Још је интензивнији био пад удела издржаваних на подручју града Београда. Међу женама које су 2002. биле старе између

40 и 54 године (рођене током 1950-их) удели издржаваних били су два до три пута нижи него 1981, када је између 30 и 40% жена ове старости (рођене у 1930-им, до пред почетак Другог светског рата) припадало издржаваним лицима.

За разлику од жена, током читавог периода забележени су врло ниски удели издржаваних лица међу средовечним и старијим мушкарцима. Најзначајнија промена која се десила јесте пораст издржаваних лица код најмлађих, као последица ширења обухвата образовним процесом, у погледу стицања средњег и терцијарног нивоа образовања. Међутим, ово није посебност својствена само мушкој популацији. Пораст удела издржаваних, као последица пораста лица која су обухваћена школовањем и стицањем виших образовних нивоа, одвијао се и у женској популацији.

Позитиван ефекат у погледу кретања удела издржаваних лица у женској популацији јесте смањивање разлике у броју средовечних издржаваних жена и мушкараца (табела 4.3.18).

Табела 4.3.18. Однос броја издржаваних жена и издржаваних мушкараца, према старости, по подручјима, Србија 1981, 1991. и 2002.

	Централна Србија без Београда			Војводина			Град Београд		
	1981	1991	2002	1981	1991	2002	1981	1991	2002
15 ≥	3,3	3,4	2,9	4,2	4,1	2,9	3,0	2,6	2,1
15 - 19	1,0	1,0	1,0	1,1	1,0	1,1	1,0	1,0	1,0
20 - 24	1,5	1,8	1,6	1,7	2,1	1,6	1,4	1,3	1,3
25 - 29	4,5	3,1	2,8	5,5	4,6	2,9	2,6	1,6	1,6
30 - 34	16,5	11,3	6,1	17,4	12,6	7,3	8,8	6,0	3,2
35 - 39	30,8	21,0	9,1	31,8	18,5	10,5	20,5	13,8	5,9
40 - 44	35,3	26,3	9,7	39,3	24,5	10,1	24,1	26,5	8,2
45 - 49	35,3	31,7	11,1	37,2	32,7	10,3	28,5	46,8	9,0
50 - 54	28,8	29,8	11,3	38,6	33,6	10,1	22,8	44,4	10,6
55 - 59	21,5	21,3	11,7	32,9	26,4	10,3	19,5	28,9	12,0
60 - 64	14,2	15,1	12,4	23,6	20,5	12,4	13,4	21,1	17,2
65 ≥	3,7	4,8	8,0	6,7	8,0	8,8	5,6	9,2	14,3

Извор: израчунато на основу података Пописа становништва Србије 1981, 1991. и 2002. година.

Родна разлика, посматрана кроз однос броја издржаваних жена и мушкараца, је три до три и по пута мања 2002. него 1981. године, када је реч о женама и мушкарцима старим између 30 и 49 година. Интензитет разлике у броју

издржаваних жена и мушкараца мањи је у граду Београду него на преосталом подручју централне Србије, у обе временске тачке посматрања. Најуочљивија просторна различитост била је у случају старих 30-34 године, популације у којој је 2002. године родна разлика у граду Београду, изражена кроз три пута већи број издржаваних жена него мушкараца, била дупло нижа него на преосталом подручју централне Србије.

Пад удела издржаваних средовечних жена и ублажавање родне разлике, иако позитивне промене, нису отклониле постојање појаве која је један од важних индикатора подређености и неравноправности жена у односу на мушкарце. Средовечне издржаване жене провоцирају посебну истраживачку тему. Поред расветљавања узрока њиховог тако дефинисаног економског статуса, у истраживачком смислу важно је и сагледавање њихових позиција у приватној сфери, као и могућности проширивања опсега њиховог делања изван овог оквира.

4.3.6. Родни модели економске активности према типу насеља

Анализа родних специфичности усмерена је ка уочавању карактеристика економске активности женског и мушког становништва у градским и у осталим насељима, као и на сагледавање родних разлика, у оквиру сваког од ова два типа насеља.

Мушко становништво има већу стопу економске активности од жена, у оба типа насеља, али је родна разлика израженија у осталим насељима (табела 4.3.19). На једној страни, мушко становништво неградских насеља има нешто већу стопу економске активности у односу на градску мушку популацију, а на другој, економска активност женског становништва руралних насеља је нижа него у градским насељима. Најинтензивнија родна разлика, према пописним подацима 2002. године, била је у осталим насељима на подручју Војводине. Тек једна трећина женске популације била је економски активна, док је то био случај са око 55% мушке популације. У Војводини је близу половине женског становништва осталих

насеља припадало групи издржаваних лица и само једна четвртина је обављала занимање.

Табела 4.3.19. Мушко и женско становништво градских и осталих насеља према економској активности, по подручјима, Србија, 2002.

		Ц. Србија без Београда		Војводина		Град Београд	
		Градска	Остала	Градска	Остала	Градска	Остала
Економски активни	мушко	51,2	54,9	52,4	55,6	49,2	54,4
	женско	41,3	35,3	38,8	33,5	41,4	38,4
Обављају занимање	мушко	39,2	45,5	40,5	43,9	38,9	42,6
	женско	30,1	27,7	29,3	25,0	32,1	27,9
Лица са личним приходом	мушко	19,0	20,2	20,0	17,9	22,9	19,5
	женско	18,8	17,7	23,7	17,6	25,8	16,9
Издржавани	мушко	29,6	24,5	27,4	26,4	27,6	25,9
	женско	39,7	46,8	37,3	48,8	32,6	44,5

Извор: израчунато на основу података Пописа становништва Србије 2002. године, РЗСС.

Док је стопа економске активности мушког становништва осталих насеља на подручју Војводине била незнатно већа у поређењу са друга два подручја, у случају женског становништва уочавају се ниже стопе економске активности, нижи удели запослених, али и виши удели издржаваних лица, него у осталим насељима града Београда и преосталог подручја централне Србије. Ове разлике би само донекле могле да се објасне просторним специфичностима у погледу удела становништва које припада радном контингенту,²² као и развијеношћу пољопривреде, односно заступљеношћу економски

²² Према Попису становништва Србије 2002, у мушкој популацији осталих насеља у Војводини и у граду Београду забележени су уједначени удели становништва 0-19 (24,1% и 24,0%), средовечних 20-39 и 40-64 године (27,2% и 34,5%; 27,1% и 34,9%), као и лица 65 и више година (13,4% и 13,8%). У централној Србији без Београда нешто је нижи удео старих 0-19 година (22,2%), 20-39 година (25,0%), као и лица 40-64 године (33,0%), док је већи удео лица која су имала 65 и више година (19,0%). У случају женског становништва забележени су следећи удели: у Војводини 0-19 година – 22,2%, 20-39 година – 24,6%, 40-64 године – 32,8% и лица 65 и више 19,9%, а у граду Београду: 22,3%, 26,2%, 34,0% и 16,8%, а на преосталом подручју централне Србије удели су износили: 20,8%, 22,6%, 31,0% и 24,6%.

активних пољопривредника. Међутим, тек дубљом анализом би се могао дати поузданији одговор о условљености економске активности жена и мушкараца према типу насеља и о узроцима распрострањености економски неактивних и издржаваних лица.

Исто важи и за објашњење економске активности женске популације два типа насеља. Постоји неколико показатеља који упућују на неповољнији положај женског становништва осталих насеља, с обзиром на економске карактеристике. То су: нижа стопа економске активности, заступљеност издржаваних лица, као и интензивнија родна разлика него у случају градских насеља. Потпунија анализа би подразумевала анализу економске активности према старости као и поређење социо-професионалне структуре запослених жена. У истраживачком погледу, значајно би било расветлити позиције запослених и незапослених жена, као и социо-економске карактеристике издржаваних жена, с обзиром на социо-културолошке карактеристике насеља. Као што би требало испитати узроке њихове економске зависности, тако би требало и ближе одредити положај жена у зависности од њиховог економског статуса и особености непосредног друштвеног окружења којем припадају.

5. ОПШТЕ ОДЛИКЕ РОДНИХ СПЕЦИФИЧНОСТИ ПРЕМА ПОПISУ СТАНОВНИШТВА 2011. ГОДИНЕ

Анализа на претходним страницама омогућила је увид у родне специфичности, тенденције и промене родних модела у погледу брачног статуса, образовања и економске активности, које су обележиле другу половину 20. века, закључно са Пописом становништва 2002. године. Она доноси сведочанство о релевантним одредницама родних режима који су се успостављали у овом историјском оквиру, у различитим друштвеним околностима и дефинисаном социо-културолошком простору.

Подаци Пописа становништва Србије, спроведеног 2011. године, представљају нов изазов у сагледавању карактеристика и промена родних социо-демографских модела. Њихова анализа ће омогућити увид у особености родног режима у друштвеним приликама које су обележиле прву деценију 21. века. Поред тога, она би требало да да одговоре на питања о променама родних карактеристика, њиховим тенденцијама и евентуалним новим специфичностима у демографском понашању једног или другог пола. Трагање за овим сазнањима подразумева дубљи уплив у пописну грађу и детаљнију анализу сваке од карактеристика, а све то заправо представља један нов истраживачки задатак.

Резултати Пописа становништва 2011. године доступни су тек однедавно, па је то главни разлог што нису директније укључени у разматрање социо-демографских родних модела. Ипак, водећи се намером да се пружи што комплетнија слика о родним специфичностима женског и мушког становништва

Србије, анализом најелементарнијих података представљена је општа слика родних модела, с обзиром на брачне, образовне и економске карактеристике. Тиме се, на неки начин, заокружује увид у основне социо-демографске показатеље преовлађујућег карактера родног односа у Србији, на почетку 21. века.

Поред детаљнијег разматрања родних специфичности социо-демографских структура, потребна су и емпиријска истраживања којима би се боље расветлили облици понашања жена и мушкараца који се налазе у основи брачних, образовних и економских карактеристика. Потпуније расветљавање феномена родне неравноправности подразумева истраживање конкретних родних модела у контексту друштвених, културних и демографских особености.

5.1. Брачни статус жена и мушкараца

Основне одлике родних модела брачности уочене ранијим пописима потврђене су и пописним подацима 2011. године. Најуочљивије родне специфичности манифестују се кроз већу распрострањеност целибата међу мушкарцима, и кроз још интензивнију разлику у распрострањености удо­виштва у женској популацији (табела 5.1.1).

У погледу удела лица која још увек нису склапала брак родна разлика је најизраженија у централној Србији без Београда, мада је њихова заступљеност међу становницима оба пола нижа него на друга два подручја. У случају женске популације уочава се нешто већа диференцираност по подручјима, испољена кроз највеће уделе неодатих у граду Београду (27,2%).

Услед специфичности родних позиција посебно је интересантна разлика у заступљености неожењених и неодатих међу средовечним мушкарцима и женама. У овом периоду, када су чврсто испреплетене улоге и одговорности у оквиру професионалног и породичног, јасно је наглашена појава веће распрострањености лица која још увек нису склапала брак у мушкој него женској популацији.

Око 40% мушкараца између 30 и 39 година и око једне петине старих између 40 и 49 година, на сваком од три посматрана подручја, није било ожењено (табела 5.1 у Прилогу). Удео неудатих међу женама 30-39 година кретао се од близу једне петине у централној Србији без Београда до близу једне трећине у граду Београду. Родна разлика је још наглашенија код старих 40-49 година, и то пре свега у централној Србији без Београда. Удео неожењених међу мушкарцима 40-49 година био је више од два пута већи него међу женама исте старости (20,1% према 8,9%). Највећи проценат неожењених међу мушкарцима који су припадали овој старосној групи забележен је у Војводини (22,7%), док је највећи проценат неудатих међу женама 40-49 година био у граду Београду (16,5%).

Табела 5.1.1. Мушко и женско становништво старо 15 и више година према законском брачном статусу, по подручјима, Србија, 2011.

	Мушко становништво				Женско становништво			
	неожењени	ожењени	удовци	разведени	неудате	удате	удовице	разведене
Централна Србија без Београда								
Укупно	31,5	58,8	5,9	3,5	20,5	56,6	18,0	4,6
Градска	32,5	58,7	4,5	3,9	23,4	54,5	15,3	6,4
Остала	30,5	58,9	7,1	3,1	17,5	58,7	20,6	2,8
Војводина								
Укупно	35,3	55,0	4,7	4,8	23,7	51,3	18,6	6,2
Градска	34,9	55,2	4,3	5,3	25,0	49,9	17,4	7,6
Остала	35,8	54,6	5,2	4,2	21,7	53,6	20,5	4,0
Град Београд								
Укупно	34,9	55,4	4,3	4,7	27,2	49,0	15,8	7,4
Градска	35,4	54,8	4,2	4,9	28,4	47,4	15,6	8,1
Остала	32,9	57,6	4,8	4,0	21,7	56,4	17,0	4,2

Извор: Израчунато на основу података Пописа становништва Србије 2011, „Брачни статус“, књига 5, 2013, РЗСС, Београд.

Међутим, иако је целибат чешћа одлика средовечних мушкараца него жена, посматрајући брачни статус становништва 15 и више година, родне специфичности се испољавају кроз чињенице да су мушкарци нешто чешће од

жена у браку, а да су жене чешће разведене него мушкарци. Родне разлике у овом погледу најизраженије су у граду Београду, и то услед брачних специфичности женске популације. На основу пописних података 2011, нешто мање од половине женског становништва града Београда је било удато, а нешто више од 7% је било разведено. У поређењу са друга два подручја, специфичност женског становништва главног града испољава се кроз ниже уделе удатих и веће уделе разведених.

Мање од 70% жена 40-49 година у граду Београду било је удато, што је за десет процентних поена био мањи удео у односу на заступљеност удатих међу женама ове старости на преосталом подручју централне Србије (табела 5.1 у Прилогу). Супротно од тога, у граду Београду је забележен већи удео разведених међу женама ове старости (11,0%), него у централној Србији без Београда (7,4%).

Посматрано према типу насеља, најизраженија разлика у уделу разведених забележена је у централној Србији без Београда. Заступљеност разведених међу женама градских насеља била је више од два пута већа, у односу на женску популацију осталих насеља (табела 5.1.1). У граду Београду су забележени већи удели разведених жена, у оба типа насеља, али је неуједначеност између њих била нешто блажа.

У случају мушког становништва, у градским и у осталим насељима у Војводини била је регистрована нешто већа заступљеност разведених лица (5,3% и 4,2%), него у насељима оба типа на друга два подручја. Такође, била је израженија и неуједначеност у уделу разведених лица према типу насеља, у поређењу са насељима друга два подручја.

Посматрано према типу насеља, међу становницима оба пола већи удели лица која нису склапала брак бележе се у градским насељима (табела 5.1.1). У женској популацији је очигледнија неуједначеност према типу насеља, а то је посебно уочљиво у случају женског становништва на подручју града Београда. Више од једне трећине жена 30-39 година из градских насеља града Београда било је неодато, а у осталим насељима то је био случај са приближно једном петином жена ове старосне групе (табела 5.2 у Прилогу). У градским насељима на подручју главног града, међу старије

средовечним женама (40-59 година), неудате су биле око два пута заступљеније, у поређењу са женском популацијом осталих насеља. Жене које се нису удавале чиниле су 18% женског становништва 40 до 49 година и око 9% женског становништва 50-59 година.

И заступљеност разведених особа већа је у градским него у осталим насељима. Највећи удели разведених били су у градским насељима града Београда. Чак 12% жена 40-49 година и близу 14% жена 50-59 година које су живеле у градским насељима главног града биле су разведене. Такође, готово свака десета жена 60 и више година била је разведена. И на преосталом подручју централне Србије, удео разведених био је око два и нешто више од два пута већи међу жена градских насеља (табела 5.2 у Прилогу).

Правилност нешто чешће заступљености удатих у осталим него у градским насељима била је очигледнија у случају женског становништва, док су код мушког становништва уочена одступања према подручјима (табела 5.1.1). У Војводини је био незнанто већи удео ожењених у градским насељима (55,2% према 54,6%), у централној Србији без Београда био је уједначен удео ожењених у градским и у осталим насељима (готово 60%), док је у Београду већи удео ожењених у осталим него у градским насељима (57,6% према 54,8%).

Највећа неуједначеност према типу насеља забележена је у случају женског становништва града Београда, услед мање заступљености удатих у градским насељима, која је била нижа него у градовима друга два подручја. У градским насељима града Београда, две трећине женске популације 40-49 година било је у браку, док је у градским насељима на преосталом подручју централне Србије без Београда то био случај са нешто више од три четвртине женске популације ове старости.

Удовиштво је јасно наглашена особеност брачног статуса женског становништва у оба типа насеља (табела 5.1.1). У женској популацији уочава се блага неуједначеност према типу насеља, испољена кроз нешто веће уделе удовица у осталим насељима. У осталим насељима на подручју Војводине међу средовечним и женама 60 и више година

регистровани су нешто већи удели удовица него у овим насељима на друга два подручја (табела 5.2 у Прилогу). Удовице су чиниле готово 5% жена 40-49 година, близу 15% женског становништва 50-59 година и више од половине жена 60 и више година у осталима насељима Војводине.

За разлику од ранијих пописа становништва, пописом спроведеним 2011. године као посебан модалитет регистрована су и лица која живе у ванбрачној заједници. На нивоу популације 15 и више година на посматраним подручјима, три до близу пет процента становника једног и другог пола живело је у овим заједницама (табела 5.1.2).

Табела 5.1.2. Заступљеност лица која живе у ванбрачној заједници у мушкој и у женској популацији према старости, по типу насеља и по подручјима, Србија 2011.

Централна Србија без Београда								
	Укупно	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60≥
Мушко	3,2	0,5	2,7	5,5	6,3	4,5	2,8	1,3
Женско	3,1	2,4	5,7	7,2	4,1	3,8	2,1	0,7
Градска								
Мушко	3,5	0,5	2,4	5,3	6,1	4,9	3,3	1,5
Женско	3,2	1,7	4,7	6,8	4,3	3,9	2,3	0,8
Остала								
Мушко	3,0	0,5	3,1	5,8	6,6	4,2	2,5	1,1
Женско	3,0	3,1	6,8	7,8	4,0	3,7	2,0	0,7
Војводина								
	Укупно	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60≥
Мушко	4,9	0,6	3,6	7,4	8,4	6,7	4,5	2,4
Женско	4,6	2,7	7,4	9,6	5,7	5,7	3,3	1,4
Градска								
Мушко	5,1	0,4	3,3	7,6	8,4	7,0	5,0	2,6
Женско	4,6	2,0	6,7	9,5	5,9	5,8	3,4	1,4
Остала								
Мушко	4,6	0,8	3,9	7,0	8,5	6,3	4,0	2,1
Женско	4,5	3,6	8,5	9,7	5,3	5,6	3,1	1,3
Град Београд								
	Укупно	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60≥
Мушко	4,5	0,4	2,7	6,6	7,5	6,3	4,3	2,0
Женско	3,9	1,6	5,1	8,3	5,4	5,1	2,8	1,0
Градска								
Мушко	4,7	0,5	2,6	6,8	7,7	6,4	4,5	2,1
Женско	4,0	1,5	4,8	8,4	5,5	5,1	2,9	1,0
Остала								
Мушко	3,9	0,4	3,0	5,9	6,9	5,6	3,6	1,6
Женско	3,8	2,4	6,3	7,8	4,8	5,0	2,5	1,0

Извор: Исто као табела 5.1.1.

Родна разлика у заступљености није посебно наглашена, али се уочавају одређене специфичности у погледу старости. У случају женске популације највећи удели су регистровани у старосној групи 25-29 година, а у мушкој популацији међу старима 30-39 година. Ова разлика би могла да буде последица правилности уочене и за склапање брачних заједница, према којој жене нешто млађе од мушкараца склапају први брак. Међутим, могла би да буде и резултат различитог понашања жена и мушкараца после 30-те године живота. Могуће је да се, с једне стране, жене које су и живе у ванбрачној заједници одлучују за склапање брачних заједница, док се с друге стране, мушкарци у већој мери тек после 30-те године одлучују за ванбрачну заједницу, па то, чешће него код жена, буде и њихово трајније опредељење.

Ове разлике у понашању као последицу имају другачије изражен однос женске и мушке популације. Заступљеност лица која живе у ванбрачној заједници већа је у мушкој него у женској популацији после 30 година старости, што није био случај у старосним групама до 29 година. Родна разлика између жена и мушкараца 40 и више година може да буде и последица опредељивања разведених мушкараца за ванбрачне заједнице. Ипак, после 40 година и у мушкој популацији се смањују удели особа које живе у ванбрачној заједници.

Мада су ниски удели лица која живе у ванбрачној заједници и међу женама и међу мушкарцима 60 и више година, ово је животно доба када је испољена најинтензивнија родна разлика. То је близу два пута чешћи модалитет мушког него женског становништва. У Војводини и у граду Београду је око 2% мушкараца 60 и више година живело у ванбрачним заједницама, док је на преосталом подручју централне Србије то био случај са тек нешто више од 1% мушке популације ове старости.

Просторне разлике нису велике, али се уочава нешто већа заступљеност лица у ванбрачној заједници у Војводини, него на друга два подручја, у оба типа насеља (табела 5.1.2). Око 5% мушког и нешто мањи проценат женског становништва 15 и више година живело је у ванбрачним заједницама. То је био случај са готово 10% женског

становништва 25-29 година и нешто више од 8% мушког становништва 30-39 година.

У Војводини је готово уједначена заступљеност лица у ванбрачним заједницама у градским и у осталим насељима, код становника оба пола. У централној Србији без Београда код становништва до 40 година нешто су већи удели међу женама и мушкарцима у осталим насељима. Готово 8% жена 25-29 година и близу 7% мушкараца 30-39 година ове групе насеља живело је у ванбрачним заједницама. Супротно од тога, у граду Београду су забележени већи удели међу женама и мушкарцима градских насеља. Више од 8% жена 25-29 година и готово 8% мушкараца 30-39 година живело је у ванбрачним заједницама. Ова различитост између подручја могла би се, на једној страни, приписати утицају специфичних културних норми у погледу схватања брака и брачног понашања.¹ На другој страни, требало би узети у обзир и утицај културних норми које се односе на ширење модерних образаца понашања и рушење конвенционалног схватања брака, који би се можда могао приписати распрострањености ванбрачних заједница у градским срединама, и у граду Београду.

Емпиријским истраживањем требало би проверити не само понашање жена и мушкараца у погледу уласка у ванбрачне заједнице и њиховог трајања, већ испитати да ли постоји специфичност положаја једног или другог пола у односу на брачне заједнице, као и да ли се може говорити о другачијем карактеру родног односа. Истраживање утицаја родних разлика у брачним и кохабитационим заједницама показало је да су неформалне заједнице стабилније у случају веће зараде жене у односу на свог партнера, али не и брачне

¹ Нешто веће уделе лица у браку у неградским насељима, када је реч о становништву до 40 година старости, у централној Србији без Београда, треба посматрати у контексту распрострањености ових типова заједница у североисточним деловима централне Србије. Демографи указују на истраживања која су показала да је у сеоским насељима значајна распрострањеност малолетничких бракова и неформално склопљених заједница које су лако раскидиве и омогућавају промену брачног партнера (Пенев и Станковић, 2010).

заједнице (Liefbroer, 2004). Ово уочавање подстиче на проверу хипотезе о томе да ли су ванбрачне заједнице плодотворније тло за родно равноправнији однос између партнера, па и за повољнији положај жена из ових заједница у односу на жене из брачних заједница.

5.2. Образовна структура жена и мушкараца

Најважније тачке диференцираности образовног нивоа и даље јесу већа заступљеност лица без школе и са нижим образовним нивоима у женској, а већи удео лица са средњим нивоом образовања у мушкој популацији (табела 5.2.1). У погледу заступљености лица са терцијарним нивоом образовања постоји врло мала разлика, углавном испољена кроз тек нешто већу заступљеност у мушкој популацији.

У граду Београду, где су највећи удели терцијарно образованих, међу женама и мушкарцима је уједначена распрострањеност особа које су стекле дипломе виших школа и факултета. Као и на друга два подручја, и овде су у градским насељима већи проценти лица са вишим и високим степеном школске спреме. Готово једна трећина мушког становништва градских насеља и тек нешто мањи удео у женској популацији имали су терцијарни ниво образовања. Заступљеност више и високо образованих у мушкој популацији осталих насеља је више од три и по пута мања, док је у женској популацији неуједначеност између насеља била незнатно блажа (табела 5.2.1).

Супротно од тога, на преосталом подручју централне Србије неуједначеност у погледу удела лица са терцијарним нивоом образовања у градским и осталим насељима нешто је израженија у женској популацији. Мање од 5% женског становништва осталих насеља овог подручја имало је дипломе више школе или факултета, што је било готово четири пута ниже у односу на жене у градским насељима (18,2%).

Најнеповољније образовне карактеристике женског становништва осталих насеља централне Србије без Београда

Табела 5.2.1. Женско и мушко становништво 15 и више година, према нивоу образовања, по подручјима и типу насеља, Србија, 2011.

	Укупно	Без школе	Непотпуна осн. школа	Основна школа	Средње образов.	Терцијарно образов.
	Централна Србија без Београда					
Мушкарци	100,0	1,2	11,1	23,1	51,7	12,5
Жене	100,0	5,8	17,5	23,7	41,0	11,6
	Градска					
Мушкарци	100,0	0,7	3,7	16,2	59,1	20,0
Жене	100,0	2,9	8,9	19,8	49,8	18,2
	Остала					
Мушкарци	100,0	1,6	17,9	29,5	44,9	5,7
Жене	100,0	8,7	26,1	27,5	32,1	4,9
	Војводина					
Мушкарци	100,0	1,1	7,4	20,5	57,1	13,6
Жене	100,0	3,4	13,7	22,9	45,2	14,5
	Градска					
Мушкарци	100,0	0,8	4,3	16,0	59,9	18,8
Жене	100,0	2,3	9,7	19,4	48,9	19,4
	Остала					
Мушкарци	100,0	1,6	11,8	26,8	53,2	6,4
Жене	100,0	5,1	19,8	28,3	39,5	7,0
	Град Београд					
Мушкарци	100,0	0,5	2,2	12,3	56,9	27,7
Жене	100,0	1,8	5,8	15,4	48,7	27,9
	Градска					
Мушкарци	100,0	0,4	1,2	10,1	55,5	32,3
Жене	100,0	1,3	4,2	13,3	48,8	31,9
	Остала					
Мушкарци	100,0	0,9	6,0	21,2	62,4	9,1
Жене	100,0	4,0	12,8	25,1	48,1	9,4

Извор: Израчунато на основу података Пописа становништва Србије 2011, „Школска спрема, писменост и компјутерска писменост“, књига 3, РЗСС, Београд, 2013.

потврђују се кроз највеће уделе лица са нижим образовним нивоима. Чак близу 10% жена је било без школе, а више од једне четвртине је имало непотпуну основну школу, што је чинило три пута веће уделе него у женској популацији градских насеља на овом подручју (табела 5.2.1).

У Попису становништва 2011. године као показатељ образовних карактеристика уведена је компјутерска писменост. Једино је у граду Београду забележен већи удео компјутерски писмених него компјутерски неписмених лица, и то услед овако израженог односа у градским насељима (табела 5.2.2). Такође, у мушком становништву градских насеља у Војводини већи је удео компјутерски писмених него оних који не знају да раде на рачунару, али је на нивоу Војводине већа заступљеност компјутерски неписмених лица код оба пола.

Најнеповољније су одлике становништва осталих насеља на подручју централне Србије без Београда. Чак нешто више од две трећине мушког становништва и близу три четвртине женске популације било је компјутерски неписмено.

Родна разлика се на сваком од посматраних подручја, као и у оба типа насеља, испољава кроз веће уделе компјутерски неписмених лица у женској популацији, а кроз веће уделе компјутерски писмених лица у мушкој популацији (табела 5.2.2). Разлика између полова нешто је израженија у погледу удела лица која не знају да раде на рачунару, од разлика у заступљености лица која у потпуности владају радом на рачунару. То упућује на констатацију да је нешто наглашенија разлика у компјутерској неписмености манифестована на штету женског становништва, него што је разлика у компјутерској писмености која је у корист мушког становништва. Родна разлика је у оба аспекта нешто израженија у градским него у осталим насељима.

Родна разлика у уделу компјутерски неписмених нешто је израженија на преосталом подручју централне Србије (табела 5.2.2). Око 55% мушког и око 60% женског становништва било је компјутерски неписмено. То је био случај са 42,0% мушке и 48,2% женске популације градских насеља овог подручја.

Табела 5.2.2. Женско и мушко становништво 15 и више година према компјутерској писмености, по подручјима и типу насеља, Србија 2011.

	Укупно	Компјутерски писмена лица	Лица која делимично познају рад на рачунару	Компјутерски неписмена лица
	Централна Србија без Београда			
Мушкарци	100,0	29,0	15,6	55,4
Жене	100,0	25,9	13,7	60,4
	Градска			
Мушкарци	100,0	41,4	16,6	42,0
Жене	100,0	36,4	15,4	48,2
	Остала			
Мушкарци	100,0	17,6	14,7	67,7
Жене	100,0	15,3	12,0	72,7
	Војводина			
Мушкарци	100,0	36,6	16,6	46,8
Жене	100,0	33,4	15,0	51,6
	Градска			
Мушкарци	100,0	44,5	16,3	39,3
Жене	100,0	40,0	15,2	44,7
	Остала			
Мушкарци	100,0	25,6	17,1	57,3
Жене	100,0	23,2	14,7	62,0
	Град Београд			
Мушкарци	100,0	50,0	14,4	35,6
Жене	100,0	46,3	13,5	40,2
	Градска			
Мушкарци	100,0	55,2	13,8	31,0
Жене	100,0	50,4	13,2	36,3
	Остала			
Мушкарци	100,0	28,9	17,0	54,1
Жене	100,0	27,3	14,8	57,8

Извор: Исто као табела 5.2.2.

Разлика у уделу компјутерски писмених нешто је израженија у граду Београду, него на друга два подручја (табела 5.2.2). Половина мушког становништва града Београда била је компјутерски писмена, док је за за око четири процентна поена био нижи удео ових лица у женској

популацији. У градским насељима овог подручја, нешто више од 55% мушког становништва и нешто више од 50% женског становништва било је компјутерски писмено.

5.3. Економска активност жена и мушкараца

Правилност манифестована кроз ниже стопе економске активности женског становништва регистрована је и Пописом становништва 2011,² независно од генерацијске припадности и подручја (табела 5.3.1). Родна разлика је нешто блажа у граду Београду, него на друга два подручја, и то пре свега када је реч о становништву између 25 и 50 година. Ова просторна специфичност је последица нижих стопа економске активности женског становништва на преосталом подручју централне Србије и у Војводини. У граду Београду је нешто више од 80% жена 30-49 година било економски активно, док су на друга два подручја економске активне жене чиниле нешто више од 70% ове популације. Разлоге нижих стопа економске активности жена на друга два подручја требало би конкретније испитати и проверити да ли су оне у неповољнијем положају у односу на женско становништво града Београда у погледу могућности изласка на тржиште рада.

Када је реч о мушкој популацији, просторна диференцираност је слабије изражена, и то као последица неуједначене економске активности старих 20-24 године, као и старих 60 и више година, испољена кроз ниже стопе у граду

² И у Попису 2011. године примењен је концепт тзв. текуће активности, што значи да се карактеристике економске активности односе на стање о активности у недељи која је претходила спровођењу Пописа. Економска активност је одређивана на основу одговора пописаног лица. Економски активна лица су били сви који су, бар један сат током референтне недеље, обављали неки плаћени посао, независно од тога да ли су имала формално-правни уговор или усмени договор са послодавцем. Они који су имали посао, али су из објективних разлога били спречени да га обављају (болест, одмор, штрајк...) сврстани су у категорију запослених. Економски активним лицима припадају и незапослени, у случају да су активно тражили посао и да су могли да почну да раде у року од две недеље у случају проналаска неког плаћеног посла.

Београду него на друга два подручја (табела 5.3.1). Просторна разлика у случају популације 20-24 године могла би се приписати специфичностима у погледу школовања након стицања средњег образовања, као и понашањем у погледу изласка на тржиште рада, док се у случају мушкараца 60 и више година може говорити о утицају заступљености економски активног пољопривредног становништва. Стопа економске активности мушког становништва 30-49 година износила је између 86% и 88%, на сва три посматрана подручја.

Табела 5.3.1. Стопе економске активности мушког и женског становништва према старости, по подручјима, Србија 2011.

	Централна Србија без Београда						
	свега 15≥	20-24	25-29	30-49	50-59	60-64	65≥
Мушко	57,1	54,1	77,8	86,5	72,0	40,1	10,6
Женско	38,2	36,3	63,1	70,8	44,7	10,1	4,8
	Војводина						
Мушко	57,3	55,6	78,6	86,1	69,5	32,5	3,1
Женско	38,4	39,0	66,5	71,8	42,4	4,8	0,6
	Град Београд						
Мушко	57,2	45,5	76,3	88,0	72,2	36,9	1,8
Женско	44,9	34,2	70,2	81,4	53,8	7,0	0,4

Извор: Израчунато на основу података Пописа становништва 2011, Књига 7 „Економска активност“, РЗСС, Београд, 2013.

Што се тиче незапослености, не само да је родна разлика блажег интензитета, већ се испољава и кроз другачији однос. У том погледу постоје одређене просторне и генерацијске специфичности.

Једино је на подручју централне Србије без Београда нешто израженија разлика испољена кроз више стопе незапослености женског него мушког становништва (табела 5.3.2). Удео незапослених међу женама 20-49 година био је већи за око шест процентних поена, него у случају мушког становништва. У женском становништву друга два подручја забележени су мањи удели незапослених лица, што је утицало

и на блажу родну разлику. Удели незапослених лица међу економски активним мушкарцима у граду Београду су били нешто нижи него на друга два подручја.

Родна разлика у погледу незапослености најинтензивнија је између жена и мушкараца који су припадали старосној групи 60-64 године (табела 5.3.2). На сва три подручја она је испољена кроз значајно интензивнију незапосленост мушкараца него жена. Регистрован је два до три пута већи удео незапослених у мушкој него у женској популацији ове старости.

Табела 5.3.2. Стопе незапослености мушког и женског становништва према старосним групама, по подручјима, Србија 2011.

	Централна Србја без Београда						
	свега 15≥	20-24	25-29	30-49	50-59	60-64	65≥
Мушко	22,6	42,8	29,1	19,4	21,0	19,7	0,6
Женско	27,3	49,2	35,7	25,4	24,2	6,7	0,3
	Војводина						
Мушко	22,3	38,7	24,9	18,3	21,5	24,8	2,8
Женско	23,3	40,6	26,7	20,3	21,5	11,8	4,1
	Град Београд						
Мушко	18,3	36,1	22,4	14,8	17,6	21,1	4,1
Женско	17,3	36,2	22,3	14,8	16,2	6,6	7,7

Извор: Исто као табела 5.3.1.

Из перспективе родних специфичности треба имати у виду да је стопа економске активности жена 60-64 године чак четири до више од пет пута нижа у односу на мушко становништво (табела 5.3.1), као један од важних оквира за објашњење интензивне родне разлике у незапослености. Ипак, висока незапосленост мушкараца ове старости не може се занемарити као специфичност њиховог и економског и друштвеног положаја. Међутим, као што је раније указано, она је узрокована друштвеним и економским приликама које су обележавале српско друштво крајем 20. и током прве деценије 21. века, а не дискриминисаним положајем у погледу запослености.

Анализом података Пописа становништва 2011. године може се издвојити још један показатељ који родну неравноправност дефинише кроз подређен положај женског становништва. Међу економски неактивним лицима³ посебан модалитет чине они који обављају послове унутар сопственог домаћинства.⁴ Ове активности представљају основу функционисања и опстанка домаћинства, али нису у категорији друштвено признатог рада, односно не постоји финансијско вредновање ове групе послова у смислу обављања плаћеног рада. Ово је модалитет који се значајним делом односи на „домаћице“, опцију која је била у употреби у ранијим пописима. Ова лица нису економски активна, јер она нису активно усмерена ка проналажењу неког посла ван домаћинства, за који би добијала новчану надокнаду. Она немају сопствени извор зарада, па су економски зависна, односно представљају издржавана лица.

Ово је модалитет економске активности са најнаглашенијом родном разликом који се одликује значајно већом заступљеношћу женског становништва (табела 5.3.3). Чак око седам пута је већи удео ових лица у женској него у мушкој популацији. И овде, као и у случају ранијих пописа, пажњу скреће присутност особа које нису економски активне и које су пре свега посвећене обављању послова у домаћинству међу млађим генерацијама жена.

³ У групи економски неактивних лица налазили су се сви они који нису радили и нису тражили посао, у недељи која је претходила Попису, као и они који нису били у могућности да почну да раде у року од две недеље, уколико би им било понуђено да обављају неки плаћени посао. Овој категорији припадају пензионери, лица која обављају само кућне послове у своме домаћинству, ученици и студенти, лица која имају приход од имовине и лица неспособна за рад.

⁴ У методолошком објашњењу пописних података наводи се да овој групи припадају лица која у току дана највећи део времена проведу у обављању кућних послова, а при томе не обављају неки плаћени посао, односно нису економски активна. Такође, треба рећи и то да је, у случајевима који су се одликовали могућношћу да се особа истовремено може одредити за две опције економске активности, коришћено тзв. правило мањег броја. Тако је, на пример, особа која је била породични пензионер, а истовремено изјавила да обавља само кућне послове у своме домаћинству, сврстана у категорију пензионера.

Њихови удели су око два пута нижи у женској популацији града Београда него на преосталом подручју централне Србије, што би се могло објаснити социо-културолошким специфичностима положаја жена. Осим фактора еманципације жена и унапређења њеног положаја, део објашњења се односи и на особености образовне структуре жена на ова два подручја, с посебним нагласком на веће уделе терцијарно образованих у женској популацији града Београда. Највећа заступљеност „домаћица“ на сва три подручја регистрована је међу старима 50-59 година, што указује на позитивне тенденције у млађим генереацијама. Ипак, најинтензивнија родна разлика на сва три подручја забележена је у популацији 30-49 година. Она се манифестовала кроз око осам пута већи удео ове групе економски неактивних лица међу женама, него међу мушкарцима (табела 5.3.3).

Табела 5.3.3. Удео лица која обављају послове у домаћинству у мушкој и у женској популацији, према старости, по подручјима, Србија 2011.

	Централна Србија без Београда						
	свега 15≥	20-24	25-29	30-49	50-59	60-64	65≥
Мушко	2,6	1,8	3,0	2,9	4,0	4,0	0,7
Женско	18,7	12,4	20,5	23,0	27,4	16,3	12,9
	Војводина						
Мушко	2,8	1,8	2,9	2,9	4,4	4,4	1,1
Женско	18,4	11,2	17,1	21,7	25,8	17,0	15,2
	Град Београд						
Мушко	1,4	0,9	1,3	1,4	2,5	2,4	0,4
Женско	10,2	6,2	8,6	11,2	14,9	8,4	9,3

Извор: Исто као табела 5.3.1.

И поред тога што се пописни подаци односе на тзв. текућу економску активност која обухвата стање и могуће промене у временском оквиру од четири недеље око спроведеног Пописа, подаци о заступљености лица, која највећи део времена током дана проводе у обављању послова везаних за домаћинство и немају сопствених извора прихода, нису за занемаривање, а посебно је интензивна родна разлика која указује на неповољан положај женског становништва. У

испитивању разлога, поред утицаја културних норми које се непосредније тичу дефиниције родних улога и положаја жене у породици и друштву, потребно је расветлити и утицај структурних фактора који потичу из економских и друштвених услова. Да ли је заступљеност ове опције економски неактивних особа последица интензивирања проблема запошљавања у условима економске кризе? Да ли су због свести о погођености проблемом проналажења посла жене одустале од активног тражења посла и посветиле се активностима унутар домаћинства и бризи о члановима породице? „Бег у приватност“ је понашање препознато као женска стратегија током 1990-их, периода који је обележен дубоком економском кризом, падом животног стандарда и значајним урушавањем услова живота и задовољења елементарних животних потреба (Благојевић, 1995). Отуда питање – да ли се и у условима ефеката светске економске кризе може говорити о сличном понашању жена.

Подаци Пописа становништва 2011. године у Србији потврдили су да је мања запосленост жена у поређењу са мушкарцима. Оне су чиниле нешто више од 40% економски активних који су обављали занимање. Такође, уочене су и одређене родне специфичности у погледу дистрибуције запослених жена и мушкараца према секторима делатности. Поједини се издвајају снажно наглашеном родном разликом, док је код других она изражена у нешто блажем обиму. Поред тога, постоје сектори делатности у којима је био запослен уједначен број жена и мушкараца.

Готово потпуна женска запосленост присутна је у делатностима пружања услуга и производње роба за потребе сопственог домаћинства. Здравство и социјална заштита, као и образовање, и даље су апсорбовали пре свега женску радну снагу. Више од 3/4 запослених у здравству и социјалној заштити, 70% запослених у сектору образовања и нешто мање од 2/3 запослених у финансијском сектору и у осигурању чиниле су жене. У услужним делатностима и у сектору трговине на велико и на мало, жене су чиниле нешто више од половине запослених.

Сектор са најизразитијом разликом у погледу већег обима мушке радне снаге јесте грађевинарство, у којем су

мушкарци чинили близу 90% запослених. Осим тога, у рударству и саобраћају они чине нешто више од 80%, односно близу 84% запослених у овим секторима. Значајна већина мушкараца међу запосленима регистрована је и у енергетици, као и у сектору вода (чинили су готово 80% запослених). Мушкарци чине нешто мање од 2/3 запослених у прерађивачкој индустрији, а нешто више од 60% у администрацији и помоћним услужним делатностима, али и у сектору информисања и комуникација. Чинили су нешто више од половине запослених у пословима са некретностима, док је у сектору науке и иновационих делатности регистрована уједначена заступљеност запослених оба пола.

Доминација мушкараца међу војним лицима је најинтензивнији степен маскулинизације занимања. Мушкарци чине близу 90% запослених са занимањима у индустријском сектору која захтевају ниво образовања нижи од терцијарног, као и више од 80% занатлија. Осим тога, више од две трећине руководиоца, законодаваца и функционера чинили су мушкарци. Међутим, чинили су мање од половине запослених инжињера, стручних сарадника и техничара, као и административних службеника.

У погледу занимања која су у већој мери обављале жене родна разлика је била слабијег интензитета. Најуочљивија је у случају стручњака и уметника, као и административних службеника, испољена кроз чињеницу да су жене чиниле близу 60% запослених са овим занимањима. Поред тога, нешто више од половине запослених инжињера, стручних сарадника и техничара, али и запослених са услужним и трговачким занимањима, као и лица која су обављала једноставна занимања, чиниле су жене.

Економске карактеристике остају једно од најважнијих поља у којем видљиве родне разлике указују на неједнакост жена и мушкараца, са становишта присутности на тржишту рада, могућности запошљавања, као и начина реализације запослености. Регулисање ових питања захтева дубље промене у самим моделима родних улога и стварање оптималних друштвених услова за реализацију равноправности у погледу економске активности и ублажавање родних економских неједнакости. То је дуготрајан процес, али неопходан за

остваривање суштинске родне равноправности. У том смислу једнако су важни усклађеност између породичних обавеза и посла, подстицање економског ојачавања жена, као и охрабривање у погледу посвећености професији и изградње професионалне каријере.

6. ЗАКЉУЧНО РАЗМАТРАЊЕ

Теоријска поставка изабране теме конципирана је на интерактивној повезаности демографског и друштвеног, која имплицира и везу између родног односа и демографског развоја. Један део аргументације за бављење феноменом родне неравноправности из перспективе демографског сазнајног оквира налази се на страни родних улога, а други у теоријско-методолошком одређењу савремене демографије, као науке која се бави становништвом у свој његовог сложености. Родне улоге и специфичности модела понашања чине релевантан сегмент друштвене димензије детерминистичког склопа демографских појава и процеса, а холистички и интердисциплинарни приступ у демографији имплицира интеграцију родног аспекта у циљу дубљег разумевања популационог развоја.

Родна неравноправност је друштвени феномен који одликује и постиндустријска друштва, а начин и интензитет његове манифестације условљени су друштвеним и економским условима, културним нормама, као и достигнутим стањем у погледу друштвене неједнакости жена и мушкараца. Специфичност друштвеног положаја жена и хијерархијски однос између становника мушког и женског пола према патријархалном културном моделу имају одређену важност за актуелну слику демографског развоја.

Најпрепознатљивија је веза између пада нивоа фертилитета, на једној страни, и пораста нивоа образовања и стопа економске активности женског становништва, на другој страни. У том погледу, учињен је заокрет који подразумева неопходност прилагођавања еманципацијским искорацима женског становништва, као важном оквиру политичких одговора

на врло ниске репродуктивне норме. Једно од централних питања представља веће ангажовање мушкараца у свакодневним родитељским активностима, као и у пословима унутар домаћинства. То јесте важан услов постизања родне равноправности, али не само из перспективе унапређења положаја жене. Уједначенија подела улога унутар породице значи и остваривање права мушкараца да буду посвећени родитељству и да имају активнију улогу у подизању и васпитавању деце. Такође, родна равноправност унутар приватне сфере може имати позитивне промене у погледу уласка у родитељство и одлука о броју деце. Отуда, и поред тога што се може дискутовати о томе колико би промене у репродуктивним моделима заправо биле плодотворне са становишта подизања нивоа рађања, не треба занемарити позитивна искуства утицаја родне равноправности на висину стопа ферилитета.

Друга страна демографског гледишта тиче се познавања родне неправносна као друштвеног феномена који је могуће размотрити коришћењем демографских извора података и метода. Демографски сазнајни приступ базиран је на анализи социо-демографских разлика између женског и мушког становништва, као релевантним показатељима. Специфичности улога и модела понашања жена и мушкараца сагледане су у контексту особености друштвених услова током друге половине 20. века и прве деценије 21. века, као и у социо-културолошкој специфичности регионалних целина у Србији.

Анализа података пописа становништва омогућила је једну систематизовану слику брачних, образовних и економских карактеристика становника мушког и женског пола, у одређеном временском, просторном и друштвеном оквиру. У фокусу су генерацијске, друштвене и социо-културолошке особености родних модела и разлика, што имплицира препознавање разноврсности облика и различитости интензитета родне неправносна у ове три димензије. Низ специфичних хипотеза усмерио је анализу пописне грађе у функцији разоткривања сложености, различитости и репродуквања родне неједнакости.

*Родна неравноправност и специфичности
родних модела*

Између женског и мушког становништва Србије постоје разлике у погледу брачног статуса, као и у погледу образовних и економских карактеристика. Оне потврђују специфичност родних модела понашања на једној страни, али и неједнакост позиција и неравноправност. Из женске перспективе може се говорити о неједнаким шансама у погледу остваривања економске самосталности и финансијског ојачавања, као и у погледу могућности да се посвете професионалном напредовању и да се на различите начине ангажују ван породичног окружења. Осим тога, родне разлике указују да преовлађујући модел родних улога продукује и нека ограничења у погледу позиција мушког становништва, која су препозната у сфери образовања и брачности.

Родна неравноправност се манифестује на другачији начин када је реч о генерацијама рођеним током друге половине 20. века, у односу на старије генерације. Промене у погледу образовања и економске активности жена означиле су повољније карактеристике у ова два аспекта.

Стицање елементарног образовања постало је уобичајена појава. Жене су се све масовније опредељивале за стицање стручних знања и квалификација на средњем нивоу, а из генерације у генерацију све чешће су завршавале више школе и факултете. Распрострањеност терцијарног образовања постала је чешћа одлика средовечних жена него мушкараца, што је најочљивије на подручју града Београда, где су и највећи удели лица која су стекла дипломе виших школа и факултета.

Промена образовних карактеристика женског становништва поспешила је излазак жена на тржиште рада, као квалификоване и стручне радне снаге. Жене су се пре свега запошљавале у здравству, сфери социјалног рада, образовању и у делатности финансијског посредовања, док је економска активност старијих генерација жена пре свега била условљена обављањем послова у пољопривредној делатности. Положај старијих жена посебно погоршавају чињенице о уделу лица која се нису школовала или имају најниже образовне нивое,

као и о високом уделу издржаваних лица. Поред тога, брачни статус жена 60 и више година представља још једну неповољну околност њиховог положаја и могућности у погледу постизања одређеног квалитета живота.

Различитост између млађих и старијих генерација жена, осим другачијих образовних и економских карактеристика, постоји и са становишта брачног стања. Окосницу положаја средовечних жена чини живот у брачној заједници, док су старије жене у значајној мери суочене са проблемима која се односе на удовиштво као широко распрострањено обележје брачности у овом животном добу. Такође, брачни статус млађих генерација карактерише и заступљеност разведених жена, као група која се одликује специфичним питањима битним за квалитет свакодневног живота и за њихов друштвени положај у целини. Брак, удовиштво и развод, као различити модалитети брачног статуса, носе специфична ограничења и препреке које положај жена чине неравноправним у односу на мушкарце.

Када се посматрају позиције жена и мушкараца у контексту брачног статуса, патријархални образац поделе улога доводи до тога да се може говорити о специфичностима њиховог положаја у оквиру истог брачног статуса. Путем секундарних извора подвучена је важност заштитничке улоге брака за мушкарце на једној страни, док се у случају жена може говорити о неповољним ефектима, јер организација и функционисање у приватној сфери имплицирају претежно ангажовање жена, што ограничава њихову заступљеност и ефикасност у другим областима живота. Такође, могуће је говорити и о специфичностима положаја разведених жена и мушкараца, као и удоваца и удовица. Заправо, са становишта родног односа, брачни статус представља значајну тему коју је потребно конкретније и детаљније испитати, што излази из оквира анализе родних специфичности брачног статуса. Она је дала само основу препознавању родних разлика, као оквир за дубља и конкретнија испитивања специфичности брачних модела понашања, као и везе између родног односа и брачног статуса.

Између жена и мушкараца постоје разлике у распрострањености особа одређеног брачног стања. То је агрегатни

показатељ различитости њихових позиција која означава неједнаке шансе у погледу укључености и ангажовања у професији и у другим сегментима јавне сфере. Између жена и мушкараца 20-39 година постоји разлика у преовлађујућем модалитету брачног статуса. Већина млађе средовечног женског становништва је удата, док се већина мушког становништва ове старосне кохорте још увек није сусрела са искуством живота у брачној заједници. Ванбрачна заједница је релативно слабо заступљен облик партнерства у Србији на почетку друге деценије 21. века. Ипак, до 30 година старости то је чешћа опција женског становништва, док је после 30 година чешће присутна у мушкој популацији.

Мада су старије средовечне жене и мушкарци (40-59 година) преовлађујућим делом удате и ожењени, родна специфичност се манифестује кроз веће уделе разведених лица у женској популацији. У случају жена и мушкараца 60 и више година присутна је очигледна разлика у погледу брачног статуса, испољена кроз чињеницу да је преовлађујућа већина мушке популације у браку, док је удовиштво значајно обележје брачности жена у овом животном добу. Дакле, постоји низ питања која се тичу не само расветљавања положаја становника једног и другог пола са становишта њиховог брачног статуса, већ и везе између родног односа и брачног понашања, а потребно је расветлити их низом конкретних истраживања.

Када се о неједнакости позиција жена и мушкараца говори са становишта образовних специфичности, тежиште се помера са разлика у нивоу образовања на особности у погледу професионалне оријентације, посматране кроз избор средње стручних школа и факултета. У случају старијих генерација може се говорити о подређеном положају жена у погледу могућности да се школују, стичу стручне квалификације и терцијарни ниво образовања, што је њихове позиције, у погледу присуства на тржишту рада и уопште присутности ван сфере породице, чинило неповољним и стављало их у подређен положај у односу на мушкарце. Супротно од тога, позиције генерација жена које су одрастале и школовале се у социјалистичком друштвеном поретку, али и у периоду трансформације српског друштва с краја 20. века,

пре свега су одређене специфичностима у погледу занимања, и на средњем и на терцијарном нивоу образовања.

Без обзир на промене образовних система уочавају се одређена образовна подручја ка којима је већа оријентација женског становништва. На средњем нивоу су то занимања у области текстилне индустрије, услуга, здравства, просвете, економије и финансија. Занимања ка којима је фокусирана мушка популација односе се на области електротехнике, машинства и металургије, саобраћаја, грађевине. На терцијарном нивоу најзначајнија диференцираност односи се на још увек видно изражену разлику у погледу оријентације ка техничким факултетима, која је у већој мери присутна у мушкој популацији. Све веће укључивање жена у стицање факултетских диплома резултирало је јачањем феминизације факултета из области хуманистичких и друштвених наука, а у одређеној мери интензивирало окренутост ка природним и медицинским наукама. Упркос евидентној оријентацији женске популације ка стицању терцијарног нивоа образовања, као обележју генерација рођених током друге половине 20. века, није отклоњена родна разлика када је реч о избору техничких факултета. Традиционално већа усмереност мушког становништва ка овој групи високо школских установа је видљива, и то не само у случају оних који су овај ниво образовања стицали у последње две деценије 20. века, него и у млађим генерацијама.

Родна неравноправност потврђена је манифестацијом разлика у економској активности женског и мушког становништва. За разлику од брачности и образовања, у анализи овог аспекта акценат је на подређеном и неравноправном положају жена у односу на мушкарце, а не на специфичностима родних модела понашања. Културни образац родних улога и хијерархијски одређеног родног односа продукује неповољне економске карактеристике женског становништва, и то не само када је реч о старијим генерацијама жена. Нижу стопу економске активности, а веће уделе незапослених и издржаваних лица, у односу на мушкарце, имају и средовечне жене које су завршавале средње школе и факултете. Управо се понашање у погледу стицања одређених образовних квалификација сматра релевантним показатељем њихове оријен-

тације да буду економски активне и да се запосле. Ипак, није у потпуности отклоњена могућност да економска зависност жена једним делом није и последица њене личне одлуке, донете у одређеним породичним околностима, социјалним условима или као изабрани модел у одређеној фази живота. То је нешто што је потребно истражити, имајући у виду конкретне услове живота, социјално порекло, образовне и професионалне карактеристике ових жена, али и доминантни образац родних улога и њихових специфичности у погледу ангажовања у приватној и јавној сфери.

У погледу економских специфичности женског становништва покренуто је и питање значајно ниже стопе економске активности жена после 55 година старости, при чему се пре свега мисли на престанак њихове радне активности услед пензионисања. То је питање које је потребно продискутовати са становишта супростављених аргумената када је реч о ранијем престанку радног односа у односу на мушкарце, услед родно различите старосне границе одласка у пензију. Ипак, већ сама чињеница да формална економска активност жена престаје раније него код мушкараца може се сматрати показатељем неравноправности који имплицира економску неједнакост.

Ниже стопе економске активности жена него мушкараца, као и нижи удели запослених, нису регистровани једино у случају лица која су стекла терцијарни ниво образовања. Међутим, већа стопа економске активности жена него мушкараца који су стекли овај образовни ниво, на основу пописних података 2002, условљена је економском активносту женског становништва 20-24 године. Отуда би се ова разлика могла сматрати пре свега последицом изласка на тржиште рада женске популације непосредно по завршетку више школе или факултета, а не може се говорити о генерално већој економској активности жена него мушкараца терцијарног нивоа образовања. Свакако да треба имати у виду да се, с обзиром на старост, ради о мањем броју лица него у старијим групама, као и то да је, највероватније, претежни део њих стекао диплому више школе. Све до 55 година не постоји значајнија разлика у стопама економске активности, нити у уделу запослених лица када је реч о женама и мушкарацима

терцијарног нивоа образовања. Међутим, после 55 година постоји значајна разлика испољена кроз ниже стопе економске активности и запослености жена које су завршиле вишу школу или факултет, у односу на исту популацију мушкараца.

С обзиром на веће уделе економски активних и запослених лица међу женама које су стекле дипломе виших школа и факултета, него код жена које су имале средњи и још ниже нивое образовања, може се говорити о позитивним ефектима терцијарног образовања на економску активност женског становништва. Ипак, и жене овог образовног нивоа чешће су се суочавале са проблемом незапослености него мушкарци, иако је 2002. године, услед пада запослености мушког становништва током 1990-их, међу терцијарно образованим мушкарцима 55-59 година био већи удео незапослених него међу женама.

Када је реч о женама које су стекле средњи ниво образовања, може се говорити о специфичностима економске активности с обзиром на врсту школе. У том смислу, већи удели запослених међу женама које су завршиле четворогодишње стручне школе, него међу онима које су завршиле 2-3 разреда средње стручне школе или гимназију, указују на чешћу присутност проблема проналаска запослења ове друге две групе жена. Такође, у случају жена са овим образовним карактеристикама израженија је и родна разлика у стопама економске активности, него између жена и мушкараца који су стекли четворогодишње средње образовање. Међутим, са тешкоћама проналажења посла суочавају се и жене које су завршиле четворогодишње средње стручне школе. Да је то проблем који може да потраје и дужи низ година једним делом би се могло поткрепити пописним подацима из 2002. године о нижим уделима запослених лица међу женама до 39 година старости, у односу на старосне групе 40-44 и 45-49 година.

Неравноправан положај жена у односу на мушкарце, осим кроз показатеље који говоре о већој економској зависности женског становништва, видљив је и на основу родних специфичности запослених жена и мушкараца. У том погледу индикативне су разлике у погледу делатности и

занимања које су значајним делом одраз њихове професионалне оријентације, а указују на неједнак положај запослених жена и мушкараца у погледу могућности достизања веће економске и друштвене моћи.

На подручјима у којима пољопривреда има већу важност становници тих подручја су често или најчешће запослени у овој делатности. Делатности у оквиру којих су често били запослени становници оба пола јесу прерађивачка индустрија и трговина, при чему постоје родне специфичности. Као правилност се јавља да су жене чешће од мушкараца запослене у области трговине, док су мушкарци чешће од жена запослени у прерађивачкој индустрији. Специфичност мушке популације јесте да су они чешће запослени у државној управи и социјалном осигурању него у образовању, здравству и социјалном раду. Супротно од тога, жене су и до три пута чешће запослене у здравству или у области социјалног рада него што су запослене у државној управи.

Разлика у броју запослених жена и мушкараца потврдила је родну специфицираност одређених делатности, која се манифестује различитим интензитетом. Жене су концентрисане у мањем броју делатности, него што је то случај са запосленим мушкарцима. Здравсто и социјални рад јесу делатности у којима је најизразитија бројност жена у односу на број запослених мушкараца, а преовлађујуће женске делатности су и образовање и финансијско посредовање. Када је реч о делатностима у којима су претежно запослени мушкарци, у неколико њих маскулинизација је изразито наглашена, превазилазећи интензитет феминизације преовлађујућих женских делатности. Најинтензивнија разлика испољена кроз већи број запослених мушкараца него жена забележена је у грађевинарству, а затим следе рударство, делатности примарног сектора, производња електричне енергије и саобраћај. Мушкарци су у већој мери него жене присутни у прерађивачкој индустрији, али и у државној управи и у социјалном осигурању.

Родне специфичности, релевантне за економски аспект родне неравноправности, још конкретније су представљене разликама у погледу занимања запослених жена и мушкараца. Запослени мушкарци најчешће су били радници у примарном

сектору и у индустрији, или су обављали неко од занатлијских занимања, док су најчешћа занимања запослених жена, поред оних које су у примарном сектору, везана за четворогодишње стручне школе и сектор услуга. То су стручни сарадници и техничари, услужни радници, али и стручњаци, при чему њихова фреквентност варира на посматраним подручјима. Разлика у структури занимања према подручјима може се довести у везу, како са њиховим привредним специфичностима, тако и са образовном структуром жена, али и културним моделом родних улога и достигнутог степена еманципације жена.

Оно што је несумњиво јесте да је и у случају занимања запослених, родна специфичност наглашенија када је реч о оним занимањима ка којима су више оријентисани мушкарци него жене, као и то да постоји више таквих занимања, него оних ка којима су у већој мери фокусиране жене. Службеници, стручни сарадници и техничари, услужна занимања, као и стручњаци припадају групи занимања које обавља већи број жена него мушкараца, али та разлика је блажег интензитета, у односу на ону која указује на већи број мушкараца него жена који су били запослени као функционери, руководиоци или менаџери. Осим војних лица, као групе занимања са најнаглашенијом маскулинизацијом, она је значајно изражена и када је реч о занатлијским занимањима, као и онима која се обављају у различитим индустријским гранама.

Преовлађујући вид обављања занимања и међу женама и међу мушкарцима јесте запосленост, као модалитет који је дефинисан путем уговора са послодавцем. Међутим, рад ван радног односа, самостално обављање делатности и обављање занимања као послодавац, јесу опције које су чешће обележје запослених мушкараца. Родне специфичности у погледу социо-професионалне структуре, утицале су и на родне разлике у учесталости одређених занимања у оквиру ових модалитета запослености.

Ван радног односа занимање су најчешће обављали грађевински радници и радници у пољопривреди, док су самостално обављање занимања и послодавац пре свега опције запослених руководиоца-менаџера малих предузећа,

што су занимања која у већој мери одликују запослено мушко становништво. Осим тога, мушкарци са занимањима стручњаци, стручни сарадници и техничари, занатлије и поједини индустријски радници, такође су обављали занимање или самостално или као послодавци.

У структури женске популације која је занимање обављала ван радног односа најприсутнија занимања су били продавци, демонстратори и манекени, радници личних услуга, али и стручни сарадници, техничари и стручњаци из друштвених наука. Такође, ово су и занимања најзаступљенија међу женама које су самостално обављале занимање, док су међу мушкарцима који су самостално обављали делатности најприступнији менаџери-руководиоци малих предузећа, па затим они који су обављали радничка занимања из индустријско-металског сектора и саобраћајне делатности.

*Социо-културолошке специфичности
родне неравноправности*

Анализа социо демографских карактеристика женског и мушког становништва три велика подручја Србије потврђује постојање одређених специфичности, као одраз економских и социо-културолошких различитости. Посебно је уочљива диференцираност између града Београда и преосталог подручја централне Србије, и то у већој мери када је реч о женском становништву.

Специфичност економских и образовних карактеристика женског становништва централне Србије без подручја града Београда, као и израженост родне разлике, потврђују претпоставку о интензивнијој родној неравноправности. Распрострањеност лица са неповољнијим образовним карактеристикама, раширеност економске зависности и заступљеност пољопривредних и радничких занимања, дозвољавају да се констатује неповољнији друштвени положај жена на овом подручју, као и неповољније околности у погледу могућности да се он унапреди и да се родни јаз ублажи.

Карактеристике брачног стања женског становништва на подручју централне Србије без града Београда говоре о традиционалнијем обрасцу понашања. Код жена 20-39 година

брачна заједница је раширенија опција него међу млађе средовечним женама на друга два подручја. Такође, одлагање склапања брака и евентуално одустајање од брачне заједнице као коначног избора су ређи модалитети средовечних жена на овом подручју. Отуда, брачна заједница, односно положај жене и уређеност родног односа унутар ње, представљају важан оквир унапређења друштвеног положаја средовечних жена на подручју централне Србије без Београда.

Специфичност социо-демографских карактеристика женског становништва града Београда упућује на нешто другачију манифестацију родне неравноправности. Положај жена које су стекле дипломе виших школа и факултета, могућности њиховог запошљавања, положај запослених жена, реализација професионалне каријере и усклађивање посла и породице, односе се на већи део женске популације него што је то случај на преосталом подручју централне Србије. Из угла брачног статуса, београдску женску популацију у већој мери дотичу питања која се тичу животних ситуација и услова живота разведених жена. Поред тога, понашање у погледу одлагања или одустајања од брака, упућује на могућност да женско становништво града Београда чешће перципира негативне аспекте брака са становишта постизања родне равноправности.

Родне социо-демографске карактеристике разликују се и према типу насеља. Слично као и у погледу специфичности родних модела између Београда и преосталог подручја централне Србије, успостављена је диференцираност између градских и осталих насеља. С обзиром на постигнути ниво образовања и на одлике економске активности, може се закључити да је неповољнији положај женског становништва неградских насеља, а родна разлика указује на израженију неравноправност, него што је то забележено у градским насељима. Такође, брачна структура упућује на традиционалнији модел понашања него у градским насељима, па је отуда важнији положај жене у брачној заједници, као оквир њеног друштвеног положаја, него што су питања која проистичу из угла разведених жена или оних које нису склапале брак. Поред тога, имајући у виду особеност норми и система вредности у градским и осталим насељима, потребно је

емпиријским путем испитати да ли постоје разлике у положају женског становништва истог брачног статуса. У том погледу посебно су важна питања односа друштвеног окружења према каснијем ступању у брак, према разводу, као и према поновном склапању брака у случају развода или смрти супружника.

Друштвена транзиција и родне специфичности

Анализом брачности, образовања и економске активности у периоду 1991-2002, уочене су основне карактеристике и промене, али тек испитивање утицаја конкретних фактора на анализиране структуре, омогућило би поузданије закључивање о ефектима дубоке друштвене кризе током 1990-их.

То посебно важи за брачну и образовну структуру, јер не постоји емпиријски проверена веза између карактеристичних модела понашања и фактора који су могли да их проузрокују. Све присутнија појава одлагања брака, пораст удела разведених лица, као и удовица/удоваца обележиле су последњу деценију 20. века. Међутим, апстрахујући утицај старосне структуре, а имајући у виду тенденције у развијеним европским државама, може се говорити о инхибирајућем утицају друштвене трансформације на ширење модернијих образаца брачног понашања. У погледу образовне структуре, намећу се два питања која дотичу средовечну популацију. Једно се тиче присутности лица чији је коначно постигнути ниво образовања нижи од средње стручне спреме, а друго се односи на слабију заинтересованост млађих генерација мушкараца ка стицању високог нивоа образовања.

Негативни ефекти транзиције на економску активност препознати су код становника оба пола, при чему се може говорити о специфичностима њиховог испољавања. На једној страни видљив је пад стопа економске активности средовечног женског становништва, а на другој је незапосленост старије средовечних високообразованих мушкараца, као последица економске кризе која је утицала на појаву вишка радне снаге и отпуштатања. Регистроване тенденције и одлике брачности, образовања и економске активности на

почетку 21. века формирале су се у специфичним друштвеним и економским условима који су свакако оставили одређеног трага. Оне покрећу нека важна питања која се тичу могућности унапређења родног односа у Србији, ублажавања родних разлика и стварања услова за суштинске родне равноправности.

Посебан сегмент сагледавања ефеката трансформације српског друштва односи се на видљивост родних питања, спровођење политике једнаких шанси за жене и за мушкарце, као и на друштвену промоцију родне равноправности као вредности и циља. Институционализација механизма и доношење закона јесу неопходни инструменти, али недовољни, уколико изостане реализација унапређења друштвеног положаја жена и ојачавања родне равноправности у пракси. Анализа социо-демографског оквира усмерава ка појединим питањима, важним за остварење овог циља.

Позиције и друштвени положај мушког становништва

Родне разлике као централни предмет имплицирају видљивост мушке перспективе, што значи препознавање питања битних за разумевање овог родног модела. То што се родна неравноправност дефинише кроз положај жена, у односу на положај мушкараца, не умањује важност специфичности понашања и социо-демографских карактеристика мушког становништва. Расветљавање из овог угла омогућило је увид у ефекте патријархалног родног режима на особености мушког становништва. Специфичности понашања мушкараца, као одраз културних норми, за резултат имају успостављање одређеног модела брачности, образовања и економске активности, као три важна аспекта њиховог друштвеног положаја.

Средовечни мушкарци су ређе у брачној заједници него што је то случај са женама, али су и ређе разведени. Код њих је израженије одлагање уласка у брак, па чак и одустајање од ове опције. У периоду живота када су важни посао, професионална каријера, реализација личних амбиција, мушкарци, чешће од жена, још увек нису склапали брачну

заједницу. Међутим, брак представља доминантну опцију у старости. Када, као оквир квалитета живота, партнерство добија на важности, мушкарци су знатно чешће ожењени него што су жене удате.

Наравно, сама чињеница о брачном статусу није довољна за сагледавање позиција мушкараца, али представља важну тачку диференцираности у односу на женско становништво истог животног доба. Традиционална подела родних улога означила је већу заштитничку функцију брака у случају мушког становништва, што може да има негативне импликације у условима модернизацијских процеса у сфери брачног понашања и повећане нестабилности брачних заједница.

У односу на старије, млађе генерације мушког становништва имају негативнији приступ стицању високог образовања. Пад важности образовања, као једног од фактора достизања одређеног животног стандарда, и образовања као димензије у погледу друштвене промоције свакако да могу да буду релевантни разлози. Међутим, објашњење не може да се сведе само на њих. Другачији однос према школовању се може посматрати као одраз вредности усвојених током процеса одрастања, које су дефинисале усмереност према стицању знања и образовању. Такође, потребно је размотрити и то да ли и у којој мери наметнута очекивања, у погледу пресудне одговорности мушкарца за финансијску ситуацију у породици, у одређеним животним околностима утичу на одустајање од стицања високог образовања.

Мада се мушко становништво одликује повољнијим економским карактеристикама, и оно се суочава са негативним импликацијама. Проблем проналажења посла присутан је и међу средовечним мушкарцима, а у одређеним друштвеним околностима јавља се проблем отпуштања и остајања без посла. Ове ситуације су неповољне не само због повећане угрожености социо-економског положаја појединаца и њихових породица. Оне могу имати и негативне психолошке импликације, посебно у моделу доминантне улоге мушкарца као храниоца породице. Међутим, неповољне импликације економске структуре мушког становништва пре свега би се могле објаснити утицајима структурних фактора и

социо-економских услова који обележавају одређени период друштвеног развоја. Оне нису последица друштвених норми у погледу њихових позиција када је реч о економској активности и запослености, што је важан сегмент економских карактеристика женског становништва.

Дакле, иако се асиметрична подела родних улога и хијерархијски однос манифестују кроз неравноправност жена у односу на мушкарце, у различитим аспектима, ефекти таквог културног модела носе негативне импликације и када је реч о мушком становништву. Пренаглашеност заштитничке функције брака, слабија посвећеност високом образовању, као и доминантна одговорност за социо-економски положај породице, заслужују пажњу као питања релевантна са становишта унапређења родног односа, односно превазилажења родне неравноправности.

Успостављање родне равноправности имплицира добробити и за жене и за мушкарце, што би требало да буде важан аргумент спровођењу политике једнаких шанси. Демографски поглед на овај друштвени феномен пружио је један специфичан увид, издвајајући нека питања која стоје на том путу. Већину њих потребно је још дубље расветлити. Такође, потребно је конкретније испитати специфичности родних модела у конкретним социо-економским условима и културним оквирима. Родне разлике у брачним, образовним и економским карактеристикама говоре о специфичностима улога жена и мушкараца, као и о различитим позицијама које су основа друштвеној неједнакости полова.

Осим тога, демографско гледиште појачава аргументе у прилог потпуној и суштинској родној равноправности која значи исте шансе жена и мушкараца на свим пољима. Она подразумева једнаке могућности учествовања и активне реализације и у приватној и у јавној сфери. То значи промену постојећег обрасца који продукује специфичност положаја, услед ограничења проистеклих на конфликтној релацији ангажовања у приватној и у јавној сфери. Раскид са родним

стереотипима и предрасудама потребан је и из мушког угла, који би омогућили већу присутност и активнију улогу мушкараца у конкретним активностима унутар породице, као и слабљење обрасца који одговорност у погледу материјалне ситуираности породице концентрише у улогу мушкараца-храниоца.

Оно што је посебно важно, мада недовољно разрађено услед методолошко-концептуалног ограничења, јесте веза између демографског развоја и преовлађујућег модела родног односа. Родне специфичности су део детерминистичке основе фертилитета, брачности, миграција и морталитета, а негативни демографски ефекти хијерархијског односа између жена и мушкараца, упућују на важност успостављања родне равноправности. Промена преовлађујућег културног обрасца родних улога значи хуманији карактер друштва. Осим тога, родна равноправност је важна и са становишта успостављања услова за одржив демографски и друштвени развој Србије.

Дубока утемељеност преовлађујућег обрасца родних улога и одређености родног односа потврђена је и специфичностима брачних, образовних и економских карактеристика регистрованих и на почетку друге деценије 21. века. Постизање родне равноправности имплицира постојање друштвених услова усклађенијег односа између приватне и јавне сфере, а поред дефинисања и спровођења мера, неопходна је промена на нивоу свести. Важност родне равноправности за демографски и друштвени развој јесте снажан аргумент раскида са друштвеним нормама и вредностима које ојачавају асиметричност улога и хијерархијски однос између жена и мушкараца.

Gender Inequality in Serbia

A Demographic Viewpoint

S u m m a r y

Gender inequality is a topical issue of contemporary society, present in countries of various economic and political systems and cultural norms. The mechanisms of reproducing hierarchal relations are deeply immersed in the social structure, and although the social position of women has been promoted and gender gap mitigated, essential gender equality has not been established.

In conformity with the requirements established on the UN level, institutionalized mechanisms have also been developed in Serbia. The result is the Law on Gender Equality brought in 2009. Establishing a gender equality policy is one of the necessary steps, but efficient solving of this matter implies knowledge of the diversity and complexity of gender inequality. This means the analysis of socio-cultural and generation specificities, as well as the tendency and changes of gender models and their mutual differences.

Gender differences in marital, educational and economic characteristics, as a central subject of demographic viewpoint, are analyzed by relying on the census data. The consideration of the gender specificities predominantly refers to the period from 1981. to 2002. The 2011 census data of the population from have not been published when the study initiated. Their consideration was limited to the available content, but they are presented in a separate section, in order to gain a more complete access to the socio-demographic aspects of gender regime in Serbia at the beginning of the second decade of the 21st century. The continuity

of gender specificity in marital status, education and economic activity has confirmed gender inequality.

Social determinacy of gender roles, reproduction of gender inequality and socio-cultural specificities are three key points of hypothetical framework which directs the analyses of socio-demographic characteristics of female and male population in defined time, space and social framework. This means shedding light on the form and intensity of gender inequality, in concrete conditions of social and demographic development of the Serbian society during the second half of the 20th and beginning of the 21st century. Differences in view of the marital status, educational and economic characteristics confirm the specificities of gender role behaviour on the one hand and the different positions and inequalities between women and men on the other hand.

In the course of the second half of the 20th century, there has been a change in the position of the female population in Serbia as well. The educational structure of the older generation was characterized by a high rate of persons without education and with low levels of education, and their economic activity was determined by work in the agricultural sphere. In generations born after the Second World War, education ceased to be the privilege of only the male population and acquiring tertiary level of education became more frequent among the female population. Nevertheless, the differences between the women and men in view of educational and economic characteristics indicate to gender inequality as a social phenomenon which is manifested at the beginning of the 21st century in Serbia as well, in a similar way as in the majority of other post-industrialized societies.

As regards educational specificities, differences in the professional orientation of women and men are gaining importance, not only in secondary but in tertiary level of education as well. Orientation of women intensified towards professions in the textile industry, services, health, teaching, economics and finances. Professions in the fields of electrical and mechanical engineering, metallurgy, traffic and transportation and civil engineering are much more appealing to the male population. The more massive inclusion of women in higher education increased the feminization of faculties in the fields of the humanities and social studies. The orientation of women towards natural and

medical sciences somewhat increased, but the pronounced difference in view of a considerably greater orientation of the male population towards technical science remained unchanged.

The differences in the economic activities confirm greater economic dependency of the female population. Middle-aged women who belong to the generation who finished secondary schools and universities also manifest a lower rate of economic activity and greater rate of unemployed and dependant persons in comparison with men, and not only the older women who have unfavourable educational characteristics. Secondary and tertiary education somewhat upgraded the position of women on the labour market. However, women with tertiary education also face difficulties in finding jobs, more often than men.

Also, there are differences between employed women and men which are observed by the concentration towards certain sectors of activities and professions. The final results are economic inequalities and reproduction of gender inequalities.

According to 2002 census data, apart from agriculture, both men and women are most frequently employed in the manufacturing industry and in trade. Women work more than men in trade, while men are employed more than women in the manufacturing industry. The male population are more frequently employed in state administration and social insurance rather than in education, health care and social work. Contrary to this, women are three times more employed in health care or in fields of social work than in state administration.

Women are concentrated in a fewer number of professions than employed men. Healthcare and social work are activities in which the difference is most pronounced, where the women outnumber the men. Education and financial mediation are also the prevailing “female” professions. The most intense difference where there are more men employed than women are noted in civil engineering. Mining follows, as well as primary sector activities, electrical energy production and transportation and storage. Men are also more frequently employed in the manufacturing industry, but in government administration and social insurance as well.

Employed men, as a rule, were workers in the primary sector and in industry, or they carried out some of the craftsman trades, while the most frequent professions of employed women

were expert-associates and technicians, service workers and experts. The most intense masculinisation of professions has been registered in the case of military persons, and apart from that, there are a considerably greater number of craftsmen among employed men than women. Contrary to that, there are more women than men working as office clerks, expert associates and technicians, service workers as well as experts. However, this difference is milder in relation to the greater number of men working as officials, executives or managers. Men have been employers more often than women or worked independently, although these options were represented less than the format – employed.

Apart from socio-economic differences, the demographic viewpoint implies differences in the marital status as well, as a relevant framework of gender inequality. The aggregate picture of matrimony showed different marital status of women and men in certain age periods. In comparison with women, middle aged men are less frequently married, but also divorced. Postponing marriage is more common with men, and even abandoning the idea of getting married. There is even a more pronounced difference in the marital status between older women and men (60 and over). The prevailing marital status of men is – married, while widowhood is a significant characteristic of the marital status of older women. Hence, there are differences between women and men in view of marital status in two significantly different phases of life, which denotes to important differences in view of the position of women and men.

Furthermore, it is possible to mention the specific position of women and men of the same marital status, considering the traits of their roles and characteristics of life circumstances they face. Marriage, widowhood and divorce all bear specific questions in view of positions in the private sphere and possibilities of engagement outside of it, and gender characteristics in that view should be examined through empirical research.

Demographic perspective enabled recognizing socio-cultural specificities of gender models and gender differences. The difference between the region of Belgrade and other regions in Central Serbia is especially prominent. The incidence of persons with lower levels of education, economic dependency on a large scale and share of agricultural and blue-collar positions indicate to

a more unfavourable social status of women outside the Belgrade region. Furthermore, the socio-economic characteristics of the female population in regions show regional differences, relevant from the standpoint of promoting the social position of women and mitigating the gender gap. Regarding marital status, regional specificities show a greater extent of unmarried, but also divorced women in Belgrade, while in other regions the traditional model of marital behaviour is more frequent. However, the characteristics of the gender relationship between partners and the position of women in the private sphere form an important framework of the social position of middle-aged women in all regions.

The particularity of socio-demographic characteristics of the female population in the city of Belgrade causes some issues to be more important than in other regions. The position of women who acquired a diploma of higher schools and colleges, the position of employed women, realization of professional career and balancing work and the family, applies to the majority of female population in comparison with the women in other regions. With regard to the marital status, the female population of Belgrade are more involved with matters of life situations and conditions of life of divorced women. Furthermore, postponing marriage or even giving up on the idea of getting married point to the possibility that the female population of Belgrade more often perceives the negative aspects of marriage from the standpoint of achieving gender equality.

Similarly to regional differences, there are also differences according to type of settlement. The achieved level of education and economic activity traits point out to a more unfavourable position of the female population in nonurban settlements, and the intensity of gender differences show a more pronounced inequality, in comparison with urban settlements. As to marital status, as a relevant framework of the position of women, a more traditional marital structure is seen in nonurban regions, while there is a greater share of unmarried and divorced women in urban settlements. Taking into consideration the relevance of socio-cultural characteristics, it may be justifiable to assume that there are specific conditions in the position of women of the same marital status in urban and nonurban settlements, which should be examined through empirical research.

The marital, educational and economic structure, registered in the 2002 Census data, was formed in the social circumstances which marked the last decade of the 20th century. For that reason, the noted trends and characteristics of the male and female population in Serbia at the beginning of the first decade of the new century are the result of social and demographic factors whose effects are characteristic for this period. Although conclusions cannot be brought without more concrete research, on the influence of the transformation of Serbian society on gender models and gender differences, some issues were noted, when analyzing the census data, which could be the subject of separate research.

If the general state in society and life conditions had not been inhibiting, the modality rates which indicate more modern marital behaviour models might have been even greater. In that context it is a question whether gender specificities would have been manifested in another way and if the gender differences intensity would have been greater. When educational characteristics are in question, attention is drawn to the impact of social transition on a relatively large rate of persons with elementary education, and the poor interest of the male population for tertiary level of education.

The negative effects of social transition on economic activity were recognized in the analysis of census data. The deep economic crisis during the 1990s struck both genders, but there are gender specificities in that sense. A decrease in the rate of economic activities was noted among middle-aged women, which can be linked with the phenomena detected in an empirical research on the withdrawal of women to the privacy sphere. In very unfavourable social circumstances “escaping into privacy” was part of the “female strategy”, which was the key to overcoming elementary subsistence problems and survival of the family. However, a decrease in the rate of employed middle-aged men was noted as a direct consequence of the economic crisis. Massive layoffs and confrontation with situation of losing a job considerably struck workers in industrial fields which mainly comprised of men.

Demographic viewpoints marked a clear visibility of the male perspective as well, regardless of the fact that gender

inequality is defined from the viewpoint and position of the female population. A patriarchal gender order implies negative circumstances and unfavourable characteristics even when male population is in question. Thereby, from this angle too, the importance of changing the prevailing cultural model of gender roles has been concluded as well as overcoming social inequalities of men and women.

Resolving gender inequality from the standpoint of demographic cognitive concept is just one standpoint. The other refers to the influence of gender specificities as determinants of demographic development. The behaviour specificities of women and men and the nature of the prevailing model of gender relations form the basis of contemporary tendencies of fertility, migrations and mortality. Negative demographic effects of the asymmetrical division of gender roles and hierarchal relations point out to the necessity of establishing gender equality. A change in the prevailing cultural framework of gender roles should urge the resolving of concrete issues of demographic development and mitigate negative effects of demographic processes in Serbia.

Прилог

Табела 4.1. Брачност мушког становништва према старости, по подручјима, 1981, 1991 и 2002.												
	Централна Србија без Београда				Војводина				Град Београд			
	неожењени		ожењени		неожењени		ожењени		неожењени		ожењени	
	удовци	разведени	удовци	разведени	удовци	разведени	удовци	разведени	удовци	разведени	удовци	разведени
1981												
15-19	97,6	1,9	0,0	0,1	98,4	1,5	0,0	0,1	97,5	1,5	0,0	0,1
20-24	75,7	23,4	0,1	0,5	77,2	22,2	0,0	0,6	79,8	19,1	0,0	0,4
25-29	31,5	66,7	0,2	1,4	34,4	63,6	0,2	1,8	39,5	58,2	0,1	1,6
30-34	10,5	87,0	0,3	2,0	14,6	82,4	0,2	2,8	15,4	81,0	0,2	2,8
35-39	4,8	92,6	0,5	1,9	8,4	88,0	0,5	3,1	7,2	88,7	0,3	3,3
40-59	2,6	93,2	2,0	1,9	5,2	89,7	1,8	3,3	4,3	89,1	1,6	4,3
60≥	1,5	74,8	22,3	1,1	3,5	78,6	15,8	2,1	3,6	77,4	14,6	3,4
1991												
15-19	97,3	1,6	0,0	0,2	97,7	1,2	0,0	0,2	97,6	0,9	0,0	0,2
20-24	77,4	21,3	0,1	0,6	78,6	20,2	0,0	0,7	85,8	12,8	0,0	0,4
25-29	41,8	56,1	0,1	1,4	41,9	55,6	0,2	1,9	52,6	45,3	0,1	1,3
30-34	19,9	77,2	0,3	2,1	20,6	75,6	0,2	3,2	24,1	72,3	0,2	2,8
35-39	9,9	86,5	0,5	2,7	12,4	82,5	0,5	4,2	12,5	82,3	0,4	4,3
40-59	3,6	91,3	2,1	2,4	5,7	87,5	2,2	4,2	4,9	87,6	1,9	5,1
60≥	1,6	79,9	15,9	1,5	2,8	80,1	13,7	2,5	2,7	81,1	11,5	3,9
2002												
15-19	97,0	1,0	0,0	0,0	98,1	0,8	0,0	0,0	98,2	0,8	0,0	0,0
20-24	88,3	10,9	0,0	0,2	90,2	9,3	0,0	0,2	93,5	6,0	0,0	0,1
25-29	55,9	42,5	0,1	1,2	59,4	38,9	0,1	1,4	69,5	29,4	0,0	0,9
30-34	30,7	66,4	0,2	2,5	33,0	63,6	0,2	3,1	39,1	58,0	0,1	2,6
35-39	19,9	75,8	0,3	3,7	22,3	72,4	0,4	4,9	23,0	71,9	0,3	4,7
40-59	8,2	85,4	2,0	4,2	10,8	80,8	2,1	6,2	9,2	82,0	1,8	6,8
60≥	2,1	77,9	17,9	1,8	3,7	76,7	16,4	3,1	3,1	78,4	14,1	4,3

Извор: Израчунато на основу података Пописа становништва Србије, 1981, 1991. и 2002, РЗСС, Београд.

Табела 4.2. Брачност женског становништва према старости, по подручјима, 1981, 1991 и 2002.												
Централна Србија без Београда				Војводина				Град Београд				
неудате	удате	удовице	разведене	неудате	удате	удовице	разведене	неудате	удате	удовице	разведене	
1981												
15-19	85,4	13,8	0,1	0,4	87,6	11,9	0,1	0,4	90,5	8,4	0,1	0,3
20-24	39,7	57,7	0,3	1,9	41,5	56,1	0,3	2,1	51,8	45,7	0,3	1,6
25-29	13,3	82,6	0,7	3,2	15,2	80,5	0,6	3,7	23,1	72,2	0,6	3,7
30-34	5,9	88,7	1,3	3,7	7,7	86,7	1,2	4,3	10,8	82,1	1,0	5,4
35-39	4,0	89,4	2,3	4,0	5,1	87,6	2,4	4,8	6,5	84,2	2,0	6,7
40-59	2,7	83,4	9,3	4,2	4,9	79,0	10,1	6,0	5,4	75,3	8,6	10,0
60≥	1,3	49,6	46,9	1,8	4,1	41,1	51,5	3,3	5,0	38,2	49,6	6,1
1991												
15-19	86,5	12,1	0,1	0,5	89,3	9,6	0,1	0,5	93,5	5,1	0,0	0,3
20-24	43,5	54,1	0,3	1,5	47,2	50,1	0,2	2,0	66,3	31,8	0,1	1,2
25-29	17,0	79,2	0,6	2,8	18,2	77,1	0,6	3,8	32,6	63,3	0,4	3,1
30-34	7,1	87,5	1,2	3,6	8,2	85,3	1,1	5,0	14,4	79,0	0,9	5,2
35-39	4,3	88,8	2,1	4,3	5,6	86,1	2,1	5,9	8,7	81,6	1,8	7,4
40-59	2,9	83,2	8,6	4,3	3,9	79,0	10,4	6,1	5,2	76,9	8,1	9,2
60≥	1,8	54,4	38,6	3,1	3,7	43,8	46,2	4,4	4,5	45,7	39,8	8,5
2002												
15-19	91,9	6,4	0,0	0,2	94,8	4,3	0,0	0,1	96,7	2,5	0,0	0,1
20-24	64,2	34,1	0,2	1,1	70,7	27,9	0,2	1,0	81,5	17,5	0,1	0,6
25-29	31,6	64,7	0,6	2,8	36,2	59,9	0,4	3,3	52,1	44,9	0,4	2,4
30-34	13,4	80,7	1,2	4,4	16,8	76,4	1,2	5,5	27,6	66,2	0,9	5,1
35-39	7,7	84,7	2,0	5,3	9,8	81,0	2,1	6,9	15,5	74,6	1,9	7,8
40-59	4,0	81,8	8,5	5,4	5,3	77,0	9,9	7,6	7,3	73,7	8,4	10,4
60≥	2,3	51,0	43,2	3,2	3,7	42,1	49,6	4,5	4,3	44,3	43,4	7,8

Извор: Израчунато на основу података Пописа становништва Србије, 1981, 1991. и 2002, РЗСС, Београд.

Табела 4.3. Образовна структура мушког становништва према старости, по подручјима, 1991.							
	Централна Србија без Београда						
	Без шк. и 1-3 раз. о.ш.	4-7 раз. о.ш.	Основно образов.	Средње образов.	Више образов.	Високо образов.	Више и високо
15-19	8,9	3,1	69,5	17,5	0,0	0,0	0,0
20-24	1,6	2,9	27,7	65,1	1,0	0,5	1,5
25-29	1,4	3,4	27,0	58,7	3,4	5,2	8,6
30-34	1,7	6,8	26,5	52,0	4,7	7,7	12,4
35-39	1,9	11,7	30,1	44,2	5,1	6,5	11,6
40-44	2,1	15,0	28,3	40,4	6,9	6,7	13,7
45-49	3,1	26,6	24,6	31,8	7,5	5,9	13,4
50-54	4,8	39,2	19,8	24,9	5,7	5,2	10,9
55-59	12,4	44,8	13,2	20,6	4,9	3,9	8,7
60-64	13,5	56,0	10,1	13,9	3,3	2,7	6,1
65 ≥	24,7	54,3	7,3	9,4	2,0	1,5	3,5
	Војводина						
	Без шк. и 1-3 раз. о.ш.	4-7 раз. о.ш.	Основно образов.	Средње образов.	Више образов.	Високо образов.	Више и високо
15-19	9,3	3,8	67,8	18,4	0,0	0,0	0,0
20-24	1,6	3,5	26,5	66,4	0,9	0,4	1,3
25-29	1,7	3,5	25,2	61,3	3,2	4,6	7,8
30-34	2,3	5,5	23,7	56,0	4,5	7,7	12,2
35-39	2,6	8,7	25,5	51,0	4,7	7,0	11,7
40-44	2,6	10,9	22,9	49,6	6,2	7,3	13,6
45-49	4,2	19,6	22,2	40,7	6,1	6,6	12,8
50-54	5,8	27,9	19,9	33,6	5,7	6,6	12,3
55-59	9,0	34,0	15,3	30,8	5,3	5,1	10,3
60-64	10,9	44,3	13,8	21,5	4,5	4,5	8,9
65 ≥	18,8	48,3	11,3	15,4	2,6	2,9	5,5
	Град Београд						
	Без шк. и 1-3 раз. о.ш.	4-7 раз. о.ш.	Основно образов.	Средње образов.	Више образов.	Високо образов.	Више и високо
15-19	7,5	0,6	70,4	20,3	0,0	0,0	0,0
20-24	0,7	0,5	13,7	82,7	1,1	0,8	1,8
25-29	0,5	0,5	12,9	70,1	4,9	10,7	15,6
30-34	0,6	1,0	14,1	60,0	7,2	16,7	23,9
35-39	0,6	1,7	16,5	56,2	8,0	16,5	24,5
40-44	0,6	2,4	15,7	53,2	9,9	17,8	27,7
45-49	1,0	5,2	17,6	47,7	11,0	17,0	28,0
50-54	1,3	9,5	16,6	43,9	9,9	18,2	28,1
55-59	2,9	15,3	14,2	41,3	9,1	16,7	25,8
60-64	3,6	21,8	12,1	33,1	9,2	19,7	28,8
65 ≥	7,5	23,0	10,9	28,4	10,0	19,5	29,5

Извор: Израчунао на основу података Пописа становништва Србије, 1991. РЗСС, Београд.

Табела 4.4. Образовна структура женског становништва према старости, по подручјима, 1991.

	Централна Србија без Београда						
	Без шк. и 1-3 раз. о.ш.	4-7 раз. о.ш.	Основно образов.	Средње образов.	Више образов.	Високо образов.	Више и високо
15-19	8,0	3,4	72,1	15,5	0,1	0,0	0,1
20-24	2,0	3,8	26,9	62,7	2,7	0,8	3,6
25-29	2,1	5,5	27,4	53,5	4,7	6,2	10,9
30-34	2,5	12,7	30,6	42,6	4,6	6,6	11,2
35-39	3,0	20,3	34,4	32,5	4,1	5,3	9,4
40-44	4,0	26,9	33,0	26,4	5,5	3,9	9,4
45-49	8,1	46,1	23,5	15,7	4,0	2,4	6,4
50-54	18,7	51,2	15,4	9,7	3,0	1,6	4,6
55-59	46,5	35,4	8,4	6,9	1,7	0,8	2,5
60-64	53,0	35,2	6,2	3,9	0,7	0,6	1,3
65 ≥	65,5	26,2	4,5	2,7	0,3	0,3	0,6
	Војводина						
	Без шк. и 1-3 раз. о.ш.	4-7 раз. о.ш.	Основно образов.	Средње образов.	Више образов.	Високо образов.	Више и високо
15-19	7,9	3,2	70,6	17,5	0,0	0,0	0,0
20-24	1,9	3,3	24,5	64,9	3,4	1,1	4,5
25-29	2,2	3,6	24,8	55,9	6,4	6,7	13,1
30-34	2,7	7,0	28,5	48,2	5,1	8,2	13,4
35-39	3,3	11,9	33,8	39,4	4,6	6,7	11,3
40-44	4,2	16,9	35,5	32,2	5,7	5,2	11,0
45-49	8,6	32,9	28,9	21,3	4,5	3,4	7,9
50-54	14,3	44,9	20,3	14,0	3,5	2,5	6,1
55-59	24,6	45,1	13,7	12,2	2,6	1,4	3,9
60-64	29,4	47,8	11,4	8,6	1,2	1,0	2,2
65 ≥	34,7	49,1	9,2	5,4	0,5	0,5	1,0
	Град Београд						
	Без шк. и 1-3 раз. о.ш.	4-7 раз. о.ш.	Основно образов.	Средње образов.	Више образов.	Високо образов.	Више и високо
15-19	6,2	1,0	72,0	19,6	0,0	0,0	0,0
20-24	0,9	1,0	12,4	79,9	3,1	2,0	5,1
25-29	0,8	1,1	13,5	61,3	7,2	15,6	22,9
30-34	1,1	2,0	18,5	53,4	7,1	17,7	24,8
35-39	1,0	3,3	22,5	49,2	7,4	16,2	23,6
40-44	1,0	4,8	26,0	45,3	8,5	13,9	22,4
45-49	2,4	12,9	30,4	35,3	7,6	11,1	18,7
50-54	4,3	21,2	27,6	30,2	6,5	9,7	16,2
55-59	13,2	25,0	21,2	28,5	4,5	7,1	11,7
60-64	17,8	28,0	19,0	24,1	3,4	7,2	10,6
65+	25,4	26,0	17,8	22,3	2,4	5,6	8,0

Извор: Исто као табела 4.3.

Табела 4.5. Образовна структура мушког становништва према старости, по подручјима, 2002.							
	Централна Србија без Београда						
	Без шк. и 1-3 раз. о.ш.	4-7 раз. о.ш.	Основно образов.	Средње образов.	Више образов.	Високо образов.	Више и високо
15-19	6,6	2,0	66,8	19,4	0,0	0,0	0,0
20-24	1,3	2,4	18,0	72,5	1,2	0,5	1,7
25-29	1,1	2,3	21,9	63,0	2,5	4,3	6,8
30-34	1,1	2,0	24,3	57,8	3,2	6,1	9,3
35-39	1,2	2,2	24,4	55,0	3,8	7,6	11,4
40-44	1,4	4,4	23,6	52,0	4,7	8,5	13,2
45-49	1,6	8,9	28,5	44,1	4,8	7,2	11,9
50-54	1,7	11,7	28,2	40,1	6,4	7,1	13,5
55-59	2,4	21,5	25,5	32,2	7,4	6,5	13,9
60-64	3,7	36,8	21,6	23,4	5,8	5,6	11,4
65 ≥	13,5	49,2	12,2	15,4	4,1	3,5	7,6
	Војводина						
15-19	6,9	2,7	67,0	21,0	0,0	0,0	0,0
20-24	1,4	3,4	15,7	77,1	1,1	0,6	1,7
25-29	1,1	2,8	19,7	68,2	2,7	4,7	7,3
30-34	1,2	2,4	21,7	63,9	3,3	6,4	9,7
35-39	1,3	2,4	21,9	62,4	3,8	7,0	10,9
40-44	1,6	3,5	20,6	59,3	5,3	8,5	13,8
45-49	2,0	6,0	22,7	55,0	5,5	7,8	13,4
50-54	1,8	8,1	21,6	52,4	7,1	8,0	15,1
55-59	2,8	14,4	21,0	45,6	7,5	7,7	15,3
60-64	4,0	25,0	19,8	36,0	6,9	7,6	14,4
65 ≥	9,7	36,9	14,1	27,1	5,8	5,7	11,5
	Град Београд						
15-19	5,7	0,6	70,3	21,0	0,1	0,0	0,1
20-24	0,8	0,7	9,3	86,3	1,8	1,1	2,9
25-29	0,6	0,5	10,1	74,9	4,9	8,9	13,8
30-34	0,6	0,4	9,0	68,8	6,2	15,0	21,2
35-39	0,6	0,4	9,2	64,7	7,2	17,9	25,1
40-44	0,6	0,5	9,7	61,5	8,8	18,9	27,7
45-49	0,7	1,0	12,5	58,3	9,1	18,3	27,4
50-54	0,7	1,5	12,5	54,3	11,1	19,9	31,1
55-59	0,8	3,1	13,8	49,5	12,6	20,2	32,8
60-64	1,1	7,3	14,8	42,7	12,6	21,5	34,1
65 ≥	3,4	16,0	11,1	34,3	12,8	22,4	35,2

Извор: Израчунато на основу података Пописа становништва Србије, 2002. РЗСС, Београд.

Табела 4.6. Образовна структура женског становништва, према старости, по подручјима, 2002.

	Централна Србија без Београда						
	Без шк. и 1-3 раз.о.ш.	4-7 раз. о.ш.	Основно образов.	Средње образов.	Више образов.	Високо образов.	Више и високо
15-19	6,0	2,2	69,1	17,8	0,0	0,0	0,0
20-24	1,4	2,5	17,3	72,6	2,0	0,7	2,8
25-29	1,3	2,5	21,4	59,2	4,6	6,7	11,3
30-34	1,4	2,6	25,4	52,9	5,3	7,5	12,8
35-39	1,6	3,6	26,1	50,7	5,1	7,9	13,0
40-44	2,1	8,7	28,9	44,4	4,8	7,1	11,8
45-49	2,6	16,3	34,8	33,9	3,6	5,4	9,0
50-54	3,1	21,8	34,8	28,0	4,9	4,1	8,9
55-59	6,3	39,1	27,5	18,4	4,3	2,3	6,6
60-64	14,2	50,8	19,2	10,0	2,8	1,6	4,4
65 ≥	51,3	33,3	8,7	4,4	0,9	0,6	1,5
Војводина							
15-19	5,9	2,0	69,8	19,9	0,0	0,0	0,0
20-24	1,3	2,2	14,0	78,2	2,4	1,1	3,6
25-29	1,2	2,2	17,5	64,4	5,4	8,5	13,9
30-34	1,2	2,2	21,1	58,8	6,1	9,6	15,7
35-39	1,6	2,4	22,3	57,5	6,7	8,6	15,2
40-44	2,1	4,2	25,8	52,3	6,3	8,6	14,8
45-49	2,5	8,7	32,9	43,4	5,0	7,0	12,0
50-54	3,2	13,0	35,2	36,4	6,2	5,4	11,6
55-59	6,5	25,7	31,3	26,7	5,7	3,7	9,4
60-64	12,3	41,1	23,4	16,2	3,9	2,8	6,7
65 ≥	27,9	44,5	14,2	10,3	1,8	1,1	3,0
Град Београд							
15-19	4,9	0,7	72,2	19,8	0,0	0,0	0,0
20-24	0,9	0,8	7,3	86,6	2,5	1,8	4,3
25-29	0,7	0,6	7,9	67,3	7,4	15,9	23,3
30-34	0,7	0,6	9,2	60,0	8,5	21,0	29,5
35-39	0,8	0,6	10,6	57,5	9,3	21,2	30,4
40-44	0,9	1,2	14,7	55,8	8,7	18,7	27,4
45-49	0,9	2,3	19,6	51,9	8,1	17,2	25,3
50-54	0,9	3,4	22,5	48,9	9,5	14,7	24,2
55-59	1,9	9,0	25,9	41,9	9,0	12,3	21,2
60-64	3,8	18,4	26,6	33,0	7,1	11,1	18,2
65 ≥	17,4	23,1	21,6	26,3	4,1	7,5	11,6

Извор: исто као табела 4.5.

Табела 4.7. Средње стручне школе ка којима је већа оријентација мушког становништва, према старости, централна Србија и Војводина, 1981.												
	Централна Србија											
	Свега	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65≥
Рударско-геолошке	2,6	1,9	1,8	1,6	2,8	3,7	6,6	5,4	6,9	5,9	15,3	8,6
Металуршке	1,1	1,0	1,3	0,7	1,1	3,1	5,0	2,8	3,7	3,0	5,0	0,0
Дрвно-прерађивачке	2,6	1,3	1,6	1,6	5,4	7,7	15,9	5,4	2,9	1,3	2,3	1,6
Метално-машинске и стројарске	4,1	3,5	3,2	3,1	4,0	9,1	15,3	13,0	14,6	13,8	29,5	16,8
Бродарске и грађевинске	4,4	3,2	3,1	2,6	4,6	10,5	43,5	8,0	11,0	11,0	0,0	6,0
Електротех. и електро везе	3,2	4,0	2,9	2,6	2,9	5,3	6,8	6,3	4,8	3,5	2,7	2,9
Кожарско-обућарске и гумарске	1,1	0,6	0,7	0,7	1,0	3,0	2,8	3,1	3,3	5,0	9,0	6,0
Графичке	1,7	0,7	1,1	1,3	2,8	6,5	3,3	3,1	1,4	1,6	7,3	8,3
Грађевинске	2,6	2,7	2,6	2,0	1,6	3,1	6,7	4,4	4,9	4,5	6,1	6,2
Геодетске	2,4	2,2	1,8	1,2	1,6	3,3	3,2	2,6	2,3	2,0	15,0	7,5
Саобраћајне	4,6	2,3	4,8	4,2	4,7	7,1	6,7	4,9	4,5	4,6	3,4	2,8
Пољопривредне	2,0	1,3	1,4	1,2	1,5	2,6	3,0	4,4	5,6	11,8	22,8	19,2
Хидрометеоролошке	1,7	4,0	1,6	0,9	1,4	1,2	1,9	1,8	2,5	7,0	3,0	0,0
Шумарске	2,4	1,4	0,9	1,3	2,0	7,2	17,9	5,6	11,7	13,2	11,3	7,9
Ветеринарске	3,7	3,7	3,2	1,6	2,4	2,5	4,4	6,6	7,6	13,0	5,3	6,0
Административне	1,8	0,8	1,0	0,8	0,7	1,1	1,8	3,0	7,9	14,4	10,4	8,6
Уметничке	1,0	0,6	0,7	0,9	1,0	1,2	1,7	1,5	1,2	0,7	1,2	0,9
Верске	11,2	4,3	9,3	14,5	15,8	18,6	15,2	19,1	4,0	2,8	10,8	12,3
Остале школе за средњи и за стручни кадар	2,4	0,9	1,5	1,7	2,4	3,4	3,0	3,3	3,3	3,5	2,7	1,6
	Војводина											
	Свега	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65≥
Рударско-геолошка	3,9	1,8	2,7	3,6	7,4	7,2	4,6	4,3	4,1	3,5	1,0	1,9
Металуршке	5,3	2,9	8,0	5,5	6,1	3,7	3,8	4,3	3,8	0,0	0,0	4,0
Дрвно-прерађивачке	5,1	2,6	3,0	3,5	6,1	17,3	36,5	10,7	6,0	3,3	2,4	2,2
Метално-машинске и стројарске	8,1	7,8	7,1	6,6	6,8	16,8	29,9	22,8	15,7	16,3	16,8	6,4
Бродарске и грађевинске	4,4	4,0	7,5	2,7	6,2	7,7	3,5	2,5	1,3	2,0	0,0	7,0
Електротех. и електро везе	6,3	8,4	6,9	5,5	5,8	6,8	12,0	8,8	8,3	3,6	1,9	2,2
Графичке	1,6	1,0	1,1	1,7	3,3	2,8	2,7	2,3	2,0	1,3	3,5	1,1
Грађевинске	2,1	1,9	1,6	1,7	1,5	3,3	6,5	6,9	4,4	2,9	2,8	1,7
Геодетске	3,0	3,2	2,2	3,7	2,5	1,9	2,5	6,8	4,8	1,1	2,0	4,0
Саобраћајне	3,3	4,5	4,8	3,2	2,6	5,0	3,4	3,7	3,0	2,9	1,8	2,0
Пољопривредне	2,1	1,6	1,6	1,6	1,7	3,1	3,8	5,3	6,6	13,9	15,1	7,3
Хидрометеоролошке	1,4	0,5	0,9	3,0	1,0	4,0	2,7	3,3	0,6	0,0	0,0	0,0
Шумарске	4,5	2,4	3,2	4,7	4,9	5,7	6,4	5,7	5,7	5,0	3,5	4,5
Ветеринарске	2,7	2,7	1,8	1,4	2,4	2,3	2,0	5,6	21,7	4,2	4,5	3,0
Туристичке	1,2	1,4	1,0	1,5	1,0	1,2	1,0	1,1	2,5	2,1	1,7	1,7
Верске	5,0	0,0	3,4	5,6	8,0	30,0	8,0	5,0	2,0	3,8	1,1	5,0
Остале школе за средњи и за стручни кадар	2,0	0,8	1,1	1,6	1,8	2,8	2,6	3,0	3,3	3,4	2,7	1,7

Извор: Израчунато на основу података Пописа становништва Србије, 1981, РЗСС, Београд.

Табела 4.8. Средње стручне школе ка којима је већа оријентација женског становништва, према старости, централна Србија и Војводина 1981.

	Централна Србија											
	Свега	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65 ≥
Текстилне	2,9	4,7	4,4	4,0	2,2	1,4	1,8	1,7	2,3	2,0	1,4	1,2
Хемијско-технолошке и прехранбене	1,6	1,9	2,0	2,1	1,9	1,2	0,8	0,6	0,6	0,5	0,3	0,6
Архитектонске	1,4	1,3	1,2	1,5	2,1	1,6	0,8	1,1	0,8	0,6	0,8	0,5
Економске и финансијско-комерцијалне	2,1	2,8	3,2	3,4	3,0	2,5	1,6	1,5	0,8	0,7	0,6	0,7
Туристичке	1,2	0,8	1,3	1,3	1,1	1,1	1,5	0,9	0,9	0,9	0,8	0,5
Медицинске	6,1	6,0	7,2	10,9	8,8	7,4	3,6	2,4	2,7	3,1	3,3	2,6
Стоматолошке	2,3	1,9	2,7	3,1	2,6	2,8	2,4	1,7	1,1	0,8	2,3	1,3
Фармацеутске	5,0	10,2	7,3	6,8	5,8	7,5	3,5	3,9	2,3	2,6	1,3	1,9
Учитељске, за васпитаче и остале средње школе за наставни кадар	2,5	3,4	3,6	3,4	2,6	2,4	3,1	2,0	1,9	2,2	2,5	2,6
Библиотекарске	6,3	5,6	6,7	7,4	7,6	5,8	5,5	4,6	1,2	2,0	1,0	4,3
Уметничке	1,0	1,8	1,4	1,1	1,0	0,9	0,6	0,7	0,8	1,5	0,8	1,1
	Војводина											
	Свега	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65 ≥
Текстилне	2,7	4,3	5,8	4,8	2,0	1,7	1,1	1,4	1,5	0,7	0,5	0,9
Кожарско-обућарске и гумарске	1,1	5,0	4,1	1,1	2,5	0,3	0,4	0,6	0,4	0,6	0,4	0,3
Хемијско-технолошке и прехранбене	1,3	1,4	1,5	1,8	1,6	0,9	0,3	0,5	0,5	0,3	0,7	0,2
Архитектонске	1,3	0,8	1,8	1,2	2,1	1,2	0,9	0,7	0,6	0,0	0,0	0,0
Економске и финансијско-комерцијалне	2,2	2,5	3,8	4,0	3,2	2,6	1,6	1,3	0,7	0,6	0,5	0,7
Медицинске	5,6	3,6	6,3	8,6	7,6	5,8	2,9	3,2	2,9	6,0	4,5	5,6
Стоматолошке	2,5	3,1	3,6	4,8	2,4	3,3	2,4	1,8	1,0	1,5	0,5	1,6
Фармацеутске	4,1	27,0	4,4	4,5	5,3	2,7	1,8	3,3	3,0	4,8	2,0	2,7
Учитељске, за васпитаче и остале средње школе за наставни кадар	3,5	7,7	5,5	5,7	4,3	3,7	3,1	3,7	3,0	2,2	1,8	3,1
Административне	1,1	1,0	0,7	1,0	3,2	2,8	1,4	0,8	0,4	0,4	0,3	0,5
Библиотекарске	3,4	0,3	4,0	4,7	30,5	3,8	1,2	0,5	3,0	0,5	1,0	0,0
Уметничке	1,1	1,4	1,9	1,1	1,3	0,9	0,8	0,7	0,7	0,8	0,6	0,8

Извор: исто као табела 4.7.

Табела 4.9. Струке средње усмереног образовања ка којима је већа оријентација мушког становништва, према старости, централна Србија и Војводина 1991.

	Централна Србија						
	Свега	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44
Металуршка струка	2,0	1,8	1,9	2,0	1,8	2,3	6,2
Дрвопрерађив.струка	1,7	1,9	1,5	1,7	3,6	2,6	14,0
Машинско-металска	4,8	5,6	4,7	4,6	5,0	5,4	8,4
Бродоградња	2,5	3,3	2,3	2,5	3,0	3,7	4,0
Електротех.струка	4,6	5,2	4,6	4,5	3,5	3,9	6,4
Рударско-геолошка	1,2	1,1	1,1	1,4	2,3	3,3	2,3
Грађевинска	1,8	1,6	1,4	2,4	3,5	2,2	2,9
Саобраћајна	2,7	2,5	2,2	3,6	7,5	11,6	4,8
Енергетска	2,7	2,3	2,4	3,1	2,0	0,0	9,0
Пољопривредна	1,0	1,0	1,0	1,0	1,2	1,1	1,2
Шумарска струка	1,3	1,5	1,1	1,4	1,9	1,7	1,4
Ветеринарска	2,2	1,7	2,3	2,2	1,7	4,0	5,0
Угост.туристичка	1,2	1,2	1,2	1,1	1,4	1,0	0,9
Ватрогасна	2,3	2,0	2,0	1,6	6,7	6,0	0,0
Остале струке	1,2	0,9	1,2	1,4	1,4	1,8	1,4
	Војводина						
	Свега	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44
Металуршка струка	7,5	18,0	5,6	6,8	16,8	8,5	0,0
Дрвопрерађив.струка	1,3	1,3	1,2	1,2	2,8	8,5	0,0
Машинско-металска	13,3	16,5	12,8	13,3	13,4	8,7	12,1
Бродоградња	11,6	5,7	13,0	10,3	0,0	5,0	0,0
Електротех.струка	9,2	10,5	8,2	9,4	12,8	20,8	15,3
Рударско-геолошка	3,6	2,4	4,1	3,4	3,8	0,0	0,0
Грађевинска	1,2	1,4	0,8	1,2	2,1	1,9	2,2
Саобраћајна	6,1	4,5	5,1	6,9	12,6	11,3	8,9
Енергетска	3,0	2,0	2,6	3,7	3,8	3,0	2,0
Пољопривредна	1,2	1,1	1,1	1,2	1,7	1,4	1,6
Шумарска струка	1,5	1,3	1,4	1,4	2,2	1,5	0,0
Ветеринарска	1,8	1,1	1,5	2,6	1,9	2,0	0,0
Угост.туристичка	1,0	0,8	0,9	1,2	1,3	1,1	0,5
Ватрогасна	1,3	1,5	0,6	1,6	0,4	0,0	0,0
Остале струке	1,4	0,9	1,2	1,6	1,8	2,0	4,9

Извор: Израчунато на основу података Пописа становништва Србије, 1991. РЗСС, Београд.

Табела 4.10. Струке средње усмереног образовања ка којима је већа оријентација женског становништва, према старости, централна Србија и Војводина 1991.

	Централна Србија						
	Свега	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44
Текстилна	5,0	4,5	4,9	6,0	3,8	2,8	2,7
Кож.гумарска	1,7	1,8	1,6	1,9	1,0	2,1	1,6
Хемијско-технолош.	1,9	2,0	1,9	1,8	1,9	1,5	1,2
Графичка	1,1	1,1	1,2	1,1	0,7	1,1	0,4
Пољопривредна	1,0	1,0	1,0	1,0	0,8	0,9	0,8
Хидро-метеоролош.	1,2	2,0	1,3	0,9	0,5	1,3	0,0
Економско-комерц.	2,7	2,7	2,9	2,5	2,7	2,2	2,4
Услужна струка	4,5	5,3	4,8	4,3	2,7	2,4	2,6
Здравствена	4,2	4,5	4,4	3,7	6,9	5,3	4,9
Природ-математ. и информатичка	1,1	1,1	1,1	1,0	1,1	0,9	1,6
Просветна	3,8	6,0	4,2	2,7	2,8	1,4	1,2
Правно-биротехн.	2,7	3,5	2,8	2,6	3,1	3,0	5,7
Уметничка	1,7	1,9	1,9	1,3	1,9	1,4	1,8
Трговачка	2,1	2,1	2,4	1,9	1,8	1,5	1,2
Прехрамбена	1,7	2,1	2,0	1,5	0,8	1,0	0,6
Преводачка	4,2	4,3	4,9	3,5	2,2	3,2	3,3
Културолошка	2,5	2,9	2,8	2,2	2,0	1,8	0,9
	Војводина						
	Свега	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44
Текстилна	9,3	11,2	11,8	8,1	6,5	3,4	2,6
Кож.гумарска	4,2	4,3	4,2	4,7	4,1	1,3	0,3
Хемијско-технолош.	2,2	2,2	2,8	2,2	1,4	1,3	2,1
Графичка	1,3	1,4	1,8	1,3	0,9	0,3	0,8
Хидро-метеоролош.	1,4	1,3	1,2	1,9	0,0	0,0	0,0
Економско-комерц.	3,9	3,6	4,5	3,9	3,6	3,5	2,9
Угост.туристичка	1,0	1,3	1,1	0,8	0,8	0,9	1,9
Услужна струка	5,1	5,2	7,7	3,3	2,2	12,0	3,0
Здравствена	5,4	6,7	5,5	5,0	6,0	6,1	4,3
Природ-матема. и информатичка	1,4	1,6	1,3	1,4	1,3	0,9	1,3
Просветна	6,0	7,5	6,5	5,7	4,2	4,0	9,0
Правно-биротехн.	2,4	2,7	2,5	2,4	2,3	2,6	0,0
Уметничка	1,9	4,4	2,1	1,5	1,6	0,9	1,8
Трговачка	3,3	3,8	4,2	3,4	2,2	2,0	0,9
Прехрамбена	1,5	1,9	1,7	1,6	0,9	0,6	0,8
Преводачка	5,1	8,1	6,1	5,2	4,0	1,3	2,0
Културолошка	3,3	5,0	4,4	2,9	2,4	3,0	0,0

Извор: исто као табела 4.9.

Табела 4.11. Структура занимања мушког становништва према положају у занимању, по подручјима, у %, 2002. година

	Централна Србија без Београда						
	Запослени	Раде ван радног односа	Послодавци	Индивидуални пољопривредници	Лица која самостално обављају занимање	Помажући чланови домаћинства	Остали који обављају занимање
<i>Активно становништво које обавља занимање</i>	63,5	4,3	3,1	24,9	2,7	0,2	1,4
Војна лица	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Законодавци и функционери	99,0	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4
Корпорацијски руководиоци-менадери	96,4	0,0	2,1	0,0	1,4	0,0	0,1
Руководиоци-менадери малих предузећа	1,2	0,0	77,0	0,0	21,4	0,0	0,4
Стручњаци физичких, математ. и технич. наука	94,0	0,8	2,9	0,0	1,7	0,0	0,7
Стручњаци биолошких и медицинских наука	92,7	0,5	2,6	0,0	3,7	0,0	0,5
Наставно особље	98,4	0,5	0,2	0,0	0,2	0,0	0,7
Стручњаци друштвених наука и остали	80,3	3,0	3,2	0,0	10,5	0,1	2,9
Струч. сарадн. и техничари прир. наука и инжењери	94,5	1,5	1,6	0,0	1,6	0,0	0,7
Струч. сарадн. и техничари биолош. и медицин. наука	95,9	1,4	0,8	0,0	1,2	0,0	0,6
Стручни сарадници у настави	96,8	0,6	1,4	0,0	0,7	0,0	0,5
Струч. сарадн. и техничари друштвених наука и остали	89,7	3,4	2,7	0,0	2,2	0,1	2,0
Административни службеници и сродни	97,6	1,0	0,4	0,0	0,3	0,0	0,7
Шалтерски службеници	97,8	0,9	0,4	0,0	0,2	0,0	0,7
Радници личних услуга и захтеге	91,7	4,6	0,2	0,0	2,4	0,2	0,9
Продавци, демонстратори и манекени	75,9	10,5	0,0	0,0	10,0	0,8	2,8
Радници у пољопривреди, рибарству и шумарству - произвођачи за тржиште	9,9	1,1	1,0	88,0	0,0	0,0	0,0
Пољопривредници-произвођачи за сопствене потребе	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Рудар и грађевински радници	74,3	16,2	1,9	0,0	4,9	0,2	2,4
Металски и машински и сродни радници	89,9	3,6	1,9	0,0	3,2	0,2	1,2
Прецизни механичари, занатлије, штампари и сродни радници	72,9	4,9	8,0	0,0	11,3	1,0	1,9
Остале занатлије и сродни радници	56,9	16,6	9,6	0,0	12,5	1,0	3,3
Оператори индустријским постројењима	96,2	1,7	0,6	0,0	0,6	0,1	0,8
Оператори и монтери машина и уређаја	96,6	1,0	0,9	0,0	1,0	0,1	0,5
Возачи и руковаоци превозним средствима	91,6	3,9	0,1	0,0	3,2	0,1	1,1
Основна-једноставна занимања у трговини и услугама	88,9	6,2	1,0	0,0	1,2	0,3	2,4
Физички радници у пољопривреди, рибарству и сродни	46,7	46,8	0,0	0,3	0,2	0,5	5,5
Физички радници у рударству, грађевинарству, индустрији и транспорту	76,4	16,8	0,5	0,0	1,5	0,2	4,7
Радници без одређеног занимања	67,1	13,1	5,6	0,0	4,1	1,7	8,4

Табела 4.11. Структура занимања мушког становништва према положају у занимању, по подручјима, у %, 2002. година

	Војводина						
	Запослени	Раде ван радног односа	Послодавци	Индивидуални пољопривредници	Лица која самостално обављају занимање	Помажући чланови домаћинства	Остали који обављају занимање
<i>Активно становништво које обавља занимање</i>	70,5	6,4	3,6	14,7	3,0	0,2	1,6
Војна лица	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Законодавци и функционери	99,2	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Корпорацијски руководиоци-менадери	90,8	0,1	5,7	0,0	3,4	0,0	0,0
Руководиоци-менадери малих предузећа	0,7	0,0	73,1	0,0	25,8	0,0	0,4
Стручњаци физичких, математ. и технич. наука	92,7	1,2	3,6	0,0	2,1	0,0	0,3
Стручњаци биолошких и медицинских наука	92,9	0,5	2,9	0,0	3,4	0,0	0,2
Наставно особље	98,5	0,6	0,3	0,0	0,3	0,0	0,3
Стручњаци друштвених наука и остали	74,3	5,8	3,6	0,0	12,7	0,0	3,7
Струч. сарадн. и техничари прир. наука и инжењери	92,7	2,0	2,4	0,0	2,3	0,1	0,5
Струч. сарадн. и техничари биолош. и медицин. наука	95,7	1,8	0,9	0,0	1,2	0,0	0,3
Стручни сарадници у настави	94,8	1,2	2,5	0,0	1,0	0,0	0,4
Струч. сарадн. и техничари друштвених наука и остали	90,0	2,9	3,5	0,0	2,0	0,1	1,4
Административни службеници и сродни	97,0	1,8	0,5	0,0	0,3	0,0	0,4
Шалтерски службеници	95,6	2,4	1,1	0,0	0,7	0,0	0,3
Радници личних услуга и заштите	91,6	5,0	0,2	0,0	2,1	0,2	0,9
Продавци, демонстратори и манекени	75,7	11,6	0,1	0,0	9,1	0,6	3,0
Радници у пољопривреди, рибарству и шумарству - произвођачи за тржиште	15,9	4,2	0,4	79,5	0,0	0,0	0,0
Пољопривредници-произвођачи за сопствене потребе	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Рудари и грађевински радници	72,1	17,0	2,4	0,0	5,6	0,2	2,8
Металски и машински и сродни радници	88,6	4,3	2,4	0,0	3,6	0,1	0,9
Прецизни механичари, занатлије, штампари и сродни радници	68,2	5,2	10,4	0,0	14,7	0,6	1,0
Остале занатлије и сродни радници	58,9	16,3	9,8	0,0	11,3	1,1	2,6
Оператери индустријским постројењима	96,7	2,1	0,3	0,0	0,5	0,0	0,4
Оператери и монтери машина и уређаја	95,4	1,8	1,1	0,0	1,3	0,1	0,3
Возачи и руковоаоци превозним средствима	92,5	4,6	0,0	0,0	1,9	0,1	0,8
Основна-једноставна занимања у трговини и услугама	81,8	10,6	1,3	0,0	1,6	0,4	4,3
Физички радници у пољопривреди, рибарству и сродни	50,5	46,4	0,0	0,2	0,1	0,2	2,5
Физички радници у рударству, грађевинарству, индустрији и транспорту	76,6	17,5	0,3	0,0	1,0	0,3	4,3
Радници без одређеног занимања	28,3	18,0	26,3	0,0	3,9	1,6	21,9

Табела 4.11. Структура занимања мушког становништва према положају у занимању, по подручјима, у %, 2002. година

	Град Београд						
	Запослени	Раде ван радног односа	Послодавци	Индивидуални пољопривредници	Лица која самостално обављају занимање	Помажући чланови домаћинства	Остали који обављају занимање
<i>Активно становништво које обавља занимање</i>	79,2	5,2	5,0	3,8	5,5	0,2	1,0
Војна лица	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Законодавци и функционери	98,2	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5
Корпорацијски руководиоци-менадери	91,3	0,2	4,6	0,0	3,9	0,0	0,1
Руководиоци-менадери малих предузећа	1,0	0,0	55,8	0,0	42,9	0,0	0,3
Стручњаци физичких, математ. и технич. наука	91,2	1,6	3,8	0,0	2,8	0,1	0,6
Стручњаци биолошких и медицинских наука	88,8	1,5	3,7	0,0	5,3	0,0	0,8
Наставно особље	97,6	0,9	0,4	0,0	0,5	0,0	0,6
Стручњаци друштвених наука и остали	71,7	5,0	4,3	0,0	17,0	0,1	2,0
Струч. сарадн. и техничари прир. наука и инжењери	90,7	3,0	2,5	0,0	3,2	0,1	0,5
Струч. сарадн. и техничари биолош. и медицин. наука	91,5	3,2	1,7	0,0	2,9	0,1	0,6
Стручни сарадници у настави	94,3	1,5	2,1	0,0	1,4	0,0	0,6
Струч. сарадн. и техничари друштвених наука и остали	87,6	4,1	3,8	0,0	3,2	0,2	1,2
Административни службеници и сродни	95,9	2,5	0,5	0,0	0,5	0,1	0,4
Шалтерски службеници	93,3	4,6	0,8	0,0	0,7	0,0	0,6
Радници личних услуга и заштите	89,6	8,3	0,3	0,0	1,0	0,1	0,6
Продавци, демонстратори и манекени	71,1	14,1	0,1	0,0	11,6	1,0	2,0
Радници у пољопривреди, рибарству и шумарству - произвођачи за тржиште	21,6	1,4	1,1	75,9	0,0	0,0	0,0
Пољопривредници-произвођачи за сопствене потребе	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Рудар и грађевински радници	76,6	12,1	2,3	0,0	7,4	0,2	1,4
Металски и машински и сродни радници	87,8	4,4	2,6	0,0	4,4	0,1	0,7
Прецизни механичари, занатлије, штампари и сродни радници	73,7	6,5	7,8	0,0	10,7	0,5	0,8
Остале занатлије и сродни радници	59,4	16,1	9,1	0,0	13,1	0,8	1,5
Оператери индустријским постројењима	96,8	1,5	0,7	0,0	0,6	0,0	0,3
Оператери и монтери машина и уређаја	94,3	1,8	1,8	0,0	1,8	0,1	0,3
Возачи и руковоаоци превозним средствима	89,7	4,9	0,0	0,0	4,4	0,1	0,9
Основна-једноставна занимања у трговини и услугама	79,2	14,1	0,7	0,0	1,9	0,2	3,9
Физички радници у пољопривреди, рибарству и сродни	82,3	16,2	0,1	0,3	0,0	0,0	1,0
Физички радници у рударству, грађевинарству, индустрији и транспорту	70,0	22,7	0,6	0,0	3,0	0,3	3,4
Радници без одређеног занимања	69,9	6,3	18,0	0,0	2,6	0,4	2,8

Извор: Израчунато на основу података Пописа становништва Србије, 2002. РЗСС, Београд.

Табела 4.12. Структура занимања женског становништва према положају у занимању, по подручјима, у%, 2002. год.

	Централна Србија без Београда						
	Запослени	Раде ван радног односа	Послодавци	Индивидуални пољопривредници	Лица која самостално обављају занимање	Помажући чланови домаћинства	Остали који обављају занимање
Активно становништво које обавља занимање	65,4	1,9	1,6	28,9	1,0	0,4	0,8
Војна лица	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Законодавци и функционери	98,7	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Корпоративни руковођици-менеджери	97,2	0,1	1,5	0,0	1,1	0,0	0,0
Руководиоци-менеджери малих предузећа	1,0	0,0	81,9	0,0	17,0	0,0	0,2
Стручњаци физичких, математичких и техничких наука	97,6	0,5	0,6	0,0	0,3	0,0	1,1
Стручњаци биолошких и медицинских наука	94,7	0,4	2,2	0,0	1,7	0,0	1,0
Наставно особље	98,4	0,6	0,1	0,0	0,2	0,0	0,6
Стручњаци друштвених наука и остали	93,4	1,5	1,3	0,0	3,2	0,1	0,6
Стручни сарадници и техничари природних наука и инжењери	97,6	0,7	0,6	0,0	0,4	0,1	0,7
Стручни сарадници и техничари биолошких и медицинских наука	98,5	0,5	0,2	0,0	0,2	0,0	0,7
Стручни сарадници у настави	98,6	0,5	0,1	0,0	0,1	0,0	0,7
Стручни сарадници и техничари друштвених наука и остали	96,2	1,1	0,9	0,0	0,5	0,2	1,1
Административни службеници и сродни	97,8	0,8	0,4	0,0	0,2	0,1	0,7
Шалтерски службеници	98,1	0,8	0,2	0,0	0,1	0,0	0,8
Радници личних услуга и заштите	89,6	6,7	0,3	0,0	1,3	0,6	1,4
Продавци, демонстратори и манекени	87,3	6,8	0,0	0,0	3,7	0,8	1,4
Радници у пољопр., рибарств. и шумарств. - произвођачи за тржиште	5,7	0,6	1,0	92,7	0,0	0,0	0,0
Пољопривредници-произвођачи за сопствену потребу	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Рударни и грађевински радници	94,2	1,8	1,5	0,0	1,1	0,4	1,0
Металски и машински и сродни радници	96,9	0,7	0,5	0,0	0,5	0,2	1,2
Преизградни механичари, занатлије, штампари и сродни радници	89,2	3,1	2,0	0,0	2,4	0,6	2,7
Остале занатлије и сродни радници	77,3	10,9	3,2	0,0	3,5	1,0	4,0
Оператери индустријских постројења	98,5	0,5	0,2	0,0	0,2	0,1	0,6
Оператери и монтери машина и уређаја	99,0	0,4	0,1	0,0	0,1	0,0	0,4
Возачи и руковођици превозних средстава	93,3	3,1	0,2	0,0	2,9	0,2	0,3
Основна-једноставна занимања у трговини и услугама	94,8	2,9	0,2	0,0	0,2	0,3	1,6
Физички радници у пољопривреди, рибарству и сродни	65,6	28,6	0,2	0,4	0,1	1,6	3,6
Физич. радн. у рударств., грађевинарств., индустрији и транспорту	95,2	2,6	0,2	0,0	0,2	0,2	1,5
Радници без одређеног занимања	78,9	6,8	3,0	0,0	1,8	5,5	4,0

Табела 4.12. Структура занимања женског становништва према положају у занимању, по подручјима, у%, 2002. год.							
	Војводина						
	Запослени	Раде ван радног односа	Послодавци	Индивидуални пољопривредници	Лица која самостално обављају занимање	Помоћу чланова домаћинства	Остали који обављају занимање
Активно становништво које обавља занимање	78,3	3,1	2,3	13,8	1,4	0,3	0,8
Војна лица	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Законодавци и функционери	96,6	3,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3
Корпоративски руководиоци-менеджери	91,7	0,0	5,3	0,0	2,9	0,0	0,0
Руководиоци-менеджери малих предузећа	0,8	0,0	81,7	0,0	17,4	0,0	0,1
Стручњаци физичких, математичких и техничких наука	97,3	0,5	1,3	0,0	0,7	0,0	0,2
Стручњаци биолошких и медицинских наука	94,1	0,4	2,7	0,0	2,5	0,0	0,3
Наставно особље	98,4	0,7	0,3	0,0	0,2	0,0	0,3
Стручњаци друштвених наука и остали	91,1	1,9	1,6	0,0	4,6	0,0	0,7
Стручни сарадн. и техничари природних наука и инжењери	96,3	1,3	1,1	0,0	0,9	0,2	0,3
Стручни сарадн. и техничари биолошких и медицинских наука	98,7	0,5	0,3	0,0	0,2	0,0	0,2
Стручни сарадници у настави	98,5	0,6	0,2	0,0	0,2	0,0	0,3
Стручни сарадници и техничари друштвених наука и остали	96,0	1,3	1,3	0,0	0,8	0,1	0,6
Административни службеници и сродни	97,3	1,2	0,7	0,0	0,3	0,1	0,4
Шалтерски службеници	97,9	1,1	0,5	0,0	0,3	0,0	0,2
Радници личних услуга и заштите	87,8	8,6	0,4	0,0	1,4	0,4	1,4
Продавци, демонстратори и манекени	88,4	6,4	0,0	0,0	3,4	0,6	1,1
Радници у пољопр., рибарств. и шумарств. производњи за тржиште	22,2	4,4	1,1	72,3	0,0	0,0	0,0
Пољопривредници-произвођачи за сопствене потребе	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Рудари и грађевински радници	85,1	6,4	3,9	0,0	2,6	0,6	1,3
Металски и машински и сродни радници	91,6	1,7	3,3	0,0	2,0	0,9	0,5
Прецизни механичари, занатлије, штампари и сродни радници	81,9	4,3	4,9	0,0	5,8	1,3	1,7
Остале занатлије и сродни радници	75,9	11,8	4,3	0,0	4,8	0,9	2,2
Оператери индустријским постројењима	97,0	1,8	0,4	0,0	0,4	0,1	0,4
Оператери и монтери машина и уређаја	98,0	1,1	0,3	0,0	0,3	0,1	0,3
Возачи и руководиоци превозних средстава	88,0	8,2	0,0	0,0	2,5	0,3	1,1
Основна-једноставна занимања у трговини и услугама	92,4	5,4	0,2	0,0	0,3	0,4	1,4
Физички радници у пољопривреди, рибарству и сродни	65,1	33,2	0,0	0,0	0,0	0,5	1,1
Физич. радн. у рударств., грађевинарств., индустрији и транспорту	93,2	4,6	0,2	0,0	0,4	0,4	1,2
Радници без одређеног занимања	46,0	12,5	19,8	0,0	3,0	5,6	13,1

Табела 4.12. Структура занимања женског становништва према положају у занимању, по подручјима, у %, 2002. год.

	Град Београд						
	Запослени	Раде ван радног односа	Послодавци	Индивидуални пољопривредници	Лица која стално обављају занимање	Помажући чланови домаћинства	Остали који обављају занимање
Активно становништво које обавља занимање	88,1	3,1	2,5	3,2	2,1	0,2	0,8
Војна лица	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Законодавци и функционери	97,0	1,7	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3
Корпоративни руковођици-менеджери	93,8	0,2	3,2	0,0	2,7	0,0	0,0
Руководиоци-менеджери малих предузећа	1,2	0,0	76,5	0,0	22,2	0,0	0,1
Стручњаци физичких, математичких и техничких наука	95,9	1,2	1,2	0,0	1,0	0,1	0,5
Стручњаци биолошких и медицинских наука	93,4	1,1	2,3	0,0	2,4	0,0	0,8
Наставно особље	97,2	1,2	0,3	0,0	0,6	0,0	0,6
Стручњаци друштвених наука и остали	86,7	3,1	1,7	0,0	7,2	0,1	1,2
Стручњаци природних наука и инжењери	96,4	1,3	0,7	0,0	0,9	0,1	0,6
Стручњаци сарадн. и техничари биолошких и медицинских наука	98,2	0,9	0,2	0,0	0,3	0,0	0,4
Стручњаци сарадници у настави	98,2	1,1	0,1	0,0	0,2	0,0	0,4
Стручњаци радници и техничари друштвених наука и остали	94,5	2,1	1,5	0,0	1,1	0,1	0,7
Административни службеници и сродни	97,1	1,5	0,5	0,0	0,3	0,1	0,5
Шалтерски службеници	97,0	1,6	0,4	0,0	0,3	0,1	0,6
Радници личних услуга и заштите	88,8	8,8	0,3	0,0	0,8	0,3	1,0
Продавци, демонстратори и манекени	84,5	9,3	0,0	0,0	4,5	0,7	1,0
Радници у пољопр., рибарст. и шумарст.- производјачи за тржиште	35,3	1,3	1,9	61,5	0,0	0,0	0,0
Пољопривредници-произвођачи за сопствене потребе	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Рудар и грађевински радници	85,9	3,9	1,8	0,0	7,6	0,2	0,5
Металски и машински и сродни радници	94,2	0,6	2,7	0,0	1,7	0,1	0,7
Прецизни механичари, занатлије, штампар и сродни радници	89,1	2,9	2,8	0,0	3,7	0,7	0,9
Остале занатлије и сродни радници	74,0	10,3	5,1	0,0	8,2	0,8	1,7
Оператери индустријским постројењима	98,1	1,1	0,1	0,0	0,5	0,1	0,0
Оператери и монтери машина и уређаја	98,0	0,9	0,4	0,0	0,4	0,1	0,2
Возачи и руковођици превозним средствима	95,9	1,0	0,0	0,0	2,6	0,0	0,5
Основна једноставна занимања у трговини и услугама	93,1	5,0	0,1	0,0	0,3	0,1	1,3
Физички радници у пољопривреди, рибарству и сродни	92,7	6,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7
Физичк. радн. у рударст., грађевинарст., индустрији и транспорту	94,3	3,7	0,1	0,0	0,4	0,2	1,2
Радници без одређеног занимања	85,4	3,5	7,4	0,0	1,4	0,7	1,7

Извор: Израчунато на основу података Пописа становништва Србије, 2002, РЗС, Београд.

Табела 4.13. Заступљеност занимања запослених мушкараца у оквиру модалитета обављања занимања, на примеру града Београда, 2002.

	Запос- лени	Раде ван радног односа	Посло- давци	Лица која самостално обављају занимање
Активно становништво које обавља занимање	100,0	100,0	100,0	100,0
Војна лица	2,5	0,0	0,0	0,0
Законодавци и функционери	0,5	0,1	0,0	0,0
Корпорацијски руководиоци-менаџери	5,7	0,2	4,6	3,5
Руководиоци-менаџери малих предузећа	0,0	0,0	38,7	26,9
Стручњаци физичк. математ. и техничких наука	5,6	1,5	3,7	2,4
Стручњаци биолошких и медицинских наука	1,8	0,5	1,2	1,6
Наставно особље	2,2	0,3	0,2	0,2
Стручњаци друштвених наука и остали	4,2	4,4	3,9	14,1
Струч. сарадн. и техничари прир. наука и инжењери	9,4	4,7	4,1	4,7
Струч. сарадн. и техничари биолош. и медицин. наука	1,1	0,6	0,3	0,5
Стручни сарадници у настави	0,7	0,2	0,3	0,2
Струч. сарадн. и техничари друштвених наука и остали	7,0	4,9	4,9	3,6
Административни службеници и сродни	4,7	1,9	0,4	0,4
Шалтерски службеници	1,5	1,1	0,2	0,2
Радници личних услуга и заштите	5,9	8,2	0,3	1,0
Продавци, демонстратори и манекени	4,1	12,3	0,1	9,5
Радници у пољоп., рибар. и шумар.- произвођачи за тржиште	0,4	0,4	0,4	0,0
Пољопривредници-произвођачи за сопствене потребе	0,0	0,0	0,0	0,0
Рудари и грађевински радници	3,9	9,3	1,9	5,4
Металски и машински и сродни радници	11,2	8,5	5,2	8,0
Прецизни механичари, занатлије, штампари и сродни радници	0,6	0,7	0,9	1,2
Остале занатлије и сродни радници	1,2	5,1	3,0	3,9
Оператери индустријским постројењима	2,4	0,6	0,3	0,2
Оператери и монтери машина и уређаја	4,0	1,1	1,2	1,1
Возачи и руковоаци превозним средствима	9,0	7,4	0,1	6,4
Основна-једноставна занимања у трговини и услугама	1,8	4,8	0,3	0,6
Физички радници у пољопривреди, рибарству и сродни	0,3	0,9	0,0	0,0
Физич. радн. у рударс., грађев., индустрији и транспорту	2,5	12,2	0,3	1,5
Радници без одређеног занимања	5,8	8,0	23,7	3,1

Извор: Исто као за табелу 4.12.

Табела 4.14. Заступљеност занимања запослених жена у оквиру модалитета обављања занимања, на примеру града Београда, 2002.

	Запос- лени	Раде ван радног односа	Посло- давци	Лица која самостално обављају занимање
Активно становништво које обавља занимање	100,0	100,0	100,0	100,0
Војна лица	0,2	0,0	0,0	0,0
Законодавци и функционери	0,3	0,1	0,0	0,0
Корпорацијски руководиоци-менаџери	3,3	0,2	4,0	3,9
Руководиоци-менаџери малих предузећа	0,0	0,0	49,0	16,6
Стручњаци физичк. математ. и техничких наука	3,1	1,1	1,4	1,3
Стручњаци биолошких и медицинских наука	4,0	1,4	3,5	4,4
Наставно особље	4,4	1,5	0,4	1,2
Стручњаци друштвених наука и остали	7,4	7,5	5,2	25,6
Струч. сарадн. и техничари прир. наука и инжењери	5,2	2,0	1,3	2,0
Струч. сарадн. и техничари биолош. и медицин. наука	7,8	1,9	0,6	1,0
Стручни сарадници у настави	2,9	0,9	0,1	0,2
Струч. сарадн. и техничари друштвених наука и остали	15,6	9,7	8,9	7,5
Административни службеници и сродни	7,4	3,2	1,4	1,1
Шалтерски службеници	2,5	1,2	0,4	0,3
Радници личних услуга и заштите	4,8	13,4	0,7	1,8
Продавци, демонстратори и манекени	9,6	29,5	0,1	20,9
Радници у пољоп., рибар. и шумар.- произвођачи за тржиште	0,4	0,4	0,7	0,0
Пољопривредници-произвођачи за сопствене потребе	0,0	0,0	0,0	0,0
Рудари и грађевински радници	0,2	0,2	0,1	0,6
Металски и машински и сродни радници	0,5	0,1	0,5	0,4
Прецизни механичари, занатлије, штампари и сродни радници	0,4	0,4	0,4	0,7
Остале занатлије и сродни радници	1,0	3,9	2,4	4,6
Оператери индустријским постројењима	0,3	0,1	0,0	0,1
Оператери и монтери машина и уређаја	3,3	0,8	0,4	0,6
Возачи и руковаоци превозним средствима	0,2	0,0	0,0	0,2
Основна-једноставна занимања у трговини и услугама	7,8	11,7	0,3	1,2
Физички радници у пољопривреди, рибарству и сродни	0,2	0,5	0,0	0,0
Физич. радн. у рударс., грађев., индустрији и транспорту	1,5	1,6	0,1	0,3
Радници без одређеног занимања	5,8	6,7	17,9	3,8

Извор: Исто као за табелу 4.12.

Табела 5.1. Мушко становништво старо 15 и више година према законском брачном статусу и старости, по подручјима, Србија, 2011.

	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60≥	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60≥
	Неожењени							Удовци						
	Централна Србија без Београда													
Укупно	99,0	93,3	72,0	37,3	20,1	10,7	3,1	0,0	0,0	0,0	0,2	0,7	2,8	18,8
Градска насеља	99,1	94,5	74,3	35,7	16,4	8,3	2,8	0,0	0,0	0,0	0,1	0,7	2,8	15,9
Остало	98,9	91,9	69,4	39,0	23,6	12,9	3,3	0,0	0,0	0,1	0,2	0,8	2,8	20,9
	Војводина													
Укупно	99,4	95,0	75,2	40,1	22,7	13,4	5,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,8	3,0	16,4
Градска насеља	99,5	95,7	76,5	39,1	20,8	11,9	4,6	0,0	0,0	0,0	0,1	0,7	3,0	15,3
Остало	99,3	94,1	73,2	41,8	25,4	15,3	5,9	0,0	0,0	0,0	0,1	0,8	3,1	17,7
	Град Београд													
Укупно	98,7	94,8	79,5	42,4	20,9	11,1	3,9	0,0	0,0	0,0	0,1	0,6	2,6	15,0
Градска насеља	98,7	95,4	81,1	43,4	20,9	11,1	4,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,6	2,6	14,6
Остало	98,8	92,1	72,6	38,1	20,8	11,2	3,5	0,0	0,0	0,0	0,1	0,7	2,7	16,5
	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60≥	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60≥
	Ожењени							Разведени						
	Централна Србија без Београда													
Укупно	0,4	5,6	26,3	58,6	72,8	80,3	75,1	0,0	0,2	1,0	3,5	6,1	6,0	2,9
Градска насеља	0,3	4,4	24,1	59,9	75,8	82,0	77,7	0,0	0,2	1,0	3,7	6,8	6,7	3,5
Остало	0,4	6,8	28,8	57,0	69,9	78,7	73,2	0,0	0,2	1,0	3,2	5,4	5,3	2,4
	Војводина													
Укупно	0,3	4,4	23,4	55,3	68,2	75,1	73,7	0,0	0,2	1,1	4,2	8,0	8,3	4,6
Градска насеља	0,2	3,7	22,3	56,2	69,3	75,6	74,6	0,0	0,2	0,9	4,4	9,0	9,3	5,3
Остало	0,4	5,3	25,2	53,8	66,8	74,4	72,5	0,0	0,2	1,3	4,0	6,8	7,1	3,7
	Град Београд													
Укупно	0,2	3,4	18,7	53,6	70,5	77,0	75,2	0,0	0,1	0,7	3,1	7,3	8,7	5,6
Градска насеља	0,2	2,8	17,2	52,7	70,4	76,4	75,1	0,0	0,1	0,6	2,9	7,4	9,3	6,0
Остало	0,3	5,9	25,4	57,6	71,3	79,0	75,8	0,0	0,3	0,9	3,6	6,7	6,7	3,9
Извор: израчунато на основу података Пописа 2011. преузетих са http://webbrzs.stat.gov.rs/ .														

Извор: израчунато на основу података Пописа 2011. преузетих са <http://webzrzs.stat.gov.rs/>.

Табела 5.2. Женско становништво старо 15 и више година према законском брачном статусу и старости, по подручјима, Србија, 2011.

	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60≥	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60≥
	Неудате							Удовице						
	Централна Србија без Београда													
Укупно	96,8	77,7	45,7	19,5	8,9	4,9	2,6	0,0	0,1	0,2	1,0	4,0	12,3	46,1
Градска насеља	98,0	83,2	51,2	22,0	10,1	5,6	3,1	0,0	0,1	0,2	0,9	3,8	12,0	44,5
Остало	95,7	71,5	38,7	16,4	7,5	4,1	2,2	0,0	0,1	0,3	1,1	4,2	12,7	47,3
	Војводина													
Укупно	98,1	83,3	52,9	24,4	11,8	6,5	3,9	0,0	0,1	0,2	0,9	4,2	13,5	50,0
Градска насеља	98,7	86,5	56,3	26,1	12,8	6,8	4,3	0,0	0,1	0,2	0,8	3,9	12,8	48,2
Остало	97,3	78,5	46,7	21,1	10,3	5,9	3,3	0,0	0,1	0,2	1,0	4,7	14,6	52,5
	Град Београд													
Укупно	98,0	87,9	63,9	32,6	16,5	8,4	4,3	0,0	0,0	0,1	0,6	3,3	11,4	44,1
Градска насеља	98,3	90,3	67,2	34,6	18,0	9,3	4,8	0,0	0,0	0,1	0,6	3,1	11,0	43,6
Остало	96,7	77,9	47,4	22,4	9,6	4,4	2,2	0,0	0,1	0,1	0,9	4,1	13,4	46,5
	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60≥	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60≥
	Удате							Разведене						
	Централна Србија без Београда													
Укупно	2,5	20,4	50,7	73,4	79,4	76,1	47,3	0,1	0,9	2,7	5,6	7,4	6,6	3,8
Градска насеља	1,4	15,1	45,1	69,5	75,7	73,3	46,2	0,1	0,9	3,0	7,1	10,1	9,0	6,0
Остало	3,5	26,6	58,0	78,3	83,6	79,1	48,1	0,1	0,9	2,3	3,7	4,4	3,9	2,2
	Војводина													
Укупно	1,6	15,4	43,7	67,5	73,8	70,6	40,7	0,1	0,9	3,0	7,0	10,0	9,2	5,2
Градска насеља	1,0	12,4	40,3	65,0	70,6	68,7	40,6	0,1	0,8	3,0	7,8	12,6	11,6	6,8
Остало	2,4	20,0	49,8	72,2	78,6	73,6	41,0	0,1	1,1	2,9	5,4	6,3	5,7	3,0
	Град Београд													
Укупно	0,9	10,4	33,3	60,5	68,6	67,7	42,9	0,1	0,5	1,8	5,5	11,0	12,2	8,2
Градска насеља	0,7	8,1	30,2	58,5	66,4	65,7	42,0	0,1	0,4	1,7	5,6	12,0	13,7	9,2
Остало	2,0	20,1	49,0	70,9	79,2	76,2	47,1	0,1	0,7	2,5	5,0	6,6	5,7	3,8
Извор: исто као табела 5.1.														

Извор: исто као табела 5.1.

Литература и извори

- Бабовић, Марија. 2010. *Родне економске неједнакости у компаративној перспективи*. Београд: Социолошко удружење Србије и Црне Горе и Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Bernardi, Laura and Inge Hutter. 2007. "The Anthropological Demography of Europe". *Demographic Research* 17/18: 541-566.
- Благојевић, Марина. 1991а. „Друштвене неједнакости и пол“. У (ур) Михаило В. Поповић *Србија крајем осамдесетих – социолошко истраживање друштвених неједнакости и неусклађености*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, 89-109.
- Благојевић, Марина. 1991б. *Жене изван круга*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Благојевић, Марина. 1995. „Свакодневица из женске перспективе: саможртвовање и бег у приватност“. У (ур) Силвано Болчић *Друштвене промене и свакодневни живот: Србија почетком деведесетих*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, 135-180.
- Благојевић, Марина. 1997. *Родитељство и фертилитет: Србија деведесетих*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Благојевић, Марина. 2002. „Жене и мушкарци у Србији 1990-2000: уродњавање цене хаоса“. У Силвано Болчић и Анђелка Милић (ур) *Србија крајем миленијума: разарање друштва, промене и свакодневни живот*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, 283-314.
- Благојевић, Марина. 2006. *Родни барометар – друштвени положај и квалитет живота жена и мушкараца. Сажетак истраживања*. Београд: Асоцијација за женску иницијативу.
- Благојевић, Марина. 2013. *Родни барометар у Србији: развој и свакодневни живот*. Београд: Програм Уједињених нација за развој.

- Бобић, Мирјана. 2003а. *Брак или партнерство*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Бобић, Мирјана. 2003б. „Прекомпоновање брака, партнерства и породице у савременим друштвима”. *Становништво* 1-4: 65-91.
- Божиновић, Неда. 1996. *Женско питање у Србији у 19. и 20. веку*. Београд: Деведесетчетврта, Жене у црном.
- Buber, Isabella i Henriette Engelhardt. 2006. “Children and Mental Health of Elderly”. http://www.oeaw.ac.at/vid/download/edrp_3_06.pdf.
- Бурдије, Пјер. 2001. *Владавина мушкараца*. Подгорица: ЦИД.
- Вуковић, Ана. 2009. *Потиснуте или самопритајене*. Београд: Службени гласник.
- Caselli, Graziella and Viviana Egidi. 2007. “The Need for a Multi-Disciplinary Approach”. *Population-E*, 62 (1), 33-38.
- Cicak, Maca. 2010. „Obitelj i udovištvo”. *Ljetopis socijalnog rada* 17 (1), 109-127.
- Coast E. Ernestina, K. R. Hampshire and S. C. Randll. 2007. “Disciplining Anthropological Demography”. *Demographic Research*, 16/16: 493-518.
- Černič-Istenič, Majda. 2007. “Attitudes towards Gender Roles and Gender Roles Behaviour Among Urban, Rural and Farm Populations in Slovenia”. *Journal of Comparative Family Studies*. 38 (3), 477-496.
- Del Boca, Daniela, Silvia Pasqua and Chiara Pronzato. 2005. “Fertility and Employment in Italy, France and UK”. *Labor* 19 (Special Issue): 51-77.
- Dykstra, Pearl 2006. Aging and Social Support.
<http://www.nidi.knaw.nl/en/output/2006/blackw-encyclsocio-2006-dykstra.pdf/blackw-encyclsocio-2006-dykstra.pdf>
- Diprete, A. Thomas and Claudia Buchmann. 2006. “Gender-specific Trends in the Value of Education and Emerging”. *Demography*, 43(1), 1-24.
- Докмановић, Мирјана (ур) 2002. *Родна равноправност и јавна политика*, Суботица: Женски центар за демократију и људска права.
- Ђурић-Кузмановић, Татјана. 2002. *Родност и развој у Србији: од диригованог неразвоја до транзиције*. Нови Сад: Будућност.
- Ђурић-Кузмановић, Татјана. 2005. „Увод у феминистичку економију: домаћинство, тржиште и држава”. *Глобализација* 1: 141-150.
- Eloundou-Enyegue, M. Parafit. 2004. “Pregnancy-Related Dropouts and Gender Inequality in Education”. *Demography*, 41(3), 509-528.

- Engelhardt, Henriette and Alexia Prskawetz. 2004. "A Pooled Time-Series Analysis on the Relation Between Fertility and Female Employment". *European Journal of Population* 1: 35-62.
- European Commission. 2005. *Women in Sciences: Excellence and Innovation Gender Inequality in Science* (working document).
- European Commission. 2008. *The Life of Women and Men in Europe*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- European Commission, 2012. *Structural Change in Research Institutions: Enhancing Excellence, Gender Equality and Efficiency in Research and Innovation*.
- Eurostat, 2007. *News Release*, 169/2007 – 6 December 2007.
- Галић, Бранка. 2011. „Жене и рад у савременом друштву – значај „ородњеног“ рада“. *Социологија и простор* 1: 25-48.
- Georgiadis, Katerina. 2007. "Anthropological Demography in Europe: Methodological Lessons from a Comparative Ethnographic Study in Athens and London". *Demographic Research* 17/1: 1-22.
- Игњатовић, Сузана и др. 2010. *Грађани и грађанке Србије о родној равноправности*. Београд: Управа за родну равноправност Министарства рада и социјалне политике Републике Србије.
- ILO, 2009. *Global Employment Trends for Women*, March 2009.
- Hantris, Linda. 1990. *Managing Professional and Family Life: A Comparative Study of British and French Women*. Dartmouth Publishing Company Limited, England.
- Hamil-Luker, Jenifer and Angela M. O'rand. 2007. "Gender Differences in the Link between Childhood Socioeconomic Conditions and Heart Attack in Adulthood". *Demography*, 44(1), 137-158.
- Hayward D. Mark and Gormna K. Bridget. 2004. "The Long Arm of Childhood: The Influence of Early-Life Social Conditions". *Demography*, 41(1) 87-107.
- Heady, Patrick. 2007. "What Can Anthropological Methods Contribute to Demography – and How?". *Demographic Research* 16/18: 555-558.
- Hobcraft, John. 2007. "Towards a Scientific Understanding of Demographic Behaviour". *Population*, 62 (1), 47-52.
- Hoem, Britta. 1995. "The Way to the Gender Segregated Swedish Labor Market". In (edit) Oppenheim Mason, Karen and An-Magritt Jensen *Gender and Family Change in Industrialized Countries*. New York: Oxford University Press.
- Johnson-Hanks, Jennifer. 2007. "What Kind of Theory for Anthropological Demography?". *Demographic Research* 16/1: 1-26.

- Kalmijn, Matthijs, Anneke Loeve and Dorein Manting. 2007. "Income Dynamics in Couples and the Dissolution of Marriage and Cohabitation". *Demography*, 44(1), 159-179.
- Кораћ, Маја. 1991. *Заточенице пола: друштвени идентитет младих жена на селу између традиционалне културе и савремених вредности*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Крстић, Горана (ур). 2010. *Положај рањивих група на тржишту рада Србије*. Београд: Програм Уједињених нација за развој, Сектор за инклузивни развој.
- Кубуровић, Анкица. 2006. „Особености родитељства у Србији на крају 20. века, релевантне за репродуктивно понашање“. *Социолошки преглед*. 40 (4), 573-588.
- Кубуровић, Анкица. 2007. „Родна неравноправност на примеру социо-демографских структура становништва Београда“. *Становништво* 45 (1), 47-76.
- McLanahan, Sara, Lynne Casper and Annemette Sorensen. 1995. "Women's Roles and Women's Poverty in Eight Industrialized Countries." In (edit) Oppenheim Mason, Karen and An-Magritt Jensen *Gender and Family Change in Industrialized Countries*. New York: Oxford University Press.
- Light, Audrey. 2004. "Gender Differences in the Marriage and Cohabitation Income Premium". *Demography* 41(2), 263-284.
- Liefbroer, Aart C. 2005. "The Impact of Perceived Costs and Rewards of Childbearing on Entry into Parenthood: Evidence from a Panel Study". *European Journal of Population* 21: 367-391.
- Мацура, Милош. 1997а. „Демографско и антрополошко у науци о становништву“. *Изабрани радови*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 50-58.
- Мацура, Милош. 1997б. „Тезе за одређивање предмета демографије“. *Изабрани радови*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 85-100.
- Милетић-Степановић, Весна. 2009. „Мултиризишна породица у постсоцијалистичкој Србији: једнородитељске породице у оквиру вертикално проширених породица“. У (прир) Анђелка Милић и Смиљка Томановић *Породице у Србији данас у компаративној перспективи*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, 293-309.
- Милић, Анђелка. 1994. *Жене, политика, породица*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.

- Милић, Анђелка. 1995. „Свакодневни живот породица у вртлогу друштвеног расула: Србија 1991-1995“. У (ур) Силвано Болчић, *Друштвене промене и свакодневни живот: Србија почетком деведесетих*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, 135-180.
- Милић, Анђелка. 2008. „Жене у бившој Југославији – другачији поглед на учинке социјализма у промени друштвеног положаја жена“. У (ур) Сретен Вујовић, *Друштво ризика – промене нејендакости и социјални проблеми у данашњој Србији*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- Mills, Melinda, Letizia Mencarini, Maria Letizia Tanturri and Katia Begall. 2008. "Gender Equity and Fertility Intentions in Italy and the Netherlands". *Demographic Research*. 18/1: 1-26.
- Мршевић, Зорица, 2007. *Ка демократском друштву – систем изборних квоата*. Београд: Институт друштвених наука.
- Oppenheim Mason, Karen and An-Magritt Jensen, ed 1995. *Gender and Family Change in Industrialized Countries*. New York: Oxford University Press.
- Paci, Pierella. 2002. *Gender in Transition*. Washington D.C. World Bank.
- Пајванчић-Цизељ, Ана. 2011. „Род и развој“. *Темид* 1: 67-82.
- Папић, Жарана. 1989. *Социологија и феминизам*. Београд: Истраживачко-издавачки центар ССО Србије.
- Пенев, Горан и Биљана Станковић. 2010. „Карактеристике ванбрачних рађања у Србији у другој половини 20. века и почетком 21. века“. *Становништво* 48 (2). 1-23.
- Петровић, Мина. 1994. *Свакодневни живот у граду и родитељство*. Београд: Институт друштвених наука, Друштво демографа Југославије.
- Петровић, Мина. 2006. „Брачност становништва“. У (ур) Горан Пенев *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године*, Београд: Републички завод за статистику Србије, Институт друштвених наука Центар за демографска истраживања, Друштво демографа Србије, 139-153.
- Петровић, Ружа. 1981. „Брак, породица и морталитет“. *Социологија* 23 (3-4), 325-335.
- Петровић, Ружа. 1988. „Разводи бракова у Војводини 1950-1985. године“. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 85: 57-66.
- Петрушић, Невена (ур). 2007. *Путеви остваривања родне равноправности и једнаких могућности – од идеје до праксе*. Београд: Савет за равноправност полова Владе Републике Србије.

- Пешић, Јелена. 2009. „Патријархалност на западном Балкану. Компаративна анализа вредносних оријентација“. У (прир) Анђелка Милић и Смиљка Томановић *Породице у Србији данас у компаративној перспективи*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, 169-185.
- Presser, B. Harriet. 1995. „Are the Interests of Women Inherently at Odds with the Interests of Children or the Family?“ In (edit) Oppenheim Mason, Karen and An-Magritt Jensen *Gender and Family Change in Industrialized Countries*. New York: Oxford University Press.
- Preston, H. Samuel and Hadiong Wang. 2006. Sex Mortality Differences in the United States: The Role of Cohort Smoking Patterns. *Demography* 43(4), 631-646.
- Радивојевић, Биљана. 2006. „Економске структуре становништва Србије“. У (ур) Горан Пенев *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године*. Београд: Републички завод за статистику Србије, Институт друштвених наука, Друштво демографа Србије, 224-249.
- Рајковић, Љубица. 2009. „Изолација и искљученост сеоских породица из шире друштвене заједнице у Србији“. У (прир) Анђелка Милић и Смиљка Томановић *Породице у Србији данас у компаративној перспективи*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, 277-292.
- Рашевић, Мирјана. 1993. *Ка разумевању абортуса у Србији*. Београд: Институт друштвених наука.
- РЗСС. 2008. *Жене и мушкарци у Србији*. Београд: Републички завод за статистику Србије.
- РЗСС. 2011. *Жене и мушкарци у Републици Србији*. Београд: Републички завод за статистику Србије.
- РЗСС. 2011. *Демографска статистика у Србији, 2011*. Београд: Републички завод за статистику Србије
- Shaffner Goldbreg, Gertrude. 2009. *Poor Women in Rich Countiries – The Feminization of Poverty over the Life Cours*. Oxford Univesity Press.
- Tabutin, Dominique. 2007. “Whither Demography? Strenghts and Weaknesses of the Discipline over Fifty Years of Change“. *Population-E*, 62 (1), 15-32.
- Томић, Марта. 2010. „Жене, професура и неједнаке могућности“. *Темид*, 24, стр. 17-34.
- Шобот, Анкица. 2006. „Особености родитељства у Србији на крају 20. века, релевантне за репродуктивно понашање“. *Социолошки преглед* 4: 573-588.
- Шобот, Анкица. 2009а. „Од права за жене до права на родну равноправност“. *Правни живот* 10: 1021-1032.

- Шобот, Анкица. 2009б. „Разумевање демографске стварности из родне перспективе“. *Демографија* 6: 51-63.
- Шобот, Анкица. 2010а. „Родна неравноправност – изазов савремене демографије“. *Социологија* 1: 41-54.
- Шобот, Анкица. 2010б. „Промене структурних карактеристика становништва Србије: разлике између жена и мушкараца“. *Социолошки преглед*, 2: 267-284.
- Шобот, Анкица. 2010в. „Популациони изазови из родне перспективе“ *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 131: 23-32.
- Шобот, Анкица. 2011а. „Родне образовне карактеристике и реформа образовања у Србији“, *Нова српска политичка мисао*, посебно издање, 2: 215-234.
- Шобот, Анкица. 2011б. „Демографски оквир родне неравноправности и квалитет живота у старости“, *Геронтологија*, 1: 29-48.
- Шуркаловић, Бранка. 2008. „Питања о образовном нивоу становништва 2011. године – методолошки проблеми“. У *Зборник радова – Саветовање „Попис 2011“*. Београд: Републички завод за статистику Србије, 103-106.
- Шобот, Анкица. 2012. „Три демографске последице родно специфичних модела понашања на примеру Србије“. *Становништво* 2: 85-109.
- Шобот, Анкица. 2013. „Поглед на одрживи развој Србије из перспективе родних улога и модела понашања“. *Политичка ревија* 1: 117-143.
- World Economic Forum. 2013. *The Global Gender Gap Report 2013*. Geneva: World Economic Forum.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

314:305-055.1/.2(497.11)"1981/2011"

ШОБОТ, Анкица, 1969-

Родна неравноправност у Србији :
демографско гледиште / Анкица Шобот. -
Београд : Институт друштвених наука, 2014
(Смедерево : Newpress). - 237 стр. : граф.
прикази, табеле ; 24 cm

Тираж 250. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Summary: Gender
Inequality in Serbia. - Библиографија: стр.
231-237.

ISBN 978-86-7093-151-0

а) Равноправност полова - Демографски
аспект - Србија - 1981-2011
COBISS.SR-ID 208432140

Мотивисана и жељом да допринесе политици друштвене једнакости полова и промовисању родне равноправности, као услова општег друштвеног развоја и напретка, ауторка Анкица Шобот истражује феномен родне неравноправности у Србији, облике и интензитет његовог манифестовања у одређеним социо-демографским оквирима.

Користећи демографски приступ, ауторка јасно издваја два подједнако важна становишта. Једно се тиче конкретног детектовања родних карактеристика и разлика као показатеља родне неравноправности. Друго становиште се односи на демографске modele понашања, чиме се родне улоге и родни однос стављају у фокус као фактори демографских појава и процеса.

Увођење родног аспекта у демографско истраживање јесте квалитативни допринос анализи становништва и његовог мултидисциплинарног изучавања.

Проф. др Биљана Радивојевић

Монографија представља оригиналан научни допринос расветљавању феномена родне неравноправности, као и потпунијем сагледавању демографских појава и процеса. Заснована на чврстом теоријском оквиру и постављена на јасним епистемолошким основама, усмерена је ка објашњењу родног односа у Србији, имплицирајући његову сложеност и променљивост. Монографија је плодотворно тло за даље истраживачке подухвате, а истицање важности родних улога и родног односа, као детерминанти демографског развоја, представља њену додатну вредност.

Проф. др Мирјана Девцић

Особеност науке о становништву је чврста везаност за податке. Та чињеница битно разликује демографију од других друштвених наука и представља њену јасну предност која долази посебно до изражаја у сфери разматрања родног питања. Добар пример у том смислу је књига Родна неравноправност у Србији – демографско гледиште Анкице Шобот. Ауторка социјалне разлике између жена и мушкараца разматра на основу података репрезентативне природе, везаних пре свега за партнерске односе, образовање и економску активност.

Проф. др Мирјана Рашевић

